
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

॥ अथ श्रीमद्भागवते नवमस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ गुणायंगुणतावास्यैव्रणतेकरुणानिधिम्॥ ॥ तमहंशरणंयामिपरमानंदमाधवम् ॥ १ ॥ त्रिगुणाष्टभिरध्यायैर्वैवस्वतसुता न्वयः ॥ नवमेकृष्णसत्कीर्तिप्रसंगायवितन्यते ॥ २ ॥ एवमुक्तोऽष्टमस्कंधेसद्धर्मःसत्त्वशोधकः ॥ कर्तृपालकवक्त्रादिमन्वादीनांनिरूपणैः ॥ ३ ॥ सद्धर्मशुद्धसत्त्वानामंतरंगेशसत्कथा ॥ सूर्यसोमान्वयाख्यानैरधुनासंगतोच्यते ॥ ४ ॥ तत्रच त्रयोदशभिरध्यायैःसूर्यवंशोऽनुवर्ण्य

श्रीगणेशायनमः॥ राजोवाच मन्वंतराणिसर्वाणित्वयोक्तानिश्रुतानिमे॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्यहरेस्तत्रकृ तानिच॥ १ ॥ योऽसौसत्यव्रतोनामराजर्षिर्द्रविडेश्वरः ॥ ज्ञानंयोऽतीतकल्पांतेलेभेपुरुषसेवया ॥ २॥ सवै विवस्वतःपुत्रोमनुरासीदितिश्रुतम्॥ त्वत्तस्तस्यसुताश्रोक्ताइक्ष्वाकुप्रमुखान्नृपाः॥३॥ तेषांवंशंपृथग्ब्रह्मन्वं श्यानुचरितानिच॥ कीर्तयस्वमहाभागनित्यंशुश्रूषतांहिनः॥ ४ ॥ येभूतायेभविष्याश्चभवंत्यद्यतनाश्चये॥ तेषांनःपुण्यकीर्तीनांसर्वेषांवदविक्रमान्॥५॥ सूतउवाच एवंपरीक्षिताराज्ञासदसिब्रह्मवादिनाम्॥पृष्टः प्रोवाचभगवान्शुकःपरमधर्मवित्॥६॥ श्रीशुकउवाच श्रूयतांमानवोवंशःप्राचुर्येणपरंतप॥ नशक्य तेविस्तरतोवक्तुंवर्षशतैरपि॥ ७॥ परावरेषांभूतानामात्मायःपुरुषःपरः॥ सएवासीदिदंविश्वंकल्पांतेऽन्यन्न किंचन॥ ८॥ तस्यनाभेःसमभवत्पद्मकोशोहिरण्मयः॥ तस्मिन्जज्ञेमहाराजस्वयंभूश्चतुराननः॥ ९ ॥ म रीचिर्मनसस्तस्यजज्ञेतस्यापिकश्यपः॥ दाक्षायण्यांततोदित्यांविवस्वानभवत्सुतः॥ १० ॥ ततोमनुःश्राद्ध देवःसंज्ञायामासभारत॥ श्रद्धायांजनयामासदशपुत्रान्सआत्मवान्॥ ११ ॥

ते ॥ एकादशभिरध्यायैःसोमवंशस्ततःपरैः ॥ ५ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेवैवस्वतसुतान्वये ॥ सोमवंशप्रवेशोत्त्यैसुद्युम्नस्त्रीत्वमुच्यते ॥ ६ ॥ उ क्तानुवादपूर्वकंवैवस्वतमनोर्वंशंपृच्छति मन्वंतराणीतिपंचभिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥७ ॥ अनुक्तंवंशंवक्तुंपूर्वोक्तमेवतावद्वंशंतत्प्र वर्तकंश्रीनारायणमारभ्यानुस्मारयति परावरेषामितिपंचभिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

नाभागंचेतिपाठेऽपिनभगएवनाभागः ॥ १२ ॥ सूर्यपौत्रस्यसुद्युम्नस्यस्त्रीत्वेसतिबुधात्पुरूरवःप्रभृतिसोमवंशसंचारंवक्तुंप्रस्तावमिलोपाख्यानमाहअप्रजस्यमनोःपूर्वमित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति पूर्वमिक्ष्वाकुप्रभृतीनामुत्पत्तेःप्राक् ॥ १३ ॥ दुहित्रर्थंममकन्यायथाभवेत्तथाय

इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकान् ॥ नरिष्यंतंपृषध्रंचनभगंचकविंविभुः[2] ॥ १२ ॥ अप्रजस्यमनोःपूर्ववसिष्ठोभगवान्किल ॥ मित्रावरुणयोरिष्टिंप्रजार्थमकरोत्प्रभुः ॥ १३ ॥ तत्रश्रद्धामनोःपत्नीहोतारंसमयाचत ॥ दुहित्रर्थमुपागम्यप्रणिपत्यपयोव्रता ॥ १४ ॥ प्रेषितोऽध्वर्युणाहोताध्यायंस्तत्सुसमाहितः ॥ हविषिव्यचरत्तेनवषट्कारंगृणन्द्विजः ॥ १५ ॥ होतुस्तद्व्यभिचारेणकन्येलानामसाऽभवत् ॥ तांविलोक्यमनुःप्राहनातिहृष्टमनागुरुम् ॥ १६ ॥ भगवन्किमिदंजातंकर्मवोब्रह्मवादिनाम् ॥ विपर्ययमहोकष्टंमैवंस्याद्ब्रह्मविक्रिया ॥ १७ ॥ यूयंमंत्रविदोयुक्तास्तपसादग्धकिल्बिषाः ॥ कुतःसंकल्पवैषम्यमनृतंविबुधेष्विव ॥ १८ ॥ तन्निशम्यवचस्तस्यभगवान्प्रपितामहः ॥ होतुर्व्यतिक्रमंज्ञात्वाबभाषेरविनंदनम् ॥ १९ ॥ एतत्संकल्पवैषम्यंहोतुस्तेव्यभिचारतः ॥ तथाऽपिसाधयिष्येतेसुप्रजास्त्वंस्वतेजसा ॥ २० ॥ एवंव्यवसितोराजन्भगवान्समहायशाः ॥ अस्तौषीदादिपुरुषमिलायाःपुंस्त्वकाम्यया ॥ २१ ॥ तस्मैकामवरंतुष्टोभगवान्हरिरीश्वरः ॥ ददाविलाऽभवत्तेनसुद्युम्नःपुरुषर्षभः ॥ २२ ॥ सएकदामहाराजविचरन्मृगयांवने ॥ वृतःकतिपयामात्यैरश्वमारुह्यसैंधवम् ॥ २३

जेतिहोतारंसम्यगयाचत पयएवव्रतमाहारोनियतोयस्याः ॥ १४ ॥ अध्वर्युणाहोतर्यजेतिप्रेषितोहोतातेनगृहीतेहविषिसतितत्तयाप्रार्थितंध्यायन्व्यचरदयजत् पाठांतरेतत्आध्यायत् वाचावषट्कारंगृणन्वौषडित्युच्चारयन् ॥ १५ ॥ १६ ॥ ब्रह्मविक्रियामंत्रान्यथात्वम् ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ प्रपितामहोवसिष्ठः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

---

१ अष्टमस्कंधेत्रयोदशाध्यायेद्वितीयश्लोकेनाभागवसुमद्भ्यांदशत्वसंख्यापूरणमत्रतुनृगकरूषयोरुपादानेनेतिविरोधोविचारणीयः २ विदुरितिक्वचित्पाठः विभुमिति क्वचित्पाठः तत्रप्रथमांतपाठेमनोर्विशेषणंद्वितीयांतपाठेकविमित्यस्यविशेषणम् ३ विपर्ययवद्विपरीतमित्यर्थः अंकितांभपु० विपरीतमितिपा० ४ मरुवद्भुशीनरेषुजलमितिवद्दृष्टांतः विबुधेष्वनृतमिवयुष्मासुसंकल्पवैषम्यंसंकल्पान्यथात्वंकुतः यथाविबुधेष्वनृतंनास्तितथायुष्मास्वपिसंकल्पवैषम्येणनभाव्यमित्यर्थः ५ सर्वासिष्ठः ६ होताऽऽध्यायत्तदित्येवंरूपे

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विगततिमिरमाभासःप्रकाशश्चान्यस्ययासु तथाभूतादिशःकुर्वंतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रसंगंरत्यभिनिवे

प्रगृह्यरुचिरंचापंशरांश्चपरमाद्भुतान्॥दंशितोऽनुमृगंवीरोजगामदिशमुत्तराम्॥ २४॥सकुमारोवनंमेरोर
धस्तात्प्रविवेशह॥ यत्राऽऽस्तेभगवान्शर्वोरममाणःसहोमया॥ २५॥ तस्मिन्प्रविष्टएवासौसुद्युम्नःपरवीरहा
॥ अपश्यत्स्त्रियमात्मानमश्वंचवडवांनृप॥ २६॥ तथातदनुगाःसर्वेआत्मलिंगविपर्ययम् ॥ दृष्ट्वाविमनसो
ऽभूवन्वीक्षमाणाःपरस्परम्॥ २७॥ राजोवाच कथमेवंगुणोदेशःकेनवाभगवन्कृतः ॥ प्रश्नमेनंसमाच
क्ष्वपरंकौतूहलंहिनः ॥ २८ ॥ श्रीशुकउवाच एकदागिरिशंद्रष्टुमृषयस्तत्रसुव्रताः ॥ दिशोवितिमिराभा
साःकुर्वंतःसमुपागमन्॥ २९ ॥ तान्विलोक्यांबिकादेवीविवासाव्रीडिताभृशम् ॥ भर्तुरंकात्समुत्थायनीवीं
माश्वथपर्यधात् ॥ ३० ॥ ऋषयोऽपितयोर्वीक्ष्यप्रसंगंरममाणयोः॥ निवृत्ताःप्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्र
मम्॥ ३१ ॥ तदिदंभगवानाहप्रियायाःप्रियकाम्यया ॥ स्थानंयःप्रविशेदेतत्सवैयोषिद्भवेदिति ॥ ३२ ॥ तत
ऊर्ध्ववनंतद्वैपुरुषावर्जयंतिहि॥ साचानुचरसंयुक्ताविचचारवनाद्वनम्॥ ३३॥ अथतामाश्रमाभ्याशेचरं
तींप्रमदोत्तमाम्॥ स्त्रीभिःपरिवृतांवीक्ष्यचकमेभगवान्बुधः ॥ ३४ ॥ साऽपितंचकमेसुभ्रूःसोमराजसुतंप
तिम् ॥ सतस्यांजनयामासपुरूरवसमात्मजम् ॥ ३५ ॥ एवंस्त्रीत्वमनुप्राप्तःसुद्युम्नोमानवोनृपः ॥ सस्मार
स्वकुलाचार्यंवसिष्ठमितिशुश्रुम ॥ ३६॥ सतस्यतांदशांदृष्ट्वाकृपयाभृशपीडितः ॥ सुद्युम्नस्याऽऽशयन्पुंस्त्व
मुपाधावतशंकरम् ॥ ३७ ॥ तुष्टस्तस्मैसभगवानृषयेप्रियमावहन् ॥ स्वांचवाचमृतांकुर्वन्निदमाहविशां
पते॥ ३८॥

शम् स्त्रीप्रसंगदर्शनकलुषितमनसःसंतस्तत्प्रसंगशून्यंनरनारायणाश्रमंययुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतमनुवर्णयति अनुचरीसंयु
क्तेतिवक्तव्येभूतपूर्वगत्यापुंस्त्वनिर्देशः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आशयन्निच्छन् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

१नीव्युपलक्षितंवस्त्रमित्यर्थः २ तत्तदा

॥ ३९ ॥ नाभ्यनंदन् स्त्रीत्वेलज्जयामासंमासंनिलीयावस्थानात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इतिनवमस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥१॥ द्वितीयेमनुपुत्राणांद्वावपुत्रौविरागतः ॥ करूषकादिपंचानांवंशानाहलघुक्रमात् ॥ १ ॥ वैवस्वतोमनुःश्राद्धदेवः ॥ १ ॥ इक्ष्वाकुःपूर्वजोयेषां

मासंपुमान्सभवितामासंस्त्रीतंवगोत्रजः ॥ इत्थंव्यवस्थयाकामंसुद्युम्नोऽवतुमेदिनीम् ॥ ३९ ॥ आचार्यानुग्रहात्कामंलब्ध्वापुंस्त्वंव्यवस्थया ॥ पालयामासजगतींनाभ्यनंदन्स्मतंप्रजाः ॥ ४० ॥ तस्योत्कलोगयोराजन्विमलश्चसुतास्त्रयः ॥ दक्षिणापथराजानोबभूवुर्धर्मवत्सलाः ॥ ४१ ॥ ततःपरिणतेकालेप्रतिष्ठानपतिःप्रभुः ॥ पुरूरवसउत्सृज्यगांपुत्रायगतोवनम् ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेइलोपाख्यानेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥७॥ श्रीशुकउवाच एवंगतेऽथसुद्युम्नेमनुर्वैवस्वतःसुते ॥ पुत्रकामस्तपस्तेपेयमुनायांशतंसमाः ॥ १ ॥ ततोऽयजन्मनुर्देवमपत्यार्थंहरिंप्रभुम् ॥ इक्ष्वाकुपूर्वजान्पुत्रान्लेभेस्वसदृशान्दश ॥ २ ॥ पृषध्रस्तुमनोःपुत्रोगोपालोगुरुणाकृतः ॥ पालयामासगायत्तोराज्यांवीरासनव्रतः ॥ ३ ॥ एकदाप्राविशद्गोष्ठंशार्दूलोनिशिवर्षति ॥ शयानागावउत्थायभीतास्ताबभ्रमुर्व्रजे ॥ ४ ॥ एकांजग्राहबलवान्साचुक्रोशभयातुरा ॥ तस्यास्तत्क्रंदितंश्रुत्वापृषध्रोऽभिससारह ॥ ५ ॥ खड्गमादायतरसाप्रलीनोडुगणेनिशि ॥ अजानन्नहनद्बभ्रोःशिरःशार्दूलशंकया ॥ ६ ॥ व्याघ्रोऽपिवृक्णश्रवणोनिस्त्रिंशाग्राहतस्ततः ॥ निश्चक्रामभृशंभीतोरक्तंपथिसमुत्सृजन् ॥ ७ ॥ मन्यमानोहतंव्याघ्रंपृषध्रःपरवीरहा ॥ अद्राक्षीत्स्वहतांबभ्रुंव्युष्टायांनिशिदुःखितः ॥ ८ ॥

तान्दशपुत्रान्लेभे ॥ २ ॥ तत्रपृषध्रस्यवंशोनाभवदितिसहेतुकमाह पृषध्रस्त्वित्यादिनाकविःकनीयानित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन खड्गपाणेःसतस्तिष्ठतोजागरणंवीरासनंतदेवव्रतंयस्य यत्तोऽवहितःसन्गाःपालयामास ॥ ३ ॥ शार्दूलोव्याघ्रः ॥ ४ ॥ ५ ॥प्रलीनाउडुगणायस्मिंस्तस्मिन्समये बभ्रोःकपिलायागोः ॥ ६ ॥ गांकामतोनजघानेतिख्यापयितुंवृक्णश्रवणइत्याद्युक्तम् ॥ ७ ॥ व्युष्टायांप्रभातायाम् ॥ ८ ॥

१ तपसातवेतिक्वचित्पाठः २ शुकोक्तिरियम् ३ मेघेइतिशेषःमेघेवर्षतिसतीत्यर्थः

क्षत्रबंधुरपित्वंनभविताऽपितुशूद्रोभवितेति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उपयुक्तकरणोदग्धदेहः ॥ १४ ॥ कवेरपिवंशोनाभवदित्याह कविरिति बंधुभिःसहराज्यंविसृज्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ ब्रह्मभूयंब्राह्मणत्वम् नृगस्यवंशःपुत्रःसुमतिस्ततोभूतज्योतिस्ततोवसुः ॥ १७ ॥

तंशशापकुलाचार्यःकृतागसमकामतः॥ नक्षत्रबंधुःशूद्रस्त्वंकर्मणाभविताऽमुना॥ ९ ॥ एवंशप्तस्तुगुरुणा प्रत्यगृह्णात्कृतांजलिः॥ अधारयद्व्रतंवीरऊर्ध्वरेतामुनिप्रियम्॥१०॥ वासुदेवेभगवतिसर्वात्मनिपरेमले॥ एकांतित्वंगतोभक्त्यासर्वभूतसुहृत्समः॥ ११ ॥ विमुक्तसंगःशांतात्मासंयताक्षोऽपरिग्रहः ॥ यदृच्छयोपपन्नेनकल्पयन्वृत्तिमात्मनः॥ १२ ॥ आत्मन्यात्मानमाधायज्ञानतृप्तःसमाहितः॥ विचचारमहीमेतांजडांधबधिराकृतिः॥१३॥ एवंवृत्तोवनंगत्वादृष्ट्वादावाग्निमुत्थितम् ॥ तेनोपयुक्तकरणोब्रह्मप्रापपरंमुनिः॥१४॥ कविःकनीयान्विषयेषुनिस्पृहोविसृज्यराज्यंसहबंधुभिर्वनम् ॥ निवेश्यचित्तेपुरुषंस्वरोचिषंविवेशकैशोरवयाःपरंगतः ॥ १५ ॥ करूषान्मानवादासन्कारुषाःक्षत्रजातयः ॥ उत्तरापथगोप्तारोब्रह्मण्याधर्मवत्सलाः ॥ १६ ॥ धृष्टाद्धार्ष्टमभूत्क्षत्रंब्रह्मभूयंगतंक्षितौ॥ नृगस्यवंशःसुमतिर्भूतज्योतिस्ततोवसुः ॥ १७॥ वसोःप्रतीकस्तत्पुत्रओघवानोघवत्पिता॥ कन्याचोघवतीनामसुदर्शनउवाहताम्॥ १८ ॥ चित्रसेनोनरिष्यंताद्दक्षस्तस्यसुतोभवत्॥तस्यमीढ्वांस्ततःकूर्चइंद्रसेनस्तुतत्सुतः॥१९॥वीतिहोत्रस्त्विंद्रसेनात्तस्यसत्यश्रवाअभूत्॥ उरुश्रवाःसुतस्तस्यदेवदत्तस्ततोऽभवत्॥ २० ॥ ततोऽग्निवेश्योभगवानग्निःस्वयमभूत्सुतः ॥ कानीनइतिविख्यातोजातूकर्ण्योमहानृषिः॥ २१ ॥

ओघवतःपिता तत्पुत्रोऽप्योघवानेवेत्यर्थः ॥ १८ ॥ तदेवंत्रिभिःश्लोकैःकरूषधृष्टनृगाणांवंशाउक्तानरिष्यंतस्यवंशमाह चित्रसेनइतिसार्धैस्त्रिभिः ततइत्यादेर्यत्राधिक्यंस्यात्तत्रानंतर्यैततइत्यादिपदंव्याख्येयम् यत्रतुन्यूनत्वंतत्रपूर्वस्यपरस्यवानुषंगादिभिर्व्याख्येयम् ॥१९॥२०॥ अग्निवेश्यएवकानीनइतिजातूकर्ण्यइतिचविख्यातः ॥ २१ ॥

१ नरिष्यंताद्दक्षइतिके० पु०पाठः

॥ २२ ॥ दिष्टस्यपुत्रोनाभागोवक्ष्यमाणनाभागादन्यइतिभ्रांतिव्युदासार्थमनुवादमात्रम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अंगिरसःसुतोमहायोगीसंवर्तोयमयाजयत्समरुत्तः ॥ २६ ॥ अस्ययत्किंचित्पात्रादिकमस्तितत्तुसर्वंहिरण्मयंशोभनमासीत् ॥ २७ ॥ अमाद्यदतृप्यत् ॥ २८ ॥

ततोब्रह्मकुलंजातमाग्निवेश्यायनंनृप ॥ नरिष्यंतान्वयःप्रोक्तोदिष्टवंशमतःशृणु ॥ २२ ॥ नाभागोदिष्टपुत्रोऽन्यःकर्मणावैश्यतांगतः ॥ भलंदनःसुतस्तस्यवत्सप्रीतिर्भलंदनात् ॥ २३ ॥ वत्सप्रीतेःसुतःप्रांशुस्तत्सुतंप्रमतिंविदुः ॥ खनित्रःप्रमतेस्तस्माच्चाक्षुषोऽथविविंशतिः ॥ २४ ॥ विविंशतिसुतोरंभःखनिनेत्रोऽस्यधार्मिकः ॥ करंधमोमहाराजतस्यासीदात्मजोनृप ॥ २५ ॥ तस्यावीक्षित्सुतोयस्यमरुत्तश्चक्रवर्त्यभूत् ॥ संवर्तोऽयाजयद्यंवैमहायोग्यंगिरःसुतः ॥ २६ ॥ मरुत्तस्ययथायज्ञोनतथाऽन्यस्यकश्चन ॥ सर्वंहिरण्मयंत्वासीद्यत्किंचिच्चास्यशोभनम् ॥ २७ ॥ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ मरुतःपरिवेष्टारोविश्वेदेवाःसभासदः ॥ २८ ॥ मरुत्तस्यदमःपुत्रस्तस्यासीद्राज्यवर्धनः ॥ सुधृतिस्तत्सुतोजज्ञेसौधृतेयोनरःसुतः ॥ २९ ॥ तत्सुतःकेवलस्तस्माद्बंधुमान्वेगवांस्ततः ॥ बंधुस्तस्याभवद्यस्यतृणबिंदुर्महीपतिः ॥ ३० ॥ तंभेजेऽलंबुषादेवीभजनीयगुणालयम् ॥ वराप्सरायतःपुत्राःकन्याचेडविडाऽभवत् ॥ ३१ ॥ तस्यामुत्पादयामासविश्रवाधनदंसुतम् ॥ प्रादायविद्यांपरमामृषिर्योगेश्वरात्पितुः ॥ ३२ ॥ विशालःशून्यबंधुश्चधूम्रकेतुश्चतत्सुताः ॥ विशालोवंशकृद्राजावैशालींनिर्ममेपुरीम् ॥ ३३ ॥ हेमचंद्रःसुतस्तस्यधूम्राक्षस्तस्यचाऽऽत्मजः ॥ तत्पुत्रात्संयमादासीत्कृशाश्वःसहदेवजः ॥ ३४ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ यतोयस्यांतृणबिंदोःपुत्राअभवन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तानेवाऽऽह विशालइति तस्यतृणबिंदोःसुताः ॥ ३३ ॥ सहदेवजःदेवजेनसहितः पाठांतरेनामान्यत्वमात्रमर्थस्तुसएव ॥ ३४ ॥

१ वक्ष्यमाणोनाभागोऽयंचनाभागएकइत्येवंया भ्रांतिरित्यर्थः २ नाभागोनभगापत्यमित्युक्त्यासिद्धस्यैवभेदस्यकथनादित्यर्थः ३ ऋषिर्विश्रवायोगेश्वरात्पितुःसकाशात्परमांविद्यामादायप्राप्यतस्यामिडविडायांधनदसुतमुत्पादयामासेत्यन्वयः ४ सहदेवकइतिसहदेवनइतिवा बालबोधिनीकारास्तुसहदेवाज्जातइतिव्युत्पत्तिमंगीकृत्यसंयमात्सहदेवस्तस्मात्कृशाश्वइतिव्याचख्युः

॥ ३५ ॥ वैशालभूपालाविशालस्यान्वयेजाताः ॥ ३६ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
तृतीयेमनुपुत्रस्यशर्यातेःकीर्त्यतेऽन्वयः ॥ यत्रसौकन्यमाख्यानंरैवतंचमहाऽद्भुतम् ॥ १ ॥ ब्रह्मिष्ठोवेदार्थतत्त्वज्ञः तदेवाऽऽह योवाइति द्वितीयम

कुशाश्वात्सोमदत्तोभूद्योऽश्वमेधैरिडस्पतिम् ॥ इष्ट्वापुरुषमापाग्र्यांगतिंयोगेश्वराश्रितः ॥ ३५ ॥ सौमदत्तिस्तु सुमतिस्तत्सुतोजनमेजयः ॥ एतेवैशालभूपालास्तृणबिंदोर्यशोधराः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे नवमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच शर्यातिर्मानवोराजाब्रह्मिष्ठःसबभूवह ॥ योवा अंगिरसांसत्रेद्वितीयमहऊचिवान् ॥ १ ॥ सुकन्यानामतस्यासीत्कन्याकमललोचना ॥ तयासार्धंवनगतो ह्यगमच्च्यवनाश्रमम् ॥ २ ॥ सासखीभिःपरिवृताविचिन्वत्यंघ्रिपान्वने ॥ वल्मीकरंध्रेददृशेखद्योतेइवज्योतिषी ॥ ३ ॥ तेदैवचोदिताबालाज्योतिषीकंटकेनवै ॥ अविध्यन्मुग्धभावेनसुस्रावास्रक्ततोबहु ॥ ४ ॥ शकृन्मूत्रनिरोधोऽभूत्सैनिकानांचतत्क्षणात् ॥ राजर्षिस्तमुपालक्ष्यपुरुषान्विस्मितोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ अप्यभद्रंनयुष्माभिर्भार्गवस्यविचेष्टितम् ॥ व्यक्तंकेनापिनस्तस्यकृतमाश्रमदूषणम् ॥ ६ ॥ सुकन्याप्राहपितरंभीताकिंचित्कृतं मया ॥ द्वेज्योतिषीअजानंत्यानिर्भिन्नेकंटकेनवै ॥ ७ ॥ दुहितुस्तद्वचःश्रुत्वाशर्यातिर्जातसाध्वसः ॥ मुनिंप्रसादयामासवल्मीकांतर्हितंशनैः ॥ ८ ॥ तदभिप्रायमाज्ञायप्रादाद्दुहितरंमुनेः ॥ कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामंत्र्यपुरंप्रायात्समाहितः ॥ ९ ॥ सुकन्याच्यवनंप्राप्यपतिंपरमकोपनम् ॥ प्रीणयामासचित्तज्ञाअप्रमत्तानुवृत्तिभिः ॥ १० ॥

होद्वितीयेऽह्निक्रियमाणंकर्मऊचिवानुवाच तस्यवंशमुत्तानबर्हिरानर्तइत्यादिनावक्ष्यति ॥ १ ॥ आदौतावत्तत्कन्यावृत्तांतमाह सुकन्या नामेत्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ भार्गवस्यच्यवनस्य अभद्रमपराधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मुग्धेयंममकन्याक्षंतव्यंत्वयेत्युच्यमानेकतिवर्षाण्यस्याविवाहःकृतोनवेत्यादिवाक्यैस्तदभिप्रायंज्ञात्वातस्मैतांदुहितरंप्रादात् ॥ ९ ॥ १० ॥

---

१ तंशकृन्मूत्रनिरोधम्

हेईश्वरौसद्वैद्यौयुवांमह्यंवयस्तारुण्यंदत्तंसंपादयतम् ॥ ११ ॥ असोमपोःसोमपानरहितयोरपिवांयुवयोःसोमस्यग्रहंसोमपूर्णपात्रंग्रहीष्येदा स्यामीति युवांसोमेनयक्ष्यइत्यर्थः ऐंद्रवायवंगृह्णातीत्यादिषुद्रव्यदेवतासंबंधानुपपत्त्यागृह्णातेर्यागपर्यवसायित्वात् ॥ १२ ॥ बाढमित्यभि नंद्यभवानस्मिन्निमज्जतामित्यूचतुः ॥ १३ ॥ ह्रदंप्रवेशितः तावपितमपिवृद्धंगृहीत्वाप्रविष्टावित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अश्विनौशरणं ययौ

कस्यचित्त्वथकालस्यनासत्यावाश्रमागतौ ॥ तौपूजयित्वाप्रोवाचवयोमेदत्तमीश्वरौ ॥ ११ ॥ ग्रहंग्रहीष्ये सोमस्ययज्ञेवामप्यसोमपोः ॥ क्रियतांमेवयोरूपंप्रमदानांयदीप्सितम् ॥ १२ ॥ बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनं द्यभिषक्तमौ ॥ निमज्जतांभवानस्मिन्ह्रदेसिद्धविनिर्मिते ॥ १३ ॥इत्युक्त्[1]वाजरयाग्रस्तदेहोधमनिसंततः ॥ ह्रदं प्रवेशितोऽश्विभ्यांवलीपलितविप्रियः ॥ १४ ॥ पुरुषास्त्रयउत्तस्थुरपीच्यावनिताप्रियाः ॥ पद्मस्रजःकुंडलि नस्तुल्यरूपाःसुवाससः ॥ १५ ॥ तान्निरीक्ष्यवरारोहासरूपान्सूर्यवर्चसः ॥ अजानतीपतिंसाध्वीअश्विनौ शरणंययौ ॥ १६ ॥ दर्शयित्वापतिंतस्यैपातिव्रत्येनतोषितौ ॥ ऋषिमामंत्र्यययतुर्विमानेनत्रिविष्टपम् ॥ १७ ॥ यक्ष्यमाणोऽथशर्यातिश्च्यवनस्याऽऽश्रमंगतः ॥ ददर्शदुहितुःपार्श्वेपुरुषंसूर्यवर्चसम् ॥ १८ ॥ राजा दुहितरंप्राहकृतपादाभिवंदनाम् ॥ आशिषश्चाप्रयुंजानोनातिप्रीतमनाइव ॥ १९ ॥ चिकीर्षितंतेकिमिदंप तिस्त्वयाप्रलंभितोलोकनमस्कृतोमुनिः ॥ यत्त्वंजराग्रस्तमसत्यसंमतंविहायजारंभजसेऽमुमध्वगम् ॥ २० ॥ कथंमतिस्तेऽवगताऽन्यथासतांकुलप्रसूतेकुलदूषणंत्विदम् ॥ बिभर्षिजारंयदपत्रपाकुलंपितुश्चभर्तुश्चनय स्यधस्तमः ॥ २१ ॥

युवांपृथक्स्थित्वामत्पतिंदर्शयतमितिप्रार्थयामासेत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रलंभितोवंचितः हेअसति असंमतमनभीष्टम् ॥ २० ॥ हेसतांकुलप्रसूतेनवमतिरन्यथातद्विपर्ययेणकथमवगताऽवसन्नाऽध्यवसितेतिवा तदेवाऽऽह कुलदूषणंत्विदमित्यादि ॥ २१ ॥

[1] इत्युक्तइत्यपिक्वचित्पाठः

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सद्यस्तत्क्षणमेवमन्युर्यस्यसइंद्रः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ विषयान्देशानानर्तादीनभुंक्तापालयत् ॥ २८ ॥
ककुद्मीज्येष्ठोयस्मिंस्तत् विभुंब्रह्माणम् ॥ २९ ॥ नलब्धःक्षणोऽवसरोयेन ॥ ३० ॥ आद्यंब्रह्माणम् ॥ ३१ ॥ तेत्वयाहृद्ययेयेकृतास्तेसर्वेका

एवंब्रुवाणंपितरंस्मयमानाशुचिस्मिता ॥ उवाचतातजामातातवैषभृगुनंदनः ॥ २२ ॥ शशंसपित्रेतत्स
र्वंवयोरूपाभिलंभनम् ॥ विस्मितःपरमप्रीतस्तनयांपरिषस्वजे ॥ २३ ॥ सोमेनयाजयन्वीरंग्रहंसोमस्य
चाग्रहीत् ॥ असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवनःस्वेनतेजसा ॥ २४ ॥ हंतुंतमाददेवज्रंसद्योमन्युरमर्षितः ॥ सवज्रं
स्तंभयामासभुजमिंद्रस्यभार्गवः ॥ २५ ॥ अन्वजानंस्ततःसर्वेग्रहंसोमस्यचाश्विनोः ॥ भिषजावितियत्पूर्वं
सोमाहुत्याबहिष्कृतौ ॥ २६ ॥ उत्तानबर्हिरानर्तोभूरिषेणइतित्रयः ॥ शर्यातेरभवन्पुत्राआनर्ताद्रेवतोऽभ
वत् ॥ २७ ॥ सोंतःसमुद्रेनगरींविनिर्मायकुशस्थलीम् ॥ आस्थितोऽभुंक्तविषयानानर्तादीनरिंदम ॥ २८ ॥
तस्यपुत्रशतंजज्ञेककुद्मिज्येष्ठमुत्तमम् ॥ ककुंद्मीरेवतींकन्यांस्वामादायविभुंगतः ॥ २९ ॥ कन्यावरंपरिप्रष्टुं
ब्रह्मलोकमपावृतम् ॥ आवर्तमानेगांधर्वेस्थितोऽलब्धक्षणःक्षणम् ॥ ३० ॥ तदंतआद्यमानम्यस्वाभिप्रायं
न्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वाभगवान्ब्रह्माप्रहस्यतमुवाचह ॥ ३१ ॥ अहोराजन्निरुद्धास्तेकालेनहृदियेकृताः ॥ तत्पु
त्रपौत्रनप्तृणांगोत्राणिचनशृण्महे ॥ ३२ ॥ कालोऽभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पितः ॥ तद्गच्छदेवदेवांशो
बलदेवोमहाबलः ॥ ३३ ॥ कन्यारत्नमिदंराजन्नररत्नायदेहिभो ॥ भुवोभारावतारायभगवान्भूतभावनः
॥ ३४ ॥ अवतीर्णोनिजांशेनपुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ इत्यादिष्टोऽभिवंद्याजंनृपःस्वपुरमागतः ॥ ३५ ॥

लेननिरुद्धाःसंहृताः ॥ ३२ त्रिणवसप्तविंशतिचतुर्युगानितैर्विकल्पितोविभक्तः योदेवदेवस्यांशोऽस्तितस्मैनररत्नायदेहि ॥ ३३ ॥ तदेवाऽऽ
ह भुवइति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

---

१ रैवतोरेवतीमितिक्कचित्पाठः अत्रापिरैवतःककुद्मी २ अयमुत्तरश्लोकपूर्वार्धेनसहान्वयः

पुण्यजनत्रासाद्यक्षभयात्पूर्वमेवचिरंपुरंतद्भ्रातृभिस्त्यक्तम् ॥ ३६ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटी० तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥
चतुर्थेमनुपुत्रस्यनभगस्यकथोच्यते ॥ तत्सूनोश्चांबरीषस्यकृत्याप्रतिहतायतः ॥ १ ॥ नभगस्यवंशमाह नभगस्यापत्यंनाभागः नाभागादंब
रीषोमहाभागवतोऽभूदितिवक्ष्यंस्तद्धेतुत्वेनवंशप्रवर्तकस्यनभगस्यनिष्कपटंचरितंतेनतुश्रीरुद्रप्रसादमाह यंततमित्यादिना ब्रह्मचारिणंबहु
कालंगुरुकुलेवसंतंनैष्ठिकोऽसावितिमत्वाविभागसमयेतस्मैभागमप्रकल्प्यैवभ्रातरःसर्वंदायंविभज्यगृहीत्वापश्चाद्गुरुकुलादागतंयंभागार्थिनं
कविंविद्वांसंयविष्ठंप्रतितंतातंपितरंदायंव्यभजन्नित्यर्थः ॥ १ ॥ एतदेवप्रश्नोत्तराभ्यांदर्शयति तत्रनभगःपृच्छति हेभ्रातरोमह्यंकिमभाक्त

त्यक्तंपुण्यजनत्रासाद्भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थितैः ॥ सुतांदत्त्वाऽनवद्यांगींबलायबलशालिने ॥ बदर्याख्यंगतोरा
जातप्तुंनारायणाश्रमम् ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥
श्रीशुकउवाच नाभागोनभगापत्यंयंततंभ्रातरःकविम् ॥ यविष्ठंव्यभजन्दायंब्रह्मचारिणमागतम् ॥ १ ॥
भ्रातरोऽभाक्तकिंमत्यंभजामपितरंतव ॥ त्वांममार्यास्तताभाक्षुर्मापुत्रकतदाऽदृथाः ॥ २ ॥ इमेअंगिरसःस
त्रमासतेऽद्यसुमेधसः ॥ षष्ठंषष्ठमुपेत्याहःकवेमुह्यंतिकर्मणि ॥ ३ ॥

व्यभजंत कंभागंमदर्थंयूयंप्रकल्पितवंतः भ्रातरआहुः तदाविस्मृतमस्माभिरिदानींतुतवपितरंविभजाम त्वंपितरंगृहाणेत्यर्थः सचपितरंगत्वा
ऽऽह ततहेतातआर्याःश्रेष्ठामेममत्वामभाक्षुर्भागंचक्रुः मदीयोभागस्त्वमित्यर्थः पाठांतरे हेतातकिमिदंममाभाक्षुः भजामपितरंतवेत्युक्तवंत
आर्यास्त्वांमह्यंकिमर्थंददुरित्यर्थः पिताऽऽह हेपुत्रकतत्तैरुक्तंमादृथाःप्रतारणमात्रंतैःकृतंतस्मिन्नादरंमाकार्षीः नह्यहंदायइवभोगसाधनमित्य
र्थः ॥ २ ॥ तथाऽपितैर्भागत्वेनदत्तोऽहंतवजीवनोपायमुपदेक्ष्यामीत्याह इमइतिसपादाभ्यांद्वाभ्याम् अभिप्लवःषडहोभवतिपृष्ठ्यःषडहोभ
वतीतिविहितेषुषडहेष्वावर्त्यमानेषुषष्ठंषष्ठमहः कर्मोपेत्यप्राप्य कर्मणितदनुष्ठाने सुमेधसोऽपितेसूक्तविशेषाज्ञानेनमुह्यंति कवेहेविद्वन् ॥३॥

---

१ मनुपुत्रस्यनभगस्यतथातत्सूनोर्नाभागस्यतथायतःकृत्याप्रतिहतातस्यांबरीषस्यनाभागपुत्रस्यचकथोच्यतइत्यन्वयः २ यंमनुपुत्रंनभगम् ३ किंममार्यास्तताभा
क्षुरित्येवंरूपे

तान्महात्मनोऽपित्वमिदमित्थारौद्रमितिचयेयज्ञेनदक्षिणयेतिचवैश्वदेवेद्वेसूक्तेशंसयपाठय ततःकर्मणिसमाप्तेसतितेस्वर्यंतःस्वर्गंगच्छंतःस्वस त्रेपरिशेषितमवशिष्टमात्मनोधनंतुभ्यंदास्यंति अथतस्मात्तान्गच्छेति तथेत्यादिशुकवाक्यम् यथावत्कृतवान् सत्रपरिशेषितंसत्रावशिष्टंध नम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ पुरुषःश्रीरुद्रःदृश्यतइतिदर्शनंशरीरंकृष्णंदर्शनंयस्यसः वास्तुकंयज्ञभूमिगतंवसुधनंममेत्युवाच ॥ ६ ॥ तर्हिस्मतदैवममे दमितिमानवोनभगउवाच पुनश्चरुद्रउवाच नौआवयोरस्मिन्विवादेतेपितरिप्रश्नःस्यादिति पृष्टवानितिशुकोक्तिः ॥ ७ ॥ पृष्टस्यमनोर्वाक्यं यज्ञवास्तुगतमिति उच्छिष्टमुर्वरितम् क्वचिदितिदक्षाध्वरे उच्छेषणभागोवैरुद्रइतिश्रुतेश्च किंच सदेवईश्वरःसर्वमप्यर्हतिकिंपुनर्यज्ञावशिष्ट

तांस्त्वंशंसयसूक्तेद्वेवैश्वदेवेमहात्मनः ॥ तेस्वर्यंतोधनंसत्रपरिशेषितमात्मनः ॥ ४ ॥ दास्यंत्यथततोगच्छत धासकृतवान्यथा ॥ तस्मैदत्त्वाययुःस्वर्गंतेसत्रपरिशेषितम् ॥ ५ ॥ तंकश्चित्स्वीकरिष्यंतंपुरुषःकृष्णदर्शनः ॥ उवाचोत्तरतोऽभ्येत्यममेदंवास्तुकंवसु ॥ ६ ॥ ममेदमृषिभिर्दत्तमितितर्हिस्ममानवः ॥ स्यान्नौतेपितरिप्रश्नः पृष्टवान्पितरंतथा ॥ ७ ॥ यज्ञवास्तुगतंसर्वमुच्छिष्टमृषयःक्वचित् ॥ चक्रुर्विभागंरुद्रायसदेवःसर्वमर्हति ॥ ८ ॥ नभगस्तंप्रणम्याऽऽहतवेशकिलवास्तुकम् ॥ इत्याहमेपिताब्रह्मन्शिरसात्वांप्रसादये ॥ ९ ॥ यत्तेपिताऽवदद्धर्मं त्वंतुसत्यंप्रभाषसे ॥ ददामितेमंत्रदृशेज्ञानंब्रह्मसनातनम् ॥ १० ॥ गृहाणद्रविणंदत्तंमत्सत्रेपरिशेषितम् ॥ इ त्युक्त्वांऽतर्हितोरुद्रोभगवान्सत्यवत्सलः ॥ ११ ॥ यएतत्संस्मरेत्प्रातःसायंचसुसमाहितः ॥ कविर्भवतिमंत्रज्ञोग तिंचैवतथाऽऽत्मनः ॥ १२ ॥ नाभागादंबरीषोभून्महाभागवतःकृती ॥ नास्पृशद्ब्रह्मशापोपियंनप्रतिहतःक्वचित् ॥ १३ ॥ राजोवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिराजर्षेस्तस्यधीमतः ॥ नप्राभूद्यत्रनिर्मुक्तोब्रह्मदंडोदुरत्ययः १४

मित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ श्रीरुद्रआह यत्तेइति ॥ १० ॥ इदमाख्यानंश्रुतिप्रसिद्धम् तथाहिबह्वृचब्राह्मणम् नाभानेदिष्ठंशंसतिना भानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसंतंभ्रातरोनिरभजन्सोऽब्रवीदित्यादि ॥ ११ ॥ अस्याख्यानस्यस्मरणेफलमाह यएतदिति आत्मनोगतिंचप्राप्नो तीतिशेषः ॥ १२ ॥ क्वचिदपिनप्रतिहतोब्रह्मशापोऽपिब्राह्मणेनदुर्वाससानिर्मितःकृत्यानलोऽपियंनास्पृशत् अतोऽसौमहाभागवतोऽतएवकृ तीपुण्यवान् ॥ १३ ॥ तस्यश्रोतुमिच्छामि चरितमितिशेषः ब्रह्मदंडःकृत्यानलोनप्राभून्नसमर्थोबभूव ॥ १४ ॥

---

१ मनुपुत्रोनभगः २ नभगस्यैवनामांतरमेतत्

श्रियंसंपदम् विभवमैश्वर्यम् अतुलंनिरुपमम् ॥ १५ ॥ पुंसामतिदुर्लभमपितत्सर्वंस्वमवत्संस्तुतंनिरूपितमनुपादेयंमेने तत्रहेतुः विभवस्यनिर्वा
णंनाशंविद्वान् यद्येनविभवेनतन्नाशेनवापुमांस्तमोविशतिमोहेनिमज्जति ॥ १६ ॥ नन्वेवंजानंतोऽपिविभवैषिणोदृश्यंतेतत्राऽऽह वासुदेवइति
भावंभक्तिंप्राप्तः येनभावेनेदंविश्वंलोष्टवदतितुच्छंस्मृतम् ॥ १७ ॥ भक्तिमेवसर्वेंद्रियाणांभगवत्परत्वकथनेनप्रपंचयति सवाइतित्रिभिःश्रु
तिंश्रोत्रमच्युतस्यसत्कथानामुदयेश्रवणेचकारेत्यस्यसर्वत्रान्वयः ॥ १८ ॥ मुकुंदस्यलिंगानामालयानिस्थानानितेषांदर्शनेदृशौनेत्रे श्रीम
त्यास्तुलस्यास्तत्पादसरोजेनयत्सौरभंतस्मिन् तदर्पितेतस्मैनिवेदितान्नादौ ॥ १९ ॥ कामंस्रक्चंदनादिसेवांदास्येनिमित्तेतत्प्रसादस्वीकारायनतु

श्रीशुकउवाच अंबरीषोमहाभागःसप्तद्वीपवतींमहीम् ॥ अव्ययांचश्रियंलब्ध्वाविभवंचातुलंभुवि ॥ १५ ॥
मेनेऽतिदुर्लभंपुंसांसर्वंतत्स्वप्नसंस्तुतम् ॥ विद्वान्विभवनिर्वाणंतमोविशतियत्पुमान् ॥ १६ ॥ वासुदेवेभग
वतितद्भक्तेषुचसाधुषु ॥ प्राप्तोभावंपरंविश्वंयेनेदंलोष्टवत्स्मृतम् ॥ १७ ॥ सवैमनःकृष्णपदारविंदयोर्वचां
सिवैकुंठगुणानुवर्णने ॥ करौहरेर्मंदिरमार्जनादिषुश्रुतिंचकाराच्युतसत्कथोदये ॥ १८ ॥ मुकुंदलिंगालयद
र्शनेदृशौतद्भृत्यगात्रस्पर्शेऽगसंगमम् ॥ घ्राणंचतत्पादसरोजसौरभेश्रीमत्तुलस्यारसनांतदर्पिते ॥ १९ ॥ पा
दौहरेःक्षेत्रपदानुसर्पणेशिरोहृषीकेशपदाभिवंदने ॥ कामंचदास्येनतुकामकाम्ययायथोत्तमश्लोकजना
श्रयारतिः ॥ २० ॥ एवंसदाकर्मकलापमात्मनःपरेऽधियज्ञेभगवत्यधोऽक्षजे ॥ सर्वात्मभावंविदधन्महीमि
मांतन्निष्ठविप्राभिहितःशशासह ॥ २१ ॥ ईजेऽश्वमेधैरधियज्ञमीश्वरंमहाविभूत्योपचितांगदक्षिणैः ॥ ततै
र्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्यभिस्रोतमसौसरस्वतीम् ॥ २२ ॥

कामकाम्ययाविषयेच्छया कथंचकार उत्तमश्लोकजनाश्रयारतिर्यथाभवेत्तथा अनेनतद्भक्तेषुचपरंभावंप्राप्तइत्येतत्स्फुटीकृतम् ॥ २० ॥
सर्वत्राऽऽत्मेतिभावोभावनायस्मिंस्तमात्मनःस्वस्यकर्मणांकलापंसमूहंभगवतिविदधत्समर्पयंस्तन्निष्ठैर्भागवतैर्विप्रैरभिहितःशिक्षितःसन् महीं
शशासपालयामास अनेनाधिकृतोधर्मोऽपियथावद्दर्शितः ॥ २१ ॥ किंच यज्ञाधिष्ठातारमीश्वरमश्वमेधैरीजेआराधयामास महाविभूत्योप
चितान्यंगानिदक्षिणाश्चयेषुतैः वसिष्ठादिभिर्हेतुभूतैस्तैर्विस्तृतैः धन्वनिधन्वदेशेनिरुदकेसरस्वतीमभिस्रोतम् तस्याःप्रतिलोममित्यर्थः ॥ २२ ॥

---

१ उदयेउत्कर्षेलक्षणयातच्छ्रवणेइत्यर्थः २ भगवच्चरणार्पिततुलसीगंधेइत्यर्थः

किंच यस्यक्रतुषुसदस्यादयोगीर्वाणैःसहभूषणादिभिस्तुल्यरूपाव्यदृश्यंतसइत्थमितिचतुर्थेनान्वयः नचदेवानांनिमेषाभावाद्वैलक्षण्यम् यतोऽनिमिषाश्चव्यदृश्यंत ननिमिषंतीतितथा आश्चर्यदर्शनौत्सुक्येनतेषांनिमेषोपरमादितिभावः ॥ २३ ॥ यस्ययदीयैर्मनुजैरपिस्वर्गोनप्रार्थितःतस्यतुकावार्ता ॥ २४ ॥ आस्तांस्वर्गप्रार्थनशंकाऽपि यद्यतःमुकुंदंहृदिपश्यतस्तान्जनान्कामाविषयानसमर्द्धयंतिनहर्षयंति कथंभूता स्वाराज्येनस्वरूपसुखेनपरिभाविताअतिशायिताः अतएवसिद्धानामपिदुर्लभाः यानितिपाठेयान्मनुजान् स्वाराज्येत्यत्रापिद्वितीयांतपाठे

यस्यक्रतुषुगीर्वाणैःसदस्याऋत्विजोजनाः॥ तुल्यरूपाश्चानिमिषाव्यदृश्यंतसुवाससः ॥ २३ ॥ स्वर्गोनप्रार्थितोयस्यमनुजैरमरप्रियः॥ शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम्॥ २४ ॥ समर्धयंतितान्कामाःस्वाराज्यपरिभाविताः॥ दुर्लभानापिसिद्धानांमुकुंदंहृदिपश्यतः॥ २५॥ सइत्थंभक्तियोगेनतपोयुक्तेनपार्थिवः स्वधर्मेणहरिंप्रीणन्संगान्सर्वान्शनैर्जहौ॥ २६ ॥ गृहेषुदारेषुसुतेषुबंधुषुद्विपोत्तमस्यंदनवाजिपत्तिषु॥ अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिष्वनंतकोशेष्वकरोदसन्मतिम्॥ २७ ॥ तस्माअदाद्धरिश्चक्रंप्रत्यनीकभयावहम्॥ एकांतभक्तिभावेनप्रीतोभृत्याभिरक्षणम् ॥ २८ ॥ आरिराधयिषुःकृष्णंमहिष्यातुल्यशीलया॥ युक्तःसांवत्सरंवीरोदधारद्वादशीव्रतम्॥ २९ ॥ व्रतांतेकार्तिकेमासित्रिरात्रंसमुपोषितः॥ स्नातःकदाचित्कालिंद्यांहरिंमधुवनेऽर्चयत्॥ ३० ॥ महाभिषेकविधिनासर्वोपस्करसंपदा ॥ अभिषिच्यांबराकल्पैर्गंधमाल्यार्हणादिभिः॥ ३१ ॥

मनुजानांविशेषणम् यमितिपाठेयमंबरीषम् पश्यतामितिपाठेसिद्धानांविशेषणम् ॥ २५ ॥ एवंभगवदाराधनपरस्यकामाद्युपेक्षानैवचित्रमित्युपसंहरति सइत्थमितिद्वाभ्याम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ नन्वेवंभूतोऽसौकथंप्रतिपक्षान्जयेत्तत्राऽऽह तस्माइति ॥ २८ ॥ तदेवंतस्यवैराग्यादिकंहरिभक्तिंचोक्त्वाब्रह्मदंडोयत्रनप्राभूदितियदुक्तंतदेवद्वादशीव्रतनिष्ठांकथयन्नाह आरिराधयिषुरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति ॥ २९ ॥ अर्चयत् अडागमाभावआर्षः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

---

१ अंकितातिरिक्तप्राचीनपुस्तकेषुवस्तुष्वितिपा० २ अंबरैर्वस्त्रैःआकल्पैरलंकारैश्च

ब्राह्मणांश्चपूजयामास सिद्धार्थानाप्तकामान्पूजाऽनपेक्षानपि ॥ ३२ ॥ रूप्यांघ्रीणांरूप्यखुराणाम् पयःशीलादिसंपदोयासांतासाम् ॥ ३३ ॥ न्यर्बुदानिषट्रषष्टिकोटीः ॥ ३४ ॥ तर्हितदैवदुर्वासाअतिथिःसाक्षात्प्रत्यक्षोऽभूत् ॥ ३५ ॥ आनर्चार्चितवान् अभ्यवहारायभोजनाय ॥ ३६ ॥ आवश्यकंनैयमिकंमाध्याह्निकंकर्मकर्तुंगतः बृहद्ब्रह्म ॥३७॥ ३८ ॥ धर्मसंकटमेवाऽऽह यद्यतोब्राह्मणातिक्रमेदोषोऽधर्मः द्वादश्या

तद्गतांतरभावेनपूजयामासकेशवम् ॥ ब्राह्मणांश्चमहाभागान्सिद्धार्थानपिभक्तितः ॥ ३२ ॥ गवांरुक्मविषाणीनांरूप्यांघ्रीणांसुवाससाम् ॥ पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसंपदाम् ॥ ३३ ॥ प्राहिणोत्साधुविप्रेभ्योगृहेषुन्यर्बुदानिषट् ॥ भोजयित्वाद्विजानग्रेस्वाद्वन्नंगुणवत्तमम् ॥ ३४ ॥ लब्धकामैरनुज्ञातःपारणायोपचक्रमे ॥ तस्यतर्ह्यतिथिःसाक्षाद्दुर्वासाभगवानभूत् ॥ ३५ ॥ तमानर्चातिथिंभूपःप्रत्युत्थानासनार्हणैः ॥ ययाचेऽभ्यवहारायपादमूलमुपागतः ॥ ३६ ॥ प्रतिनंद्यसतद्याञ्जांकर्तुमावश्यकंगतः ॥ निममज्जबृहद्ध्यायन्कालिंदीसलिलेशुभे ॥ ३७ ॥ मुहूर्तार्धावशिष्टायांद्वादश्यांपारणंप्रति ॥ चिंतयामासधर्मज्ञोद्विजैस्तद्धर्मसंकटे ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणातिक्रमेदोषोद्वादश्यांयदपारणे ॥ यत्कृत्वासाधुमेभूयादधर्मोवानमांस्पृशेत् ॥ ३९ ॥ अंभसाकेवलेनाथकरिष्येव्रतपारणम् ॥ प्राहुरब्भक्षणंविप्राह्यशितंनाशितंचतत् ॥ ४० ॥ इत्यपःप्राश्यराजर्षिश्चिंतयन्मनसाऽच्युतम् ॥ प्रत्यचष्टकुरुश्रेष्ठद्विजागमनमेवसः ॥ ४१ ॥ दुर्वासायमुनाकूलात्कृतावश्यकआगतः ॥ राज्ञाऽभिनंदितस्तस्यबुबुधेचेष्टितंधिया ॥ ४२ ॥ मन्युनाप्रचलद्गात्रोभ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ बुभुक्षितश्चसुतरांकृतांजलिमभाषत ॥ ४३ ॥

मपारणेऽपिदोषोव्रतवैगुण्यम् यत्कृत्वायस्मिन्कृते ॥ ३९ ॥ एवंद्विजैःसहविचार्यनिश्चिनोति अंभसेति व्रतस्यपारणंसमाप्तिम् तदशितमाहुरशितंनेतिचाहुः श्रुतिश्च अपोऽश्नातितन्नैवाशितंनैवानशितमिति ॥ ४० ॥ प्रत्यचष्टप्रत्यैक्षत ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रचलत्कंपमानंगात्रंयस्य भ्रुकुटीभ्यांकुटिलमाननंयस्य ॥ ४३ ॥

१ भूयइतिक्वचित्पाठः सम्यगित्यंकितांभ्रपुस्तके

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ क्रुद्धमहिंपावकोदावाग्निरिव ॥ ४८ ॥ निष्फलमुद्वीक्ष्य ॥ ४९ ॥ अनुषक्तंपृष्ठतःसंसक्तम् मेरोर्गुहांविवि
क्षुरधावत् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अरणमेषमाणःशरणमिच्छन् अजिततेजसोहरेश्चक्रात् ॥ ५२ ॥ एतत्सर्वंयस्यभ्रूभंगमात्रेणतिरोभविष्यति

अहोअस्यनृशंसस्यश्रियोन्मत्तस्यपश्यत ॥ धर्मव्यतिक्रमंविष्णोरभक्तस्येशमानिनः ॥ ४४ ॥ योमामति
थिमायातमातिथ्येननिमंत्र्यच॥अदत्त्वाभुक्तवांस्तस्यसद्यस्तेदर्शयेफलम्॥४५॥ एवंब्रुवाणउत्कृत्यजटांरो
षविदीपितः॥तयासनिर्ममेतस्मैकृत्यांकालाऽनलोपमाम्॥४६॥तामापतंतींज्वलतीमसिहस्तांपदाभुवम्॥
वेपयंतींसमुद्वीक्ष्यनचचालपदान्नृपः ॥ ४७ ॥ प्राग्दिष्टंभृत्यरक्षायांपुरुषेणमहात्मना॥ ददाहकृत्यांतांचक्रं
क्रुद्धाहिमिवपावकः ॥ ४८ ॥ तदभिद्रवदुद्वीक्ष्यस्वप्रयासंचनिष्फलम्॥ दुर्वासादुद्रुवेभीतोदिक्षुप्राणपरी
प्सया॥ ४९ ॥ तमन्वधावद्भगवद्रथांगंदावाग्निरुद्धूतशिखोयथाऽहिम्॥तथाऽनुषक्तंमुनिरीक्षमाणोगुहां
विविक्षुःप्रससारमेरोः॥ ५० ॥ दिशोनभःक्ष्मांविवरान्समुद्रान्लोकान्सपालांस्त्रिदिवंगतःसः॥ यतोयतोधा
वतितत्रतत्रसुदर्शनंदुष्प्रसहंददर्श ॥ ५१ ॥ अलब्धनाथःसयदाकुतश्चित्संत्रस्तचित्तोऽरणमेषमाणः॥देवं
विरिंचंसमगाद्विधातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसोमाम्॥५२॥ ब्रह्मोवाच स्थानंमदीयंसहविश्वमेतत्क्री
डावसानेद्विपरार्धसंज्ञे॥भ्रूभंगमात्रेणहिसंदिधक्षोःकालात्मनोयस्यतिरोभविष्यति॥५३ ॥ अहंभवोदक्ष
भृगुप्रधानाःप्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः ॥ सर्वेवयंयन्नियमंप्रपन्नामूर्ध्न्यर्पितंलोकहितंवहामः ॥ ५४ ॥ प्र
त्याख्यातोविरिंचेनविष्णुचक्रोपतापितः॥ दुर्वासाःशरणंयातःशर्वंकैलासवासिनम्॥५५॥

कदा क्रीडायाअवसाने तदपिकदा द्विपरार्धसंज्ञेकाले ॥ ५३ ॥ अतोवयंसर्वेयस्यनियममाज्ञांप्रपन्नाःप्राप्ताःसंतोलोकहितंयथाभवत्येवंत
न्नियमंमूर्ध्न्यर्पितंवहामः अतस्तद्भक्तद्रोहिणंत्वांरक्षितुंनसमर्थोऽहमितिशेषः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

श्रीरुद्रोऽपिप्रत्याचष्टे वयमितिचतुर्भिः भूम्निमहति महत्त्वमेवाऽऽह यस्मिन्परमेश्वरे अजाब्रह्माणस्तएवजीवास्तेषांकोशाउपाधिभूताब्रह्मां
डविग्रहाईदृशादृश्यमानब्रह्मांडप्रमाणाअन्येऽपिभवंतिजायंतेनश्यंतिच यत्रयेषुब्रह्मांडेषुलोकेशाभिमानिनोवयंभ्रमामः ॥ ५६ ॥ ननुसर्वज्ञ

श्रीरुद्रउवाच वयंनतातप्रभवामभूम्नियस्मिन्परेऽन्येऽप्यजजीवकोशाः॥ भवंतिकालेनभवंतिहीदृशाःसह
स्रशोयत्रवयंभ्रमामः ॥ ५६ ॥ अहंसनत्कुमारश्चनारदोभगवानजः॥ कपिलोऽपांतरतमोदेवलोधर्मआ
सुरिः॥ ५७ ॥ मरीचिप्रमुखाश्चान्येसिद्धेशाःपारदर्शिनः॥ विदामनवयंसर्वेयन्मायांमाययावृताः॥ ५८ ॥
तस्यविश्वेश्वरस्येदंशस्त्रंदुर्विषहंहिनः॥ तमेवशरणंयाहिहरिस्तेशंविधास्यति ॥ ५९ ॥ ततोनिराशोदुर्वासाः
पदंभगवतोययौ॥ विकुंठाख्यंयदध्यास्तेश्रीनिवासःश्रियासह॥ ६० ॥ संदंह्यमानोऽजितशस्त्रवह्निनातत्पा
दमूलेपतितःसवेपथुः॥ आहाच्युतानंतसदीप्सितप्रभोकृतागसंमाऽवहिविश्वभावन ॥ ६१ ॥ अजानताते
परमानुभावंकृतंमयाऽघंभवतःप्रियाणाम्॥ विधेहितस्यापचितिंविधातर्मुच्येतयन्नाम्न्युदितेनारकोऽपि॥
॥६२॥ श्रीभगवानुवाच अहंभक्तपराधीनोह्यस्वतंत्रइवद्विज ॥ साधुभिर्ग्रस्तहृदयोभक्तैर्भक्तजनप्रियः
॥ ६३ ॥ नाहमात्मानमाशासेमद्भक्तैःसाधुभिर्विना॥ श्रियंचात्यंतिकींब्रह्मन्येषांगतिरहंपरा ॥ ६४ ॥ येदा
रागारपुत्राप्तान्प्राणान्वित्तमिमंपरम्॥ हित्वामांशरणंयाताःकथंतांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥ ६५ ॥ मयिनिर्बद्धहृद
याःसाधवःसमदर्शनाः॥ वशीकुर्वंतिमांभक्त्यासत्स्त्रियःसत्पतिंयथा॥ ६६ ॥

स्यतवभ्रमःकुतस्तत्राऽऽह अहमिति ॥ ५७ ॥ पारदर्शिनःसर्वज्ञाअपियस्यमायांनविद्मः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ हेसतामीप्सितमामामवपा
हि ॥६१॥ अपराधंनिवेदयन्प्रार्थयते अजानतेति अघंदुःखम् अपचितिंनिष्कृतिम् मद्भक्तद्रोहेनिष्कृतिंनपश्यामीतिचेत्तत्राऽऽह यस्यतवना
म्निकीर्तितेनरकस्थोऽपिमुच्यतेतस्यतवकिमशक्यमितिभावः ॥६२॥६३॥ नआशासेनस्पृहयामि ॥६४॥ इमंपरंचलोकंहित्वा ॥६५॥६६॥

---

१ दंदह्यमानइतिक्वचित्पाठःसदह्यमानइत्यंकितांध्रपु०पाठः

प्रतीतंप्राप्तमपि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ आत्मनस्तवैवाभिचारोहिंसायतोभूत्तमेवयातु अशिवमनर्थम् ॥ ६९ ॥ तपोविद्यासंपन्नस्यममकथमन
र्थःसमजनीतिमास्मविस्मयंकार्षीरित्याह तपइति ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ॥ इतिनवमस्कंधेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥छ॥ ॥ पंचमे
विष्णुचक्रंतुप्रसाद्यप्राणसंकटात् ॥ दुर्वासारक्षितस्तेनतथातद्वृत्तमीर्यते ॥ १ ॥ १ ॥ सउद्यमनमितिच्छेदः सुलोपःपादपूरणार्थः ॥ २ ॥ ज्यो

मत्सेवयाप्रतीतंचसालोक्यादिचतुष्टयम् ॥ नेच्छंतिसेवयापूर्णाःकुतोऽन्यत्कालविद्रुतम् ॥ ६७ ॥ साधवोहृ
दयंमह्यंसाधूनांहृदयंत्वहम् ॥ मदन्यत्तेनजानंतिनाहंतेभ्योमनागपि ॥ ६८ ॥ उपायंकथयिष्यामितवविप्र
शृणुष्वतत् ॥ अयंह्यात्माभिचारस्तेयतस्तंयातुवैभवान् ॥ साधुषुप्रहितंतेजःप्रहर्तुःकुरुतेऽशिवम् ॥ ६९ ॥
तपोविद्याचविप्राणांनिःश्रेयसकरेउभे ॥ तेएवदुर्विनीतस्यकल्पेतेकर्तुरन्यथा ॥ ७० ॥ ब्रह्मंस्तद्गच्छभद्रंतेना
भागतनयंनृपम् ॥ क्षमापयमहाभागंततःशांतिर्भविष्यति ॥ ७१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कं
धेंऽबरीषचरितेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच एवंभगवतादिष्टोदु
र्वासाश्चक्रतापितः ॥ अंबरीषमुपावृत्यतत्पादौदुःखितोऽग्रहीत् ॥ १ ॥ तस्यसोद्यमनंवीक्ष्यपादस्पर्शविल
ज्जितः ॥ अस्तावीत्तद्धरेरस्त्रंकृपयापीडितोभृशम् ॥ २ ॥ अंबरीषउवाच त्वमग्निर्भगवान्सूर्यस्त्वंसोमोज्यो
तिषांपतिः ॥ त्वमापस्त्वंक्षितिर्व्योमवायुर्मात्रेंद्रियाणिच ॥ ३ ॥ सुदर्शननमस्तुभ्यंसहस्राराच्युतप्रिय ॥ सर्वास्त्र
घातिन्विप्रायस्वस्तिभूयाइडस्पते ॥ ४ ॥ त्वंधर्मस्त्वमृतंसत्यंत्वंयज्ञोऽखिलयज्ञभुक् ॥ त्वंलोकपालःसर्वात्मा
त्वंतेजःपौरुषंपरम् ॥ ५ ॥

तिषांनक्षत्राणांपतिःसोमस्त्वम् मात्राणींद्रियाणिच त्वच्छक्त्यैवाग्न्यादयःस्वंस्वंकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ सहस्रमरायस्यहेसहस्रार स्वस्तिश
रणंभूयाः इडस्पतेपृथ्वीपते ॥ ४ ॥ ब्राह्मणरक्षणंतवयुक्तमेवेत्याह त्वंधर्मइति नचतवेयमतिस्तुतिरित्याह पौरुषंपुरुषस्येश्वरस्यपरंतेजःसाम
र्थ्यंत्वम् अयंभावः सऐक्षतेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंभगवतःशोभनंदर्शनंसुदर्शनंततएवसर्वंजातमतस्त्वमेवसर्वात्मेति ॥ ५ ॥

---

१ मह्यंमम २ मदन्यमितिक्वचित्पाठः ३ सोंबरीषस्तस्यदुर्वाससउद्यमनंस्तवाद्यर्थमुद्यमंवीक्ष्य

हेसुनाभअद्भुतकर्माणंत्वांकःस्तोतुंसमर्थोऽतस्तुभ्यंकेवलंनमोगृणइत्यन्वयः अद्भुतकर्मत्वमेवाऽऽह अखिलानांधर्माणांसेतवेमर्यादारूपाय अतएवाधर्मशीलानामसुराणांधूमकेतवेदाहकाय त्रैलोक्यंगोपायतीतितथा विशुद्धमत्युज्ज्वलंवर्चस्तेजोयस्यतस्मै ॥ ६ ॥ तदेवप्रपंचयतित्वत्तेजसेतिद्वाभ्याम् सूर्यादीनांप्रकाशश्च त्वयैवरूप्यतेप्रकाश्यतइतित्वद्रूपम् ॥ ७ ॥ हेअजितानंजनेनश्रीहरिणायदाविसृष्टस्त्वंतदादैत्यदान

नमःसुनाभाखिलधर्मसेतवेह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे॥ त्रैलोक्यगोपायविशुद्धवर्चसेमनोजवायाद्भुतकर्मणेगृणे॥ ६॥ त्वत्तेजसाधर्ममयेनसंहृतंतमःप्रकाशश्चधृतोमहात्मनाम्॥ दुरत्ययस्तमहिमागिरांपतेत्वद्रूपमेतत्सदसत्परावरम् ॥ ७ ॥ यदाविसृष्टस्त्वमनंजनेनवैबलंप्रविष्टोऽजितदैत्यदानवम्॥ बाहूदरोर्वंघ्रिशिरोधराणिवृक्णन्नजस्रंप्रधनेविराजसे ॥ ८ ॥ सत्वंजगत्त्राणखलप्रहाणयेनिरूपितःसर्वसहोगदाभृता ॥ विप्रस्यचास्मत्कुलदैवहेतवेविधेहिभद्रंतदनुग्रहोहिनः॥ ९ ॥ यद्यस्तिदत्तमिष्टंवास्वधर्मोवास्वनुष्ठितः॥ कुलंनोविप्रदैवंचेद्द्विजोभवतुविज्वरः ॥ १० ॥ यदिनोभगवान्प्रीतएकःसर्वगुणाश्रयः॥ सर्वभूतात्मभावेनद्विजोभवतुविज्वरः॥ ११॥ श्रीशुकउवाच इतिसंस्तुवतोराज्ञोविष्णुचक्रंसुदर्शनम्॥ अशाम्यत्सर्वतोविप्रंप्रदहद्राजयाञ्चया॥ १२॥ समुक्तोऽस्त्राग्नितापेनदुर्वासाःस्वस्तिमांस्ततः॥ प्रशशंसतमुर्वीशंयुंजानःपरमाशिषः॥ १३ ॥ दुर्वासाउवाच अहोअनंतदासानांमहत्त्वंदृष्टमद्यमे॥ कृतागसोऽपियद्राजन्मंगलानिसमीहसे॥ १४॥

वानांबलंप्रविष्टःसंस्तेषांबाह्वादीन्भिदन्विराजसे पाठांतरेऊर्जितादैत्यदानवायस्मिंस्तद्बलम् पूर्वपदेनसंधिरार्षः ॥ ८ ॥ किंच त्वयाभगवन्नियुक्तेनखलानामेवदंडःकार्यःसाधवस्तुरक्षणीयाअतोविप्रस्यरक्षणेनास्माननुगृहाणेत्याह सत्वमिति हेजगत्त्राण सएवंभूतस्त्वंखलानामेवप्रहारार्थंनिरूपितोनियुक्तः अतोऽस्मत्कुलस्यदैवहेतवेभाग्यलाभायविप्रस्यभद्रंविधेहितदेवनोऽनुग्रहः ॥ ९ ॥ सर्वसुकृतार्पणेनविप्ररक्षांप्रार्थयते यद्यस्तीतिद्वाभ्याम् विप्रोदैवंदेवतायस्मिंस्तत् ॥ १० ॥ ११ ॥ राज्ञस्तस्यैवयाञ्चया ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

---

१ महात्मनामित्यस्यायमर्थः सूर्यादीनांप्रकाशश्चत्वत्तेजसैवधृतोनिहितः त्वत्तेजोधीनस्थितिकतेजसःसूर्यादयइत्यर्थः मूलेदशोमहात्मनामितिपाठःकेषुचित्पुस्तकेषु तत्रदृशःसर्वचक्षुषःसूर्यादीनांचप्रकाशस्त्वत्तेजसेत्यन्वयः २ प्रविष्टोर्जितदैत्यदानवमित्येवंरूपे

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ राजेत्यादिश्लोकद्वयंशुकोक्तिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रीतोऽस्मीतिश्लोकद्वयंपुनश्चविप्रोक्तिः आत्मनिमेधायेनतेनाति थ्येन ॥ २० ॥ भूरियंतत्रस्थोजनःकीर्तयिष्यति ॥ २१ ॥ २२ ॥ तस्यधैर्यातिशयमाह गतोमुनिर्यावतानागतस्तावत्संवत्सरोऽतिक्रांतइति

दुष्करःकोनुसाधूनांदुस्त्यजोवामहात्मनाम् ॥ यैःसंगृहीतोभगवान्सात्वतामृषभोहरिः ॥ १५ ॥ यन्नामश्रुतिमात्रेणपुमान्भवतिनिर्मलः ॥ तस्यतीर्थपदःकिंवादासानामवशिष्यते ॥ १६ ॥ राजन्ननुगृहीतोऽहंत्वयाऽतिकरुणात्मना ॥ मदघंपृष्ठतःकृत्वाप्राणायन्मेऽभिरक्षिताः ॥ १७ ॥ राजातमकृताहारःप्रत्यागमनकांक्षया ॥ चरणावुपसंगृह्यप्रसाद्यसमभोजयत् ॥ १८ ॥ सोऽशित्वाऽऽदृतमानीतमातिथ्यंसार्वकामिकम् ॥ तृप्तात्मानृपतिंप्राहभुज्यतामितिसादरम् ॥ १९ ॥ प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मितवभागवतस्यवै ॥ दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनाऽऽत्ममेधसा ॥ २० ॥ कर्मावदातमेतत्तेगायंतिस्वःस्त्रियोमुहुः ॥ कीर्तिंपरमपुण्यांचकीर्तयिष्यतिभूरियम् ॥ २१ ॥ श्रीशुकउवाच एवंसंकीर्त्यराजानंदुर्वासाःपरितोषितः ॥ ययौविहायसाऽऽमंत्र्यब्रह्मलोकमहैतुकम् ॥ २२ ॥ संवत्सरोऽत्यगात्तावद्यावतानागतोगतः ॥ मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षोराजाब्भक्षोबभूवह ॥ २३ ॥ गतेचदुर्वाससिसोंऽबरीषोद्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ॥ ऋषेर्विमोक्षंव्यसनंचबुद्ध्वामेनेस्ववीर्यंचपरानुभावम् ॥ २४ ॥ एवंविधानेकगुणःसराजापरात्मनिब्रह्मणिवासुदेवे ॥ क्रियाकलापैःसमुवाहभक्तिययाऽऽविरिंचान्निरयांश्चकार ॥ २५ ॥ अथांबरीषस्तनयेषुराज्यंसमानशीलेषुविसृज्यधीरः ॥ वनंविवेशाऽऽत्मनिवासुदेवेमनोदधद्ध्वस्तगुणप्रवाहः ॥ २६ ॥

॥ २३ ॥ द्विजस्योपयोगेनभोजनेनातिपवित्रमाहरद्बुभुजे स्ववीर्यंचधैर्यादिलक्षणंपरानुभावंभगवतःप्रभावंमेने ॥ २४ ॥ एवंविधाअनेकेगुणायस्यसः आविरिंचान्विरिंचपदसहितान्भोगान्निरयप्रायानपश्यदित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥

---

१ कोऽनुग्रहःदुष्करःकिंनुइत्यपिक्वचित्पाठः २ दुस्त्यजोऽपराधः ३ शुकवाक्यमेतत्

॥ २७ ॥ ॥ इतिनवमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ षष्ठारंभेंऽबरीषस्यवंशमुक्त्वाततःपरम् ॥ षष्ठाद्यष्टभिरध्यायैरिक्ष्वा कोर्वंशउच्यते ॥ १ ॥ तत्रषष्ठेशशादादिर्मांधात्रंतोनिरूप्यते ॥ प्रसंगात्सौभरेराख्यामांधातृतनयापतेः ॥ २ ॥ १ ॥ तंतवेसंतानार्थम् ॥ २ ॥ येअंगिरसाजनिताएतेरथीतरस्यक्षेत्रेप्रसूतत्वेनरथीतरगोत्राःसंतोंऽगिरसोवीर्येणप्रसूतत्वादांगिरसाश्च पुनरपिरथीतराणामन्येषांजातानांप्रवरा मुख्याःस्मृताः यतःक्षत्रोपेताब्राह्मणाइत्यर्थः ॥३ ॥ तदेवंमनोर्दशसुपुत्रेषुपृषध्रश्चकविश्चविरक्तत्वान्नवंशप्रवर्तकौ करूषादीनांचसप्तानांवंशा

इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्यभूपतेः॥ संकीर्तयन्ननुध्यायन्भक्तोभगवतोभवेत्॥ २७ ॥ ॥इतिश्रीभा गवतेमहापुराणेनवमस्कंधेंऽबरीषचरितंनामपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ श्रीशुकउवाच विरूपः केतुमान्शंभुरंबरीषसुतास्त्रयः॥ विरूपात्पृषदश्वोऽभूत्तत्पुत्रस्तुरथीतरः॥ १ ॥ रथीतरस्याप्रजस्यभार्यायांतं तवेऽर्थितः॥ अंगिराजनयामासब्रह्मवर्चस्विनःसुतान्॥ २ ॥ एतेक्षेत्रेप्रसूतावैपुनस्त्वांगिरसाःस्मृताः॥ रथी तराणांप्रवराःक्षत्रोपेताद्विजातयः॥ ३ ॥ क्षुवतस्तुमनोर्जज्ञेइक्ष्वाकुर्घ्राणतःसुतः ॥ तस्यपुत्रशतज्येष्ठाविकु क्षिनिमिदंडकाः॥ ४ ॥ तेषांपुरस्तादभवन्नार्यावर्तेनृपानृप ॥ पंचविंशतिःपश्चाच्चत्रयोमध्येपरेऽन्यतः॥ ५॥ सएकदाऽष्टकाश्राद्धइक्ष्वाकुःसुतमादिशत्॥ मांसमानीयतांमेध्यंविकुक्षेगच्छमाचिरम्॥ ६ ॥ तथेतिसव नंगत्वामृगान्हत्वाक्रियार्हणान्॥ श्रांतोबुभुक्षितोवीरःशशंचाददपस्मृतिः ॥ ७ ॥ शेषंनिवेदयामासपित्रेते नचतद्गुरुः॥ चोदितःप्रोक्षणायाऽऽहदुष्टमेतदकर्मकम्॥ ८॥

स्तारतम्यक्रमेणोक्ताः इदानीमतिविततमिक्ष्वाकोर्वंशमाह क्षुवतस्त्वित्यादिनायावत्सोमवंशप्रस्तावः क्षुतंकुर्वतोमनोर्घ्राणतोजज्ञे श्रद्धायां जनयामासदशपुत्रानितिपूर्वोक्तंबाहुल्याभिप्रायेणेतिद्रष्टव्यम् पुत्राणांशतेज्येष्ठाः ॥ ४ ॥ आर्यावर्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमालयोः त स्मिन्पुरस्तात्समुद्रपर्यंतंमंडलविभागेनपंचविंशतिर्नृपाअभवन् हेनृपतथैवपश्चाच्चपंचविंशतिः मध्येतुज्येष्ठास्त्रयः अपरेत्वन्यतोदक्षिणोत्त रादिषु ॥ ५ ॥ विकुक्षिरेवशशादइतिविश्रुतइतिवक्ष्यतितत्रहेतुमाह सएकदेतिचतुर्भिः ॥ ६ ॥ क्रियाऽर्हणान्श्राद्धार्हान् आददभक्षयत् ॥ ७ ॥ तद्गुरुर्वसिष्ठः प्रोक्षणायश्राद्धोचितसंस्काराय ॥ ८ ॥

१ अकर्मकंकर्मायोग्यम्

त्यक्तोविधिःसदाचारोयेनतम् ॥ ९ ॥ सत्विक्ष्वाकुः जापकेनवसिष्ठेन राज्यभोगेनविरक्तोयोगीसंस्तेनयोगेनकलेवरंत्यक्त्वासयत्परंतत्त्वंतद
वाप ॥ १० ॥ शासत्पालयन्हरिमीजे ॥ ११ ॥ दैत्यपुरस्यजयात्पुरंजयः इंद्रोवाहोयस्येतींद्रवाहः ककुदिस्थितत्वात्ककुत्स्थइतिचशशा
दसुतस्यत्रीणिनामानितत्तत्कर्मनिमित्तानि ॥ १२ ॥ तान्येवव्याचक्षाणआह कृतांतइतिसप्तभिः कृतंविश्वमंतयतीतितथा पार्ष्णिग्राहःस

ज्ञात्वापुत्रस्यतत्कर्मगुरुणाऽभिहितंनृपः ॥ देशान्निःसारयामाससुतंत्यक्तविधिंरुषा ॥ ९ ॥ सतुविप्रेणसं
वादंजापकेनसमाचरन् ॥ त्यक्त्वाकलेवरंयोगीसतेनावापयत्परम् ॥ १० ॥ पितर्युपरतेऽभ्येत्यविकुक्षिःपृ
थिवीमिमाम् ॥ शासदीजेहरिंयज्ञैःशशादइतिविश्रुतः ॥ ११ ॥ पुरंजयस्तस्यसुतइंद्रवाहइतीरितः ॥ ककु
त्स्थइतिचाप्युक्तःशृणुनामानिकर्मभिः ॥ १२ ॥ कृतांतआसीत्समरोदेवानांसहदानवैः ॥ पार्ष्णिग्राहोवृतो
वीरोदेवैर्दैत्यपराजितैः ॥ १३ ॥ वचनाद्देवदेवस्यविष्णोर्विश्वात्मनःप्रभोः ॥ वाहनत्वेवृतस्तस्यबभूवेंद्रोमहा
वृषः ॥ १४ ॥ ससन्नद्धोधनुर्दिव्यमादायविशिखान्सितान् ॥ स्तूयमानःसमारुह्ययुयुत्सुःककुदिस्थितः ॥ १५ ॥
तेजसाऽप्यायितोविष्णोःपुरुषस्यपरात्मनः ॥ प्रतीच्यांदिशिदैत्यानांन्यरुणत्त्रिदशैःपुरम् ॥ १६ ॥ तैस्तस्यचा
भूत्प्रधनंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ यमायभल्लैरनयद्दैत्यान्येऽभिययुर्मृधे ॥ १७ ॥ तस्येषुपाताभिमुखंयुगांताग्नि
मिवोल्बणम् ॥ विसृज्यदुद्रुवुर्दैत्याहन्यमानाःस्वमालयम् ॥ १८ ॥ जित्वापुरंधनंसर्वंसश्रीकंवज्रपाणये ॥
प्रत्ययच्छत्सराजर्षिरितिनामभिराहृतः ॥ १९ ॥

हायः ॥ १३ ॥ इंद्रोयदिममवाहनंस्यात्तर्हिदैत्यान्हनिष्यामीतितेनवाहनत्वेनवृतःसन्निंद्रोलज्जयातदनंगीकुर्वन्विष्णोर्वचनात्तस्यवाहनत्वा
यमहान्वृषोबभूवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ येऽभिमुखंययुस्तान्यमंदर्शयितुंसदेहानेवभल्लैरनयदित्यर्थः ॥ १७ ॥ तच्चदृष्ट्वाऽन्येदुद्रु
वुः स्वमालयंपातालम् ॥ १८ ॥ इतिएतैःकर्मभिः पुरंजयादिनामभिः आह्वतोव्याह्वतः पाठांतरे आहूतइत्यर्थः ॥ १९ ॥

---

१ अभूदितिशेषः तथाचवाक्यभेदात्सइत्यस्यनपौनरुक्त्यम् २ महात्मनइतिक्वचित्पाठः ३ इषुपातसांमुख्यंविसृज्येत्यन्वयः ४ आहुतइत्येवंरूपे

॥ २० ॥ शाबस्तिःशाबस्तस्यपुत्रः कुवलयाश्वकएवधुंधुमारइतिख्यातः ॥२१॥ तत्रकारणमाह यइति सुतानामेकविंशत्यासहस्रैर्वृतःसन्हतवान् ॥ २२ ॥ धुंधुमारइतिचैतिचकारस्यान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अथतस्मान्निकुंभात्कृशाश्वः ॥ २५ ॥ भार्याणांशतेनसह अस्यपुत्रार्थमिंद्रदेवत्यामिष्टिंवर्तयामासुः स्मेत्याचर्ये ॥२६॥ तदेवाऽऽह राजेतिषड्भिः तर्षितस्तृषितःसन्जलार्थंप्रविष्टोमंत्राभिमंत्रितंजलंपत्न्यैदेयंस्वयंप

पुरंजयस्यपुत्रोभूदनेनास्तत्सुतःपृथुः ॥ विश्वरंधिस्ततश्चंद्रोयुवनाश्वश्चतत्सुतः ॥ २० ॥ शाबस्तस्तत्सुतोयेनशाबस्तीनिर्ममेपुरी ॥ बृहदश्वस्तुशाबस्तिस्ततःकुवलयाश्वकः ॥ २१ ॥ यःप्रियार्थमुतंकस्यधुंधुनामासुरंबली ॥ सुतानामेकविंशत्यासहस्रैरहनद्वृतः ॥ २२ ॥ धुंधुमारइतिख्यातस्तत्सुतास्तेचजज्वलुः ॥ धुंधोर्मुखाग्निनासर्वेत्रयएवावशेषिताः ॥ २३ ॥ दृढाश्वःकपिलाश्वश्चभद्राश्वइतिभारत ॥ दृढाश्वपुत्रोहर्यश्वोनिकुंभस्तत्सुतःस्मृतः ॥ २४ ॥ बर्हणाश्वोनिकुंभस्यकृशाश्वोऽथास्यसेनजित् ॥ युवनाश्वोभवत्तस्यसोऽनपत्योवनंगतः ॥ २५ ॥ भार्याशतेननिर्विण्णऋषयोस्यकृपालवः ॥ इष्टिंस्मवर्तयांचक्रुरैंद्रींतेसुसमाहिता ॥ २६ ॥ राजातद्यज्ञसदनंप्रविष्टोनिशितर्षितः ॥ दृष्ट्वाशयानान्विप्रांस्तान्पपौमंत्रजलंस्वयम् ॥ २७ ॥ उत्थितास्तेनिशाम्याथव्युदकंकलशंप्रभो ॥ पप्रच्छुःकस्यकर्मेदंपीतंपुंसवनंजलम् ॥ २८ ॥ राज्ञापीतंविदित्वाऽथईश्वरप्रहितेनते ॥ ईश्वरायनमश्चक्रुरहोदैवबलंबलम् ॥ २९ ॥ ततःकालउपावृत्तेकुक्षिंनिर्भिद्यदक्षिणम् ॥ युवनाश्वस्यतनयश्चक्रवर्तीजजानह ॥ ३० ॥ कंधास्यतिकुमारोयंस्तन्येरोरूयतेभृशम् ॥ मांधातावत्समारोदीरितींद्रोदेशिनीमदात् ॥ ३१ ॥

पौ ॥ २७ ॥ व्युदकंनिरुदकम् पुंसवनंपुत्रोत्पत्तिकारणम ॥ २८ ॥ अहोदैवबलमेवमुख्यंबलंपुरुषबलंतुनकिंचिदितिवदंतईश्वरायनमस्कारंचक्रुः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अयंकंधास्यतिपास्यतीतिदुःखितैर्विप्रैरुक्तेसतितस्यामिष्ट्यामाराधितइंद्रोमांधातापाताहेवत्समारोदीरितिब्रुवन्देशिनींतर्जनीमदादित्यर्थः ॥ ३१ ॥

---

१ अथतस्माद्बर्हणाश्वादित्यपेक्षितमितिभाति बालबोधिन्यांतथाव्याख्यातत्वाद्विष्णुपुराणेऽपिसंहताश्वइतिनामांतरेणबर्हणाश्वस्यैवोल्लेखान्निकुंभस्यपुत्रद्वयाकथनाच्च २ निर्विण्णःसन्भार्याशतेनसहवनंगतइतिपूर्वेणसंबंधः ३ उद्दिश्येतिशेषः स्तन्यमुद्दिश्यरोरूयतेभृशंरोदिति प्राचीनपुस्तकद्वयेस्तन्येरोरूयतइतिपाठस्तत्रस्तन्येस्तन्यनिमित्तमित्यर्थः

तस्यपितायुवनाश्वोभिन्नकुक्षिरपिनममारकिंतुकालांतरेतपसासिद्धिमन्वगात् ॥ ३२ ॥ मांधातुर्महिमानमाह त्रसद्दस्युरितिषड्भिः अं
गहेराजन्यस्मान्मांधातुर्दस्यवउद्विग्नाःकंपिताःसंतस्त्रसंत्यतइंद्रोयस्यत्रसद्दस्युरितिनामविदधे समांधाताऽवनीमेकःशशासेत्युत्तरेणान्वयः
॥ ३३ ॥ अच्युतस्यतेजसा अप्रच्युततेजसेतिवा ॥ ३४ ॥ आत्मविदपिसयज्ञंविष्णुमीजे तमेवविशिनष्टि सर्वदेवमयमितिसार्धेन ॥ ३५॥
॥ ३६ ॥ प्रतितिष्ठत्यस्तंगच्छति ॥ ३७ ॥ प्रसंगात्सौभरेश्चरितमाह तेषामितियावत्समाप्ति तेषांस्वसारोमांधातुःकन्याः ॥ ३८ ॥ ननुमहा

नममारपितातस्यविप्रदेवप्रसादतः ॥ युवनाश्वोऽथतत्रैवतपसासिद्धिमन्वगात् ॥ ३२ ॥ त्रसद्दस्युरितींद्रोऽगविदधेनामतस्यवै ॥ यस्मात्त्रसंतिह्युद्विग्नादस्यवोरावणादयः॥ ३३ ॥ यौवनाश्वोऽथमांधाताचक्रवर्त्यवनींप्रभुः ॥ सप्तद्वीपवतीमेकःशशासाच्युततेजसा ॥ ३४ ॥ ईजेचयज्ञंक्रतुभिरात्मविद्भूरिदक्षिणैः ॥ सर्वदेवमयंदेवंसर्वात्मकमतींद्रियम् ॥ ३५ ॥ द्रव्यंमंत्रोविधिर्यज्ञोयजमानस्तथर्त्विजः ॥ धर्मोदेशश्चकालश्चसर्वमेतद्यदात्मकम् ॥ ३६ ॥ यावत्सूर्यउदेतिस्मयावच्चप्रतितिष्ठति ॥ सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमांधातुःक्षेत्रमुच्यते ॥ ३७॥ शशबिंदोर्दुहितरिबिंदुमत्यामधान्नृपः ॥ पुरुकुत्समंबरीषंमुचुकुंदंचयोगिनम् ॥ तेषांस्वसारःपंचाशत्सौभरिंवव्रिरेपतिम् ॥ ३८ ॥ यमुनांऽतर्जलेमग्नस्तप्यमानःपरंतपः ॥ निर्वृतिंमीनराजस्यवीक्ष्यमैथुनधर्मिणः ॥३९ ॥ जातस्पृहोनृपंविप्रःकन्यामेकामयाचत ॥ सोऽप्याहगृह्यतांब्रह्मन्कामंकन्यास्वयंवरे ॥ ४० ॥ सविचिंत्याप्रियंस्त्रीणांजरठोऽयमसंमतः ॥ वलीपलितएजत्कइत्यहंप्रत्युपाहृतः ॥ ४१ ॥ साधयिष्येतथाऽऽत्मानंसुरस्त्रीणामपीप्सितम् ॥ किंपुनर्मनुजेंद्राणामितिव्यवसितःप्रभुः ॥ ४२ ॥

तापसस्यकुतोविवाहप्रसंगःकथंवाजराजर्जरंतंराजकन्यावव्रिरेतदाह यमुनांतर्जलइतिषड्भिः ॥ ३९ ॥ नृपंमांधातारम् सोऽपिमांधातास्व
यंवरेकामंगृह्यतामित्याह ॥ ४० ॥ सविप्रःस्त्रीणामप्रियंमांविचिंत्यानेनाहंप्रत्युक्तोऽतआत्मानंतथासाधयिष्यामीतिव्यवसितोनिश्चितवानि
तिद्वयोरन्वयः अप्रियत्वेहेतुः जरठोवृद्धः वलीभिर्युक्तःपलितश्च एजत्कःकंपमानशिराः तापसत्वादिनावाऽसंमतोऽहमितिकृत्वा ॥ ४१ ॥
तथेत्यस्यप्रपंचः सुरस्त्रीणामपीप्सितंकिंपुनर्मनुजेंद्राणांयाःस्त्रियस्तासामिति ॥ ४२ ॥

ततःकिंवृत्तंतदाह मुनिरितिद्वाभ्याम् क्षत्राप्रतीहारेण पंचाशताऽपिराजकन्याभिःसएकएववरोवृतः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तस्यगार्हस्थ्यंवर्णयति सइतिचतुर्भिः बह्वृचइतिमंत्रसामर्थ्यमुक्तम् ताभिःसहरेमइत्युत्तरेणान्वयः क्वरेमे अपारणीयंदुरंतंयत्तपस्तस्यश्रियासमृद्ध्याऽनर्घ्याःपरिच्छदायेषुतेषुगृहेषु तथानानाविधेषूपवनेषुच अमलान्यंभांसियेषांतेषुसरस्सुच कथंभूतेषु सौगंधिकानांकल्हाराणांचकाननानिस्तोमायेषु

मुनिःप्रवेशितःक्षत्त्राकन्यांऽतःपुरमृद्धिमत् ॥ वृतश्चराजकन्याभिरेकःपंचाशतावरः ॥ ४३ ॥ तासांकलिरभूद्भूयांस्तदर्थेऽपोह्यसौहृदम् ॥ ममानुरूपोनायंवइतितद्गतचेतसाम् ॥ ४४ ॥ सबह्वृचस्ताभिरपारणीयतपःश्रियाऽनर्घ्यपरिच्छदेषु ॥ गृहेषुनानोपवनामलांभःसरस्सुसौगंधिककाननेषु ॥ ४५ ॥ महार्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमाल्यकैः ॥ स्वलंकृतस्त्रीपुरुषेषुनित्यदारेमेऽनुगायद्द्विजभृंगबंदिषु ॥ ४६ ॥ यद्गार्हस्थ्यंतुसंवीक्ष्यसप्तद्वीपवतीपतिः ॥ विस्मितःस्तंभमजहात्सार्वभौमश्रियाऽन्वितम्[1] ॥ ४७ ॥ एवंगृहेष्वभिरतोविषयान्विविधैःसुखैः ॥ सेवमानोनचातुष्यदाज्यस्तोकैरिवानलः ॥ ४८ ॥ सकदाचिदुपासीनआत्मापह्नवमात्मनः ॥ ददर्शबह्वृचाचार्योमीनसंगसमुत्थितम् ॥ ४९ ॥ अहोइमंपश्यतमेविनाशंतपस्विनःसच्चरितव्रतस्य ॥ अंतर्जलेवारिचरप्रसंगात्प्रच्यावितंब्रह्मचिरंधृतंयत् ॥ ५० ॥ संगंत्यजेतमिथुनव्रतिनांमुमुक्षुःसर्वात्मनानविसृजेद्बहिरिंद्रियाणि ॥ एकश्चरन्रहसिचित्तमनंतईशेयुंजीततद्व्रतिषुसाधुषुचेत्प्रसंगः ॥ ५१ ॥

॥ ४५ ॥ कथंभूतेषुगृहादिषु स्वलंकृताःस्त्रियःपुरुषाश्चयेषु अनुगायंतोद्विजाश्चपक्षिणोभृंगाश्चबंदिनश्चयेषु कथंभूतः महार्हशय्यादिभिरुपलक्षितःसन् ॥ ४६ ॥ स्तंभंगर्वम् ॥ ४७ ॥ आज्यस्तोकैर्घृतबिंदुभिः ॥ ४८ ॥ इदानींतस्यानुतापपूर्वकंवानप्रस्थाश्रममाह सकदाचिदितिसप्तभिः आत्मनोमनसोहेतोरात्मनोऽपह्नवंतपोहानिंददर्श ॥ ४९ ॥ संश्चासौचरितव्रतश्चयोऽहंतस्य ब्रह्मतपः ॥ ५० ॥ मिथुनव्रतिनांदांपत्यधर्मवताम् चेद्यदिप्रसंगस्तर्हितद्व्रतिषुईश्वरार्थधर्मपरेष्वेवकार्यइतिशेषः ॥ ५१ ॥

1 सार्वभौमश्रियाअन्वितमनुप्राप्तमितिस्तंभविशेषणम्.

संगाज्जातंदोषंप्रपंचयति एकइति पंचाशताभार्याभिःसंबंधात्पंचाशदासमभूवमित्यर्थः ततश्चसुतैःपंचसहस्रसर्गआसम् प्रत्येकंतासुपुत्रशत रूपेणोत्पत्तेः उभयकृत्यान्यैहिकपारत्रिकाणिकर्माणितद्विषयाणांमनोरथानाम् अर्थभावःपुरुषार्थबुद्धिमान् ॥ ५२ ॥ न्यासोऽत्रसंगत्याग एव वानप्रस्थधर्मइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आध्यात्मिकींगतिंब्रह्मणिलयम् ॥ ५५ ॥ ॥ इतिनवमस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥छ॥ मांधातुरन्वयःप्रोक्तःसप्तमेयत्रगीयते ॥ पुरुकुत्सस्यचाख्यानंहरिश्चंद्रस्यचोत्तमम् ॥ १ ॥ पुत्रप्रवरःपुत्रश्रेष्ठः संपितामहेनयुवनाश्वेनप्रवृतःपुत्र

एकस्तपस्व्यहमथांभसिमत्स्यसंगात्पंचाशतासमुतपंचसहस्रसर्गः ॥ नांतंव्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानांमा यागुणैर्हृतमतिर्विषयेऽर्थभावः ॥ ५२ ॥ एवंवसन्गृहेकालंविरक्तोन्यासमास्थितः ॥ वनंजगामानुययुस्त त्पत्न्यःपतिदेवताः ॥ ५३ ॥ तत्रतप्त्वातपस्तीक्ष्णमात्मकर्षणमात्मवान् ॥ सहैवाग्निभिरात्मानंयुयोजपरमा त्मनि॥ ५४ ॥ ताःस्वपत्युर्महाराजनिरीक्ष्याऽऽध्यात्मिकींगतिम् ॥ अन्वीयुस्तत्प्रभावेनअग्निंशांतमिवार्चिषः ॥ ५५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेसौभर्याख्यानेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥छ॥ श्रीशुकउवाच मांधातुःपुत्रप्रवरोयोंऽबरीषःप्रकीर्तितः ॥ पितामहेनप्रवृतोयौवनाश्वश्चतत्सुतः ॥ हारीतस्तस्यपुत्रोऽभून्मां धातृप्रवराइमे ॥ १ ॥ नर्मदाभ्रातृभिर्दत्तापुरुकुत्साययोरगैः ॥ तयारसातलंनीतोभुजगेंद्रप्रयुक्तया ॥ २ ॥

त्वेनस्वीकृतः अतएवतस्यमांधातृप्रवर्ग्यत्वम् तत्सुतोंऽबरीषस्यसुतः इमेयौवनाश्वांबरीषहारीतामांधातृगोत्रस्यप्रवराअवांतरविशेषप्रवर्तकाः यद्वा यौवनाश्वविशेषणम् पितामहेनमांधात्रासहआर्षेयवरणेप्रवृतः मांधाताप्रवरोयेषांतेइमेअंबरीषयौवनाश्वहारीताः यथाऽऽहाश्वला यनः हरितकुत्सपिंगदर्भैमगवानामांगिरसांबरीषयौवनाश्वेतिमांधातारंहैकेब्रुवते अतीत्यांगिरसंमांधात्रंबरीषयौवनाश्वेतीति ॥ १ ॥ पुरुकु त्सस्यवंशंकथयिष्यन्नादौतावत्तस्यविवाहंप्रभावंचाऽऽह उरगैर्भ्रातृभिर्यादत्तानर्मदातया ॥ २ ॥

---

१ अंबरीषस्यमध्यमपुत्रत्वात्कथंप्रवरत्वंतत्राह पितामहेनेति २ शुकोक्तिरियम् ३ एतावत्कालपर्यंतम् ४ अन्वयुरितिप्रचुरःपाठः

वध्यान्वधार्हान् सचपुरुकुत्सोनागाल्लब्धवरोऽभूत् वरमाह इदंनर्मदयारसातलानयनादिकंस्मरतांसर्पादभयमिति ॥ ३ ॥ देहकृत्पिता त्रसद्दस्योःसुतोऽनरण्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ त्रयःशंकवइवदुःखहेतवोदोषायस्यासौत्रिशंकुः तदुक्तंहरिवंशे पितुश्चापरितोषेणगुरोर्दोग्ध्रीवधेनच अप्रोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमइति परिणीयमानविप्रकन्याऽपहरणात्क्रुद्धस्यगुरोःपितुःशापात् कौशिकस्यविश्वामित्रस्यतेजसाप्रभावेन ॥ ५ ॥ तेनैवकौशिकेन ॥ ६ ॥ पक्षिणोराडीबकयोः विश्वामित्रोराजसूयदक्षिणाच्छलेनहरिश्चंद्रसर्वस्वमपहृत्ययातयामासतच्छ्रुत्वा

गंधर्वानवधीत्तत्रवध्यान्वैविष्णुशक्तिधृक् ॥ नागाल्लब्धवरःसर्पादभयंस्मरतामिदम् ॥ ३ ॥ त्रसद्दस्युःपौरुकुत्सोयोऽनरण्यस्यदेहकृत् ॥ हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्मादारुणोऽथत्रिबंधनः ॥ ४ ॥ तस्यसत्यव्रतःपुत्रस्त्रिशंकुरितिविश्रुतः ॥ प्राप्तश्चांडालतांशापाद्गुरोःकौशिकतेजसा ॥ ५ ॥ सशरीरोगतःस्वर्गमद्यापिदिविदृश्यते ॥ पातितोऽवाक्शिरादेवैस्तेनैवस्तंभितोबलात् ॥ ६ ॥ त्रैशंकवोहरिश्चंद्रोविश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ यन्निमित्तमभूद्युद्धंपक्षिणोर्बहुवार्षिकम् ॥ ७ ॥ सोऽनपत्योविषण्णात्मानारदस्योपदेशतः ॥ वरुणंशरणंयातःपुत्रोमेजायतांप्रभो ॥ ८ ॥ यदिवीरोमहाराजतेनैवत्वांयजेइति ॥ तथेतिवरुणेनास्यपुत्रोजातस्तुरोहितः ॥ ९ ॥ जातःसुतोह्यनेनांगमांयजस्वेतिसोऽब्रवीत् ॥ यदापशुर्निर्दशःस्यादथमेध्योभवेदिति ॥ १० ॥ निर्दशेचसआगत्ययजस्वेत्याहसोऽब्रवीत् ॥ दंताःपशोर्यज्जायेरन्नथमेध्योभवेदिति ॥ ११ ॥ जातादंतायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोऽब्रवीत् ॥ यदापतंत्यस्यदंताअथमेध्योभवेदिति ॥ १२ ॥

कुपितोवसिष्ठोऽपिविश्वामित्रंत्वमाडीभवेतिशशापसोऽपित्वंबकोभवेतिवसिष्ठंशशाप तयोश्चयुद्धमभूदितिप्रसिद्धम् ॥ ७ ॥ हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंहरिश्चंद्रस्यचरितमाह सोऽनपत्यइत्यादियावत्समाप्ति कथंशरणंयातस्तदाह पुत्रोमेजायताम् ॥ ८ ॥ यदिवीरःपुत्रोमेजायेततर्हितेनैवपुरुषपशुनात्वांयजेयजामीतिभाषयातथेत्युक्तवतावरुणेननिमित्तेनास्यरोहितोनामपुत्रोजातः ॥ ९ ॥ जातेपुत्रेसवरुणोजातःसुतोमामनेनयजस्वेत्यब्रवीत् यदापशुर्निर्दशोनिर्गतदशदिवसःस्यादित्यत्रसराजाऽब्रवीदित्यनुषंगः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

१ अस्योत्तरत्रसंबंधः २ अथतस्मादरुणात्त्रिबंधनइतिबालबोधिनीकाराः ३ यद्यदा

॥ १३ ॥ राजन्हेवरुणराजन्यःपशुर्यदासान्नाहिकःकवचसंबंधार्हःसंग्रामसमर्थः अथतदाशुचिः ॥ १४ ॥ इत्येवंततंकालंवंचयताराज्ञोक्तः प्रार्थितोदेवोवरुणस्तंतंकालंप्रत्यैक्षतेत्यर्थः ॥ १५ ॥ चिकीर्षितमात्मनापशुनावरुणयजनम् ॥ १६ ॥ ततश्चकुपितेनवरुणेनग्रस्तमतएव जातंमहदुदरंयस्यतंपितरंश्रुत्वा ॥ १७ ॥ समांवर्षम् ॥ १८ ॥ द्वितीयेचवर्षेवृत्रहाअभ्येत्याभ्येत्यतथैवतंप्रतिषेधन्किंचित्किंचिदाह ॥

पशोर्निपतितादंतायजस्वेत्याहसोऽब्रवीत् ॥ यदापशोःपुनर्दंताजायंतेऽथपशुःशुचिः ॥ १३ ॥ पुनर्जाताय जस्वेतिसप्रत्याहाथसोऽब्रवीत् ॥ सान्नाहिकोयदाराजन्राजन्योथपशुःशुचिः॥ १४॥ इतिपुत्रानुरागेणस्ने हयंत्रितचेतसा॥ कालंवंचयतातंतमुक्तोदेवस्तमैक्षत॥ १५ ॥ रोहितस्तदभिज्ञायपितुःकर्मचिकीर्षितम् ॥ प्राणप्रेप्सुर्धनुष्पाणिररण्यंप्रत्यपद्यत॥ १६॥ पितरंवरुणग्रस्तंश्रुत्वाजातमहोदरम् ॥ रोहितोग्राममेयायत मिंद्रःप्रत्यषेधत॥१७॥ भूमेःपर्यटनंपुण्यंतीर्थक्षेत्रनिषेवणैः॥ रोहितायादिशच्छक्रःसोऽप्यरण्येवसत्समाम् ॥१८॥ एवंद्वितीयेतृतीयेचतुर्थेपंचमेतथा॥ अभ्येत्याभ्येत्यस्थविरोविप्रोभूत्वाऽऽहवृत्रहा॥ १९॥ षष्ठंसंवत्स रंतत्रचरित्वारोहितःपुरीम्॥ उपव्रजन्नजीगर्तादक्रीणान्मध्यमंसुतम् ॥ २० ॥ शुनःशेपंपशुंपित्रेप्रदायसम वंदत॥ततःपुरुषमेधेनहरिश्चंद्रोमहायशाः ॥ २१ ॥ मुक्तोदरोऽयजद्देवान्वरुणादीन्महत्कथः॥ विश्वामित्रो ऽभवत्तस्मिन्होताचाध्वर्युरात्मवान् ॥ २२॥ जमदग्निरभूद्ब्रह्मावसिष्ठोऽयास्यसामगः ॥ तस्मैतुष्टोददाविंद्रः शातकौंभमयंरथम् ॥ २३ ॥ शुनःशेपस्यमाहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्ष्यते॥ सत्यसारांधृतिंदृष्ट्वासभार्यस्यचभू पतेः॥ २४॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वरुणेनमुक्तमुदरंयस्य महत्सुकथायस्यसः आत्मवान्जमदग्निरध्वर्युरभूत् ॥ २२ ॥ अयास्योमुनिःसामगउद्गाता अभूदित्यर्थः ॥ २३ ॥ उपरिष्टाद्विश्वामित्रसुताख्यानप्रसंगेन ॥ २४ ॥

---

१ अयास्यएवसामगइतिविग्रहः यद्वा अयास्येत्यत्रछांदसोविभक्तिलोपः

अविहतांगतिंज्ञानम् तामेवगतिमाहसार्धाभ्याम् मनःपृथिव्यांधारयन्ज्ञानकलांध्यात्वातयाऽज्ञानंविनिर्दहंस्तांचहित्वामुक्तामुक्तबंधन
स्तस्थावित्यन्वयः मनोमूलोहिसंसारः मनश्चान्नमयम् अन्नमयंहिसोम्यमनइतिश्रुतेः अतोऽन्नशब्दवाच्यायांपृथिव्यांमनोधारयन्नेकी
कुर्वंस्तांपृथिवीमद्भिरेकीकुर्वन्नपस्तेजसातत्तेजोऽनिलेन ॥ २५ ॥ तंचखेआकाशेतच्चभूतादावहंकारेतंचभूतादिमहंकारंमहात्मनिमहतत्त्वेत
स्मिन्विषयाकारंव्यावर्त्यज्ञानकलांज्ञानांशमात्मत्वेनध्यात्वातयाध्यानवृत्तिरूपयाऽऽत्मावरकमज्ञानंविनिर्दहन् ॥ २६ ॥ निर्वाणसुखसं
विदातांचहित्वामुक्तबंधःसन्ननिर्देश्येनाप्रतर्क्येणस्वेनभावेनस्वस्वरूपेणतस्थौ ॥ २७ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायां

विश्वामित्रोभृशंप्रीतोददावविहतांगतिम् ॥ मनःपृथिव्यांतामद्भिस्तेजसाऽपोऽनिलेनतत् ॥ २५॥ खेवायुं
धारयंस्तच्चभूतादौतंमहात्मनि ॥ तस्मिन्ज्ञानकलांध्यात्वातयाऽज्ञानंविनिर्दहन् ॥ २६ ॥ हित्वातांस्वेनभा
वेननिर्वाणसुखसंविदा ॥ अनिर्देश्याप्रतर्क्येणतस्थौविध्वस्तबंधनः॥ २७॥ ॥इतिश्रीभा०म०न०
हरिश्चंद्रोपाख्यानंनामसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ ॥ छ॥ श्रीशुकउवाच हरितोरोहितसुत
श्चंपस्तस्माद्विनिर्मिता॥ चंपापुरीसुदेवोऽतोविजयोयस्यचाऽऽत्मजः ॥ १ ॥ भरुकस्तत्सुतस्तस्माद्वृकस्तस्या
पिबाहुकः॥ सोऽरिभिर्हृतभूराजासभार्योवनमाविशत् ॥ २॥ वृद्धंतंपंचतांप्राप्तंमहिष्यनुमरिष्यती॥ और्वे
णजानताऽऽत्मानंप्रजावंतंनिवारिता॥३॥आज्ञायास्यैसपत्नीभिर्गरोदत्तोंऽधसासह॥सहतेनैवसंजातःसग
राख्योमहायशाः॥ ४॥ सगरश्चक्रवर्त्यासीत्सागरोयत्सुतैःकृतः ॥ यस्तालजंघान्यवनान्शकान्हैहयबर्बरा
न्॥ ५॥ नावधीद्गुरुवाक्येनचक्रेविकृतवेषिणः॥ मुंडान्श्मश्रुधरान्कांश्चिन्मुक्तकेशार्धमुंडितान्॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टमेरोहितस्योक्तोवंशोयत्राभवन्नृपः ॥ सगरःकपिलाक्षेपान्निर्दग्धायस्यसूनवः ॥ १ ॥
चंपस्तस्मादभूत् येनचंपापुरीनिर्मिता अतश्चंपात्सुदेवः ॥ १ ॥ हृताभूर्यस्य ॥ २ ॥ और्वेणऋषिणा आत्मानंदेहम् प्रजावंतंसगर्भम्
॥ ३ ॥ गरोविषम् तेनगरेणसहैवजातः ॥ ४ ॥ ५ ॥ गुरुवाक्येनौर्ववचनेन कांश्चिदहत्वैवविकृतवेषिणश्चक्रे तदेवाऽऽह मुंडा निति मुक्तके
शानर्धमुंडितांश्च ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ और्वेणोपदिष्टोयोगउपायस्तेन ॥ ८ ॥ तस्यद्वेभार्येसुमतिःकेशिनीच तत्रसुमत्याःपुत्राणांप्रभावंमृत्युंचाऽऽहसुमत्याइतिषड्भिः ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ एषवाजिहरइतिब्रुवंतोऽभिययुः षष्टिसहस्राणिपरिच्छेदकतयासंतियेषाम् उन्मिमेषलोचनोन्मीलनंचकार ॥ ११ ॥ १२ ॥ के
चित्तुकपिलस्यकोपाग्निनादग्धाइतिवर्णयंतितन्निराकरोति नेति कुतइत्यतआह सत्त्वधामनिशुद्धसत्त्वमूर्तौ जगतःपवित्रःशुद्धिकरआ

अनंतर्वासमः कांश्चिदबहिर्वासमोपरान् ॥ सोऽश्वमेधैरयजतसर्ववेदसुरात्मकम् ॥ ७ ॥ और्वोपदिष्टयोगे
नहरिमात्मानमीश्वरम् ॥ तस्योत्सृष्टंपशुंयज्ञेजहाराश्वंपुरंदरः ॥ ८ ॥ सुमत्यास्तनयादृप्ताःपितुरादेशकारि
णः ॥ हयमन्वेषमाणास्तेसमंतान्न्यखनन्महीम् ॥ ९ ॥ प्रागुदीच्यांदिशिहयंददृशुःकपिलांतिके ॥ एषवा
जिहरश्चौरआस्तेमीलितलोचनः ॥ १० ॥ हन्यतांहन्यतांपापइतिषष्टिसहस्रिणः ॥ उदायुधाअभिययुरुन्मि
मेषतदामुनिः ॥ ११ ॥ स्वशरीराग्निनातावन्महेंद्रहृतचेतसः ॥ महद्व्यतिक्रमहताभस्मसादभवन्क्षणात् ॥
॥ १२ ॥ नसाधुवादोमुनिकोपभर्जितान्नृपेंद्रपुत्राइतिसत्त्वधामनि ॥ कथंतमोरोषमयंविभाव्यतेजगत्प
वित्रात्मनिखेरजोभुवः ॥ १३ ॥ यस्येरितासांख्यमयीदृढेहनौर्यथामुमुक्षुस्तरतेदुरत्ययम् ॥ भवार्णवंमृत्युपथं
विपश्चितःपरात्मभूतस्यकथंपृथङ्मतिः ॥ १४ ॥ योऽसमंजसइत्युक्तःसकेशिन्यानृपात्मजः ॥ तस्यपुत्रोंऽशु
मान्नामपितामहहितेरतः ॥ १५ ॥

त्मायस्यतस्मिन्कथंविभाव्यतेसंभाव्यते असंभावनायांदृष्टांतः भुवोरजःखेकथंसंभाव्यतेइति ॥ १३ ॥ किंच यस्ययेनेरिताप्रवर्तितातस्य
विपश्चितःसर्वज्ञस्यकथंपृथङ्मतिररिमित्रादिभेददृष्टिः ॥ १४ ॥ तदेवंसुमत्याःपुत्रेषुमृतेषुकेशिन्याःपौत्रेणाश्वःसमानीतःपितृव्योद्धरणप्रयत्न
श्चकृतइतिदर्शयितुमाह योऽसमंजसइत्युक्तःकेवलमज्ञैर्वस्तुतस्तुसमंजसएव सतुकेशिन्याःसुतः क्षेत्रजत्वमिवप्रतीतंवारयति तस्यैवनृपस्या
त्मनोदेहाज्जातः ॥ १५ ॥

---

१ अस्याऽयजतेतिपूर्वेणसंबंधः

तस्यकथामाहचतुर्भिः असमंजसःपुरापूर्वजन्मनियोगीसन्संगाद्धेतोर्योगाद्विचालितोऽतइदानींजातिस्मरःसन्संगपरिहारायजनमुद्वेजयन् लोकेगर्हितंज्ञातीनांचविप्रियंकर्माचरन्क्रीडतोबालान्सरय्वांप्रास्यत्प्राक्षिपदितिद्वयोरन्वयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ एवंविधंवृत्तंकर्मयस्यसः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पितृव्यखातमनुयःपंथास्तंययौ भस्मांतिभस्मसमीपे ॥ २० ॥ २१ ॥ अजानंतोऽवजानंतोऽप्यनुकंप्यावयंत्विति ॥ तुष्टावषड्भिरीशानमंशुमानेवमाशयः ॥ अजनोऽजोब्रह्माऽपित्वामद्यापिनपश्यतिनचबुध्यते कथंभूतम् आत्मनःस्वस्मात्परंपरमेश्वरम् कैर्हेतुभिः समाधियुक्तिभिः समाधिनाऽप्यपरोक्षंनपश्यतियुक्तिभिःपरोक्षमपिसम्यङ्बुध्यतइत्यर्थः अपरेऽर्वाचीनास्तुकुतस्त्वांपश्येयुः अर्वाचीनत्वे

असमंजसआत्मानंदर्शयन्नसमंजसम् ॥ जातिस्मरःपुरासंगाद्योगीयोगाद्विचालितः ॥ १६ ॥ आचरन्गर्हितंलोकेज्ञातीनांकर्मविप्रियम् ॥ सरय्वांक्रीडतोबालान्प्रास्यदुद्वेजयन्जनम् ॥ १७ ॥ एवंवृत्तःपरित्यक्तःपित्रास्नेहमपोह्यवै ॥ योगैश्वर्येणबालांस्तान्दर्शयित्वाततोययौ ॥ १८ ॥ अयोध्यावासिनःसर्वेबालकान्पुनरागतान् ॥ दृष्ट्वाविसिस्मिरेराजन्राजाचाप्यन्वतप्यत ॥ १९ ॥ अंशुमांश्चोदितोराज्ञातुरंगान्वेषणेययौ ॥ पितृव्यखातानुपथंभस्मांतिददृशेहयम् ॥ २० ॥ तत्राऽऽसीनंमुनिंवीक्ष्यकपिलाख्यमधोक्षजम् ॥ अस्तौत्समाहितमनाःप्रांजलिःप्रणतोमहान् ॥ २१ ॥ अंशुमानुवाच नपश्यतित्वांपरमात्मनोऽजनोनबुध्यतेऽद्यापिसमाधियुक्तिभिः ॥ कुतोऽपरेतस्यमनःशरीरधीविसर्गसृष्टावयमप्रकाशाः ॥ २२ ॥ येदेहभाजस्त्रिगुणप्रधानागुणान्विपश्यंत्युतवातमश्च ॥ यन्मायायामोहितचेतसस्तेविदुःस्वसंस्थंनबहिःप्रकाशाः ॥ २३ ॥

हेतुः तस्यब्रह्मणोमनश्चशरीरंचधीश्चसत्त्वतमोरजःकार्याणिताभिर्यैर्विविधादेवतिर्यङ्नराणांसर्गास्तेषुसृष्टास्तत्रापिवयमप्रकाशाअज्ञाःकुतः पश्यामेत्यर्थः ॥ २२ ॥ अपरेतर्हिकिंपश्यंतितिदाह येदेहभाजस्तेस्वस्मिन्सम्यक्स्थितमपित्वांनविदुःकिंतुगुणानेवविपश्यंति अथवानगुणानपितुतमएवपश्यंति यतस्त्रिगुणाबुद्धिरेवप्रधानंयेषामतोबहिरेवप्रकाशोज्ञानंयेषाम् बुद्धिपरतंत्रतयाजाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान्पश्यंतिसुषुप्तौतमएवकेवलंनतुनिर्गुणंत्वाम् सर्वत्रहेतुः यद्यतः यस्यतवमाययेतिवामोहितंचेतोयेषांते ॥ २३ ॥

तथाऽप्यहंविचारेणज्ञास्यामीतिचेत्तत्राऽऽह तंत्वामहंविमूढःकथंपरिभावयामिविचारयामि कथंभूतम् ज्ञानघनंशुद्धज्ञानमूर्तिम् स्वतएव प्रध्वस्तौमायागुणनिमित्तौभेदमोहौयेषांतैर्विभाव्यंविचिंत्यम् अयंभावः ज्ञानघनत्वान्नतावज्ज्ञानविषयत्वम् विचारविषयत्वेऽपिमायागुणै रभिभूतोऽहंनविचारेसमर्थइति ॥ २४ ॥ हेप्रशांततस्मात्त्वांपुरुषंपुराणंकेवलंनमामेत्यन्वयः पुराणपुरुषत्वेहेतुः मायायागुणाःकर्माणिचविश्व सृष्ट्यादीनिलिंगानिचब्रह्मादिरूपाणियस्यतम् प्रशांतत्वेहेतुः सदसद्भ्यांकार्यकारणाभ्यांपुण्यपापाभ्यांवाविमुक्तम् अतोऽनामरूपंतत्तत्कृत नामरूपशून्यंकिंतुज्ञानोपदेशायगृहीतःप्रकटितोदेहःशुद्धसत्त्वमूर्तिर्येनतम् यद्वा हेप्रशांतमायेतिहेअगुणेतिचसंबोध्यकर्मभिःसृष्ट्यादिकार्यै

तंत्वामहंज्ञानघनंस्वभावप्रध्वस्तमायागुणभेदमोहैः ॥ सनंदनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यंकथंहिमूढःपरिभावयामि ॥ २४ ॥ प्रशांतमायागुणकर्मलिंगमनामरूपंसदसद्विमुक्तम् ॥ ज्ञानोपदेशायगृहीतदेहंनमामहेत्वांपुरुषं पुराणम् ॥ २५ ॥ त्वन्मायारचितेलोकेवस्तुबुद्ध्यागृहादिषु ॥ भ्रमंतिकामलोभेर्ष्यामोहविभ्रांतचेतसः ॥ २६ ॥ अद्यनःसर्वभूतात्मन्कामकर्मेंद्रियाशयः ॥ मोहपाशोदृढश्छिन्नोभगवंस्तवदर्शनात् ॥ २७ ॥ श्रीशुकउवाच इत्थंगीतानुभावस्तंभगवान्कपिलोमुनिः ॥ अंशुमंतमुवाचेदमनुगृह्यधियानृप ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच अश्वोऽयंनीयतांवत्सपितामहपशुस्तव ॥ इमेचपितरोदग्धागंगांऽभोर्हंतिनेतरत् ॥ २९ ॥ तंपरिक्रम्यशिरसाप्रसाद्यहयमानयत् ॥ सगरस्तेनपशुनाक्रतुशेषंसमापयत् ॥ ३० ॥ राज्यमंशुमतिन्यस्यनिःस्पृहोमुक्तबंधनः ॥ और्वोपदिष्टमार्गेणलेभेगतिमनुत्तमाम् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधे सगरोपाख्यानेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

लिंगानियस्येतियोज्यम् यद्वा प्रशांतामायागुणादयोयस्मिन्नित्येकमेवपदम् ॥ २५ ॥ स्वभाग्यंश्लाघते त्वन्मायेतिद्वाभ्याम् कामादिभि र्विभ्रांतानिचेतांसियेषांतेइमेसर्वेगृहादिषुभ्रमंति ॥ २६ ॥ हेसर्वभूतात्मन्नोऽस्माकंत्वत्कृपयैवघटितात्त्वद्दर्शनाददतिदृढोऽपिमोहमयःपाश श्छिन्नः कथंभूतः कामादीनामाशयआश्रयः त्वत्प्रसादेनकृतार्थोऽस्मीत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ अश्वंलब्ध्वाऽपिसाकांक्षंप्रत्याह इमेचेति ॥ २९ ॥ तंपरिक्रम्येतिशुकोक्तिः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

---

१ स्वभावतइत्यस्यायमर्थः स्वतएवसाधनांतरनैरपेक्ष्येणेत्यर्थः २ भगवान्कपिलः ३ शिरसाप्रसाद्यनमस्कृत्येत्यर्थः

नवमेंऽशुमतोवंशःखट्वांगावधिवर्ण्यते ॥ गंगांभूतलमानिन्येयस्यपौत्रोभगीरथः ॥ १ ॥ यथासगरः पौत्रायराज्यंदत्त्वातपस्तेपेतथांऽशुमांश्चस्वपुत्रायराज्यंदत्त्वामहांतंकालंतपस्तेपेइतिचकारस्यार्थः नाशक्नोत् गंगामानेतुमितिशेषः संस्थितोमृतः ॥ १ ॥ कालंमृत्युमेयिवान्प्राप्तः ॥२॥ तंप्रत्यात्मानंदर्शयामास तेवरदास्मीतिगंगयोक्तःसन्स्वमभिप्रायंपूर्वजोद्धरणंशशंसकथयामास ॥३॥ आहगंगा कोऽपिगगनात्पतंत्यामे

श्रीशुकउवाच अंशुमांश्चतपस्तेपेगंगानयनकाम्यया ॥ कालंमहांतंनाशक्नोत्ततःकालेनसंस्थितः ॥ १ ॥ दिलीपस्तत्सुतस्तद्वदशक्तःकालमेयिवान् ॥ भगीरथस्तस्यपुत्रस्तेपेससुमहत्तपः ॥ २ ॥ दर्शयामासतंदेवीप्रसन्नावरदाऽस्मिते ॥ इत्युक्तःस्वमभिप्रायंशशंसावनतोनृपः ॥ ३ ॥ कोऽपिधारयितावेगंपतंत्यामेमहीतले ॥ अन्यथाभूतलंभित्त्वानृपयास्येरसातलम् ॥ ४ ॥ किंचाहंनभुवंयास्येनरामय्यामृजंत्यघम् ॥ मृजामितदघंकुत्रराजंस्तत्रविचिंत्यताम् ॥ ५ ॥ भगीरथउवाच साधवोन्यासिनःशांताब्रह्मिष्ठालोकपावनाः ॥ हरंत्यघंतेऽगसंगात्तेष्वास्तेह्यघभिद्धरिः ॥ ६ ॥ धारयिष्यतितेवेगंरुद्रस्त्वात्माशरीरिणाम् ॥ यस्मिन्नोतमिदंप्रोतंविश्वंशाटीवतंतुषु ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वासनृपोदेवंतपसाऽतोषयच्छिवम् ॥ कालेनाल्पीयसाराजंस्तस्येशःसमतुष्यत ॥ ८ ॥ तथेतिराज्ञाऽभिहितंसर्वलोकहितःशिवः ॥ दधारावहितोगंगांपादपूतजलांहरेः ॥ ९ ॥ भगीरथःसराजर्षिर्निन्येभुवनपावनीम् ॥ यत्रस्वपितॄणांदेहाभस्मीभूताःस्मशेरते ॥ १० ॥ रथेनवायुवेगेनप्रयांतमनुधावती ॥ देशान्पुनंतीनिर्दग्धानासिंचत्सगरात्मजान् ॥ ११ ॥

वेगंधारयिताधारयिष्यति ॥ ४ ॥ किंच आमृजंतिक्षालयिष्यंतितत्रोपायोविचिंत्यताम् ॥ ५ ॥ अघंहरंतिहरिष्यंति अघंभिनत्तीत्यघभित् ॥६॥ आत्माकथंभूतः यस्मिन्निदंविश्वमोतंग्रथितमूर्ध्वतंतुषुशाटीवपटइव प्रोतंचतिर्यक्तंतुषुपटइव असौसर्वाधारस्त्वद्वेगंधारयिष्यतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ इत्येवंगंगामुक्त्वा तच्छ्रुत्वेतिपाठेश्रावयित्वेत्यर्थः ॥ ८ ॥ राज्ञाऽभिहितंतथेत्यंगीकृत्य हरेःपादेनपूतंजलंयस्याः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

१ सप्तमश्लोकादनंतरम् " इतितस्यवचःश्रुत्वागंगातंपुनरब्रवीत् प्रसादयमहेशानंधारणार्थंमदंभसाम् " इतिश्लोकोऽधिकोदृश्यतेकचित्परंत्वयंश्रीधरस्वामिसंमतोनभवतिअग्रिमश्लोकस्यइत्येवमित्यादिव्याख्यानकरणात् २ धारयिष्यतीतिकाकुः

प्रसंगाद्गंगामाहात्म्यमाहचतुर्भिः यस्याजलस्पर्शमात्रेणतच्चकेवलंदेहभस्मभिरेवनसाक्षात् ब्रह्मणिस्वकृतेनदंडेनहताअपि तांश्रद्धयायेसेवं तेइतिशेषः ॥ १२ ॥ तत्प्रपंचयति भस्मीभूतेनांगेनयःसंगस्तेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ अनंतस्यविशेषणंसंनिवेश्येति त्रैगुण्यंदेहसंबंधम् ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ नलस्यसखा अयात्प्राप्तः तत्सुतःऋतुपर्णस्यसुतः ॥ १७ ॥ तत्पुत्रःसौदासः ॥ १८ ॥ नरहोनरहस्यम् ॥ १९ ॥ मृगयांचरन्कंचि

यज्जलस्पर्शमात्रेणब्रह्मदंडहताअपि ॥ सगरात्मजादिवंजग्मुःकेवलंदेहभस्मभिः ॥ १२ ॥ भस्मीभूतांगसंगेनस्वर्याताःसगरात्मजाः ॥ किंपुनःश्रद्धयादेवींयेसेवंतेधृतव्रताः ॥ १३ ॥ नह्येतत्परमाश्चर्यंस्वर्धुन्यायदिहोदितम् ॥ अनंतचरणांभोजप्रसूतायाभवच्छिदः ॥ १४ ॥ संनिवेश्यमनोयस्मिन्श्रद्धयामुनयोऽमलाः ॥ त्रैगुण्यंदुस्त्यजंहित्वासद्योयातास्तदात्मताम् ॥ १५ ॥ श्रुतोभगीरथाज्जज्ञेतस्यनाभोऽपरोऽभवत् ॥ सिंधुद्वीपस्ततस्तस्मादयुतायुस्ततोऽभवत् ॥ १६ ॥ ऋतुपर्णोनलसखोयोऽश्वविद्यामयान्नलात् ॥ दत्त्वाऽक्षहृदयंचास्मैसर्वकामस्तुतत्सुतः ॥ १७ ॥ ततःसुदासस्तत्पुत्रोमदयंतीपतिर्नृप ॥ आहुर्मित्रसहंयंवैकल्माषांघ्रिमुतक्वचित् ॥ वसिष्ठशापाद्रक्षोऽभूदनपत्यःस्वकर्मणा ॥ १८ ॥ राजोवाच किंनिमित्तोगुरोःशापःसौदासस्यमहात्मनः ॥ एतद्वेदितुमिच्छामःकथ्यतांनरहोयदि ॥ १९ ॥ श्रीशुकउवाच सौदासोमृगयांकिंचिच्चरन्रक्षोजघानह ॥ मुमोचभ्रातरंसोऽथगतःप्रतिचिकीर्षया ॥ २० ॥ सचिंतयन्नघंराज्ञःसूदरूपधरोगृहे ॥ गुरवेभोक्तुकामायपक्त्वानिन्येनरामिषम् ॥ २१ ॥ परिवेक्ष्यमाणंभगवान्विलोक्याभक्ष्यमंजसा ॥ राजानमशपत्क्रुद्धोरक्षोह्येवंभविष्यसि ॥ २२ ॥ रक्षःकृतंतद्विदित्वाचक्रेद्वादशवार्षिकम् ॥ सोऽप्यपोंऽजलिनादायगुरुंशप्तुंसमुद्यतः ॥ २३ ॥

द्राक्षसंजघानतस्यभ्रातरंमुमोच सभ्रातापलाय्यगतः ॥ २० ॥ अघमनिष्टम् सूदःपाचकस्तद्रूपधरःसन्राज्ञोगृहेवर्तमानः ॥ २१ ॥ अभक्ष्यमंजसाविलोक्य एवंनरमांसव्यवहारेण ॥ २२ ॥ वसिष्ठएवंतंशापंद्वादशवार्षिकंचक्रे ॥ २३ ॥

रुशतीस्तीक्ष्णाअपःस्वपादयोर्जहौनान्यत्र तत्रहेतुः दिशइति एवमनेनमित्रसहत्वमपिदर्शितम् मित्रस्यकलत्रस्यवाचःसहनात् ॥ २४ ॥ तदेवंराक्षसत्वेकल्माषांघ्रित्वेचकारणमुक्त्वास्वकर्मणाऽनपत्यइतियदुक्तंतत्प्रपंचयति व्यवायकालइत्यादिनाकर्मणाअप्रजाइत्यंतेन वनमोकोनिवासोययोस्तौवनौकसौचतौदंपतीच पृथक्पदत्वेसकारलोपआर्षः ॥ २५ ॥ अकृतार्थवद्दीनवत् ॥ २६ ॥ आकृतार्थमसमाप्तरतिम् ॥२७॥ ॥ २८ ॥ सर्वभूतानामात्मेतिभावनयाऽऽराधयितुमिच्छुः यद्वा सर्वभूतानामात्मभावेनभूतेषुस्थितमपिगुणैरंतर्हितंब्रह्मेतिसंबंधः पाठांनरे अंतर्हितःसोयमित्युत्तरेणान्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥

वारितोमदयंत्याऽपोरुशनीःपादयोर्जहौ ॥ दिशःस्वमवनींसर्वंपश्यन्जीवमयंनृप ॥ २४ ॥ राक्षसंभावमापन्नःपादेकल्माषतांगतः ॥ व्यवायकालेददृशेवनौकोदंपतीद्विजौ ॥ २५ ॥ क्षुधार्तोजगृहेविप्रंतत्पत्न्याहाकृतार्थवत् ॥ नभवान्राक्षसःसाक्षादिक्ष्वाकूणांमहारथः ॥ २६ ॥ मदयंत्याःपतिर्वीरनाधर्मंकर्तुमर्हसि ॥ देहिमेऽपत्यकामायाअकृतार्थंपतिंद्विजम् ॥ २७ ॥ देहोऽयंमानुषोराजन्पुरुषस्याखिलार्थदः ॥ तस्मादस्यवधोवीरसर्वार्थवधउच्यते ॥ २८ ॥ एषहिब्राह्मणोविद्वांस्तपःशीलगुणान्वितः ॥ आरिराधयिषुर्ब्रह्ममहापुरुषसंज्ञितम् ॥ सर्वभूतात्मभावेनभूतेष्वंतर्हितंगुणैः ॥ २९ ॥ सोऽयंब्रह्मर्षिवर्यस्तेराजर्षिप्रवराद्विभो ॥ कथमर्हतिधर्मज्ञवधंपितुरिवाऽऽत्मजः ॥ ३० ॥ तस्यसाधोरपापस्यभ्रूणस्यब्रह्मवादिनः ॥ कथंवधंयथाबभ्रोर्मन्यतेसन्मतोभवान् ॥ ३१ ॥ यद्ययंक्रियतेभक्षस्तर्हिमांखादपूर्वतः ॥ नजीविष्येविनायेनक्षणंचमृतकंयथा ॥ ३२ ॥ एवंकरुणभाषिण्याविलपंत्याअनाथवत् ॥ व्याघ्रःपशुमिवाखादत्सौदासःशापमोहितः ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणीवीक्ष्यदिधिषुंपुरुषादेनभक्षितम् ॥ शोचंत्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपितासती ॥ ३४ ॥

भ्रूणस्यश्रोत्रियस्य गर्भस्यसतइतिवा बभ्रोर्गोः सतांमतोभवान्वधंकथंसाधुमन्यतइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ क्षणमपियेनविनानजीविष्यामिसोऽयंयदिभक्षःक्रियतेतर्हिमृतकंयथामृतप्रायांमांपूर्वंभक्षय ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ दिधिषुंगर्भाधानकर्तारम् ॥ ३४ ॥

---

१ वनौकौदंपतीइतिपृथक्पदपाठेइत्यर्थः २ अंतर्हितोगुणैरित्येवंरूपे ३ तमितिशेषः ४ अथभ्रूणोगर्भिण्यांश्रोत्रियद्विजे अर्भकेस्त्रैणगर्भेचेतिहैमः ५ इदानीमेवमयिगर्भरूपेणोत्पत्स्यमानत्वाद्गर्भरूपस्यसतइत्यर्थः

आधानान्मैथुनात् हे अकृतप्रज्ञमृत्युर्मयादर्शितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तदेवंकर्मणाअप्रजाः ॥ ३८ ॥ अविभद्दधारेत्यर्थः नव्यजायत नप्रासूत अतोवसिष्ठएवतस्याउदरमश्मनाजघान सउत्पन्नःसुतोऽश्मकः ॥ ३९ ॥ स्त्रीभिःसंवेष्ट्यपरशुरामात्परिरक्षितोऽतोनारीकवचइत्युक्तः निःक्षत्रेसतिक्षत्रवंशस्यमूलमभवदतोमूलकइतिचोक्तः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्रसन्नैर्देवैर्वरंवृणीष्वेत्युक्तेखट्वांगेनोक्तंप्रथमंतावन्ममायुःकथ्य

यस्मान्मेभक्षितःपापकामार्तायाःपतिस्त्वया ॥ तवापिमृत्युराधानादकृतप्रज्ञदर्शितः ॥ ३५॥ एवंमित्रसहं शप्त्वापतिलोकपरायणा ॥ तदस्थीनिसमिद्धेऽग्नौप्रास्यभर्तुर्गतिंगता ॥ ३६॥ विशापोद्वादशाब्दांतेमैथुनायसमुद्यतः॥ विज्ञायब्राह्मणीशापंमहिष्यासनिवारितः॥ ३७॥ ततऊर्ध्वंसतत्याजस्त्रीसुखंकर्मणाऽप्रजाः॥ वसिष्ठस्तदनुज्ञातोमदयंत्यांप्रजामधात् ॥ ३८॥ सावैसप्तसमागर्भमबिभ्रन्नव्यजायत॥ जघ्नेऽश्मनोदरंतस्याःसोऽश्मकस्तेनकथ्यते ॥ ३९॥ अश्मकान्मूलकोजज्ञेयःस्त्रीभिःपरिरक्षितः ॥ नारीकवचइत्युक्तोनिःक्षत्रेमूलकोऽभवत् ॥ ४० ॥ ततोदशरथस्तस्मात्पुत्रऐडविडस्ततः ॥ राजाविश्वसहोयस्यखट्वांगश्चक्रवर्त्यभूत् ॥ ४१ ॥ योदेवैरर्थितोदैत्यानवधीद्युधिदुर्जयः ॥ मुहूर्तमायुर्ज्ञात्वैत्यस्वपुरंसंदधेमनः ॥ ४२॥ नमेब्रह्मकुलात्प्राणाःकुलदैवान्नचात्मजाः ॥ नश्रियोनमहीराज्यंनदाराश्चातिवल्लभाः ॥ ४३ ॥ नबाल्येऽपिमतिर्मह्यमधर्मेरमतेक्वचित्॥ नापश्यमुत्तमश्लोकादन्यत्किंचनवस्त्वहम् ॥४४॥ देवैःकामवरोदत्तोमह्यंत्रिभुवनेश्वरैः॥ नवृणेतमहंकामंभूतभावनभावनः ॥ ४५॥ येविक्षिप्तेंद्रियधियोदेवास्तेस्वहृदिस्थितम् ॥ नविंदंतिप्रियंशश्वदात्मानंकिमुतापरे॥ ४६॥

तामिति देवैश्चोक्तंमुहूर्तमात्रमिति तज्ज्ञात्वादेवैर्दत्तेनविमानेनशीघ्रंस्वपुरमेत्यमनःपरमेश्वरेसंदधे ॥ ४२ ॥ एतदेवस्वस्यसाधुवृत्तानुस्मरणपूर्वकं तत्कृतेननिश्चयेनदर्शयति नेतिसप्तभिः कुलदैवाद्ब्रह्मकुलात्सकाशान्मेप्राणादयोनातिवल्लभानातिप्रियाः ॥ ४३ ॥ मह्यंमम ॥ ४४ ॥ भूतभावनोहरिस्तस्मिन्नेवभावनायस्यसोऽहंतंकामंनवृणे ॥ ४५ ॥ तत्रहेतुः यइति विक्षिप्तानींद्रियाणिधीश्चयेषांतेदेवाअपि ॥ ४६ ॥

अथतस्मात्प्रकृत्यास्वभावेनाऽऽत्मनिरूढंगुणेषुसंगंविश्वकर्तुर्भाविनहित्वातमेवाहंप्रपद्ये ॥ ४७ ॥ अन्यभावंदेहाद्यभिमानरूपमज्ञानंहित्वा ॥ ॥ ४८ ॥ स्वंभावमेवाऽऽह यत्तदिति शून्यवत्कल्पितम् वागाद्यविषयत्वात् वा[1]सुदेवइतियंगृणंति ब्रह्मणएवभक्तानुग्रहार्थमाविष्कृततनोर्वासुदेवत्वात् ॥ ४९ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ दशमेप्राहखट्वांगवंशेश्रीरामसंभवम् ॥ तच्चरित्रंचलंकेशंहत्वाऽयोध्यागमावधि ॥ १ ॥ खट्वांगाच्चदीर्घबाहुः ॥ १ ॥ २ ॥ ऋषिभिर्वाल्मीकिमुख्यैर्भूरिवर्णितंत्वयामु

अथेशमायारचितेषुसंगंगुणेषुगंधर्वपुरोपमेषु॥रूढंप्रकृत्याऽऽत्मनिविश्वकर्तुर्भाविनहित्वातमहंप्रपद्ये॥४७॥ इतिव्यवसितोबुद्ध्यानारायणगृहीतया ॥ हित्वाऽन्यभावमज्ञानंततःस्वंभावमाश्रितः ॥ ४८ ॥ यत्तद्ब्रह्मपरंसूक्ष्ममशून्यंशून्यकल्पितम् ॥ भगवान्वासुदेवेतियंगृणंतिहिसात्वताः॥४९॥ ॥इ०भा०म०न०सूर्यवंशानुवर्णनेनवमोऽध्यायः॥९॥ ॥छ॥ श्रीशुकउवाच खट्वांगाद्दीर्घबाहुश्चरघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः॥ अजस्ततोमहाराजस्तस्माद्दशरथोऽभवत्॥१॥ तस्यापिभगवानेषसाक्षाद्ब्रह्ममयोहरिः॥ अंशांशेनचतुर्धाऽगात्पुत्रत्वंप्रार्थितःसुरैः ॥ २ ॥ रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाइतिसंज्ञया ॥ तस्यानुचरितंराजन्नृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ श्रुतंहिवर्णितंभूरित्वयासीतापतेर्मुहुः॥३॥ गुर्वर्थेत्यक्तराजोव्यचरदनुवनंपद्मपद्भ्यांप्रियायाःपाणिस्पर्शाक्षमाभ्यांमृजितपथरुजोयोहरींद्रानुजाभ्याम् ॥ वैरूप्याच्छूर्पणख्याःप्रियविरहरुषारोपितभ्रूविजृंभत्रस्ताब्धिर्बद्धसेतुःखलदवदहनःकोशलेंद्रोऽवतान्नः॥४॥

हुःश्रुतंतथापिसंक्षेपतःकथ्यमानंशृणु ॥ ३ ॥ ग्रंथकोटिभिराकीर्णमद्भुतंरामविक्रमम् ॥ अध्यायद्वयतोवक्ष्यन्नेकश्लोकेसमस्यति ॥ सकोशलेंद्रःश्रीरामोनोऽस्मानवतात्पातु कथंभूतः योगुर्वर्थेपितुःसत्यस्यपालनार्थंत्यक्तराज्यःसन् पद्मवदतिसुकुमाराभ्यांपद्भ्याम् तदेवाऽऽह प्रियायाःपाणिनाऽपिस्पर्शेनास्तिक्षमाययोस्ताभ्यांप्रतिवनंव्यचरत् हरींद्रोहनुमान्सुग्रीवोवाऽनुजोलक्ष्मणस्ताभ्यांमृजिताऽपनीतापथरुजामार्गश्रमोयस्यशूर्पणख्यावैरूप्यात्कर्णनासिकाच्छेदाद्धेतोः तयाप्रलोभितेनरावणेनापहारात्प्रियेणकलत्रेणविरहस्तेनरुट्तयाऽऽरोपितयोर्भ्रुवोर्विजृंभेणैवत्रस्तोऽब्धिर्यस्मात् ततस्तद्विज्ञापनेनबद्धःसेतुर्येन ततःखलारावणादयएवदवोवनंतस्यदहनः ॥ ४ ॥

[1] मूलेवासुदेवेतीतिसंधिरार्षः

संक्षेपतोवर्णितंरामचरितमादितआरभ्यविस्तरेणाऽऽह विश्वामित्राध्वरइत्यादिनायावदुत्तराध्यायसमाप्ति पश्यतएवलक्ष्मणस्य तमप्यनपे क्ष्यैवहताइत्यर्थः यच्छब्दानांसकोशलेंद्रोऽवतादित्यनेनैवान्वयः ॥ ५ ॥ लोकेयेवीरास्तेषांसमितौसमाजेऐशंत्रैयंबकंधनुरिक्षुयष्टिमिवलील यैवाऽऽदायसज्जीकृतमारोपितंविकृष्यमध्येबभंज हेनृप उग्रंकठिनंगरिष्ठम् तदाह वाहकानांत्रिभिःशतैरुपनीतम् बालगजस्यलीलेवलीला यस्यसः ॥ ६ ॥ अनुरूपाणिस्वयोग्यानिगुणशीलादीनियस्यास्तांसीतासंज्ञांपूर्वमुरस्यभिलब्धोमानोययातांश्रियंजित्वाधनुर्भंगमहानादश्र वणक्षुभितस्यभृगुपतेर्[1]दर्पंव्यनयदपनीतवान् कथंभूतस्य त्रिःसप्तकृत्वोराजबीजशून्यांमहींयोऽकरोत्तस्य ॥ ७ ॥ इदानींगुर्वर्थइतिश्लोकंवि

विश्वामित्राध्वरेयेनमारीचाद्यानिशाचराः ॥ पश्यतोलक्ष्मणस्यैवहतानैर्ऋतपुंगवाः॥ ५ ॥ योलोकवीरस मितौधनुरैशमुग्रंसीतास्वयंवरगृहेत्रिशतोपनीतम् ॥ आदायबालगजलीलइवेक्षुयष्टिंसज्जीकृतंनृपविकृ ष्यबभंजमध्ये ॥ ६ ॥ जित्वाऽनुरूपगुणशीलवयोंऽगरूपांसीताऽभिधांश्रियमुरस्यभिलब्धमानाम् ॥ मा र्गेव्रजन्भृगुपतेर्व्यनयत्प्ररूढंदर्पंमहीमकृतयस्त्रिरराजबीजाम् ॥ ७ ॥ यःसत्यपाशपरिवीतपितुर्निदेशंस्त्रैण स्यचापिशिरसाजगृहेसभार्यः॥ राज्यंश्रियंप्रणयिनःसुहृदोनिवासंत्यक्त्वाययौवनमसूनिवमुक्तसंगः॥८॥ रक्षःस्वसुर्व्यकृतरूपमशुद्धबुद्धेस्तस्याःखरत्रिशिरदूषणमुख्यबंधून्॥जघ्नेचतुर्दशसहस्रमपारणीयकोदंडपा णिरटमानउवासकृच्छ्रम्॥ ९ ॥

एवन्नाह यइति कदाचित्कैकेय्यास्तुष्टेनराज्ञात्वदपेक्षितंदास्यामीतिप्रतिश्रुतम् ततःश्रीरामस्ययुवराज्याभिषेकसमयेतयाभरतस्यराज्यंरा मस्यचवनेवासःप्रार्थितस्तदासत्यपाशेनपरिवीतस्यपितुर्निदेशमाज्ञांशिरसाजगृहे ततोराज्यादिकंत्यक्त्वासभार्योवनंययौ दुस्त्यजस्यापिसह र्षत्यागेदृष्टांतः मुक्तसंगोयोगीअसून्प्राणानिवेति ॥ ८ ॥ रक्षसोरावणस्यस्वसुःशूर्पणखायाअशुद्धबुद्धेःसीतांजिघृक्षोःकामातुरायाइतिवा रूपंव्यकृतविकारमनयत् तस्याःखरत्रिशिरदूषणमुख्याबंधवोयेषुतांश्चतुर्दशसहस्रंजघान अपारणीयमलंघ्यमसह्यंकोदंडंपाणौयस्यसः॥ ९॥

---

१ भृगुपतेःपरशुरामस्य

सीतायाःकथाश्रवणेनदीपितोत्कच्छयोयस्यतनसीतांहरिष्यतास्वस्माद्भीतेनस्वस्याऽऽश्रमादपकर्षणार्थंसृष्टंनिसृष्टंमारीचंविलोक्यजघान क
थंभूतम् अद्भुतैणवपुषास्वर्णहरिणदेहेनोपलक्षितम अतएवप्रलोभनेनाऽऽश्रमतस्तेनापकृष्टःसन् कंदक्षंयथाउग्रःश्रीरुद्रः ॥ १० ॥ ततश्चरक्षोऽ
धमेनरावणेनासमक्षमपनीतायाम् प्रिययावियुक्तोभ्रात्रालक्ष्मणेनसहकृपणवद्वनेचचार किमभिप्रायःसन् इत्यनेनप्रकारेणस्त्रीसंगिनांदुःखो
दर्कांगतिंप्रख्यापयन् ॥ ११ ॥ आत्मार्थेनकृत्येनकर्मणारावणेनसहयुद्धेनहतंकृत्यंशास्त्रीयंदहनादिकंयस्यतंजटायुषंपुत्रइवदग्ध्वाकबंधंस्व
ग्रहणायप्रसारितबाहुंराक्षसमहन् अथवालिनिहतेतैःकपिभिर्दयितायागतिंबुद्ध्वाअजभवाभ्यामर्चितावंघ्रीयस्यसमनुजोवेलांसमुद्रतीरमगा

सीताकथाश्रवणदीपितहृच्छयेनसृष्टंविलोक्यनृपतेदशकंधरेण ॥ जघ्नेऽद्भुतैणवपुषाऽऽश्रमतोऽपकृष्टोमा
रीचमाशुविशिखेनयथाकमुग्रः॥ १०॥ रक्षोऽधमेनवृकवद्विपिनेऽसमक्षंवैदेहराजदुहितर्यपयापितायाम्॥
भ्रात्रावनेकृपणवत्प्रिययावियुक्तःस्त्रीसंगिनांगतिमितिप्रथयंश्चचार॥ ११॥दग्ध्वाऽऽत्मकृत्यहतकृत्यमहन्क
बंधंसख्यंविधायकपिभिर्दयितागतिंतैः॥ बुद्ध्वाऽथवालिनिहतेप्लवगेंद्रसैन्यैर्वेलामगात्समनुजोऽजभवार्चि
तांघ्रिः ॥ १२ ॥ यद्रोषविभ्रमविवृत्तकटाक्षपातसंभ्रांतनक्रमकरोभयगीर्णघोषः ॥ सिंधुःशिरस्यर्हणंपरि
गृह्यरूपीपादारविंदमुपगम्यबभाषएतत् ॥ १३ ॥ नत्वांवयंजडधियोनुविदामभूमन्कूटस्थमादिपुरुषंज
गतामधीशम्॥ यत्सत्त्वतःसुरगणारजसःप्रजेशामन्योश्चभूतपतयःसभवान्गुणेशः॥ १४॥

त् ॥ १२ ॥ तत्रत्रिरात्रमुपवासेनप्रतीक्षितोऽपिसिंधुर्यदानोपस्थितस्तदायस्यरोषविभ्रमेणक्रोधलीलयाविवृत्तोयःकटाक्षस्तस्यपातेनसंभ्रां
तानक्रामकराश्चयस्मिन् भयेनगीर्णोग्रस्तःस्तंभितोघोषोयेनससिंधुरेतद्वक्ष्यमाणंबभाषे अर्हणमर्घादिकम रूपीमूर्तिमान् ॥ १३ ॥ भाषणमे
वाऽऽह नत्वामितिद्वाभ्याम एतावत्पर्यंतंनुनिश्चितंत्वांनविदामनजानीमइत्यर्थः इदानींतुज्ञातोऽसीत्याह यदितिपृथक्पदम् यस्येत्यर्थः यद्वशे
भ्यःसत्त्वादिभ्यःसुरगणादयोभवंतिसभवानिति ॥ १४ ॥

कामंयथेच्छंजलमाक्रम्यापिप्रयाहि अवमेहंपुरीषप्रायम् त्रैलोक्यंरावयत्याक्रंदयतीतितथातंजहि हेवीरयद्यपितवजलंप्रतिबंधकंनभवति तथापीहसेतुंबध्नीहि तर्हिकिमर्थम् तेयशसोविस्ताराय तदेवाऽऽह यंसेतुमुपेत्यदुष्करंकर्मविक्ष्यत्वद्यशोगास्यंतिभूपास्तम् ॥१५॥ तद्वाक्यमभिनंद्ययत्कृतंतदाह बद्धेति विविधैरद्रीणांकूटैःशृंगैःसेतुंबद्धाऽग्रेसीतान्वेषणेहनुमतैवदग्धांलंकामाविशत् कथंभूतैःशृंगैः कपींद्राणांकरैःकंपितानिभूरुहाणामंगानिशाखादीनियेषुतैः विभीषणस्यदृशाबुद्ध्या कैःसहाऽऽविशत् सुग्रीवादयःप्रमुखायेषांतैरनीकैः ॥ १६ ॥ ततश्चसालंकाघूर्णाप्रचलिताबभूव कथंभूता वानरेंद्राणांबलैरुद्धाविहारादयोयस्याम् निर्भज्यमानाधिषणादयोयस्यांसा तत्रविहारःक्रीडास्थानम्

कामंप्रयाहिजहिविश्रवसोऽवमेहंत्रैलोक्यरावणमवाप्नुहिवीरपत्नीम्॥ बध्नीहिसेतुमिहतेयशसोवितत्यैगायंतिदिग्विजयिनोयमुपेत्यभूपाः ॥ १५॥ बद्धोदधौरघुपतिर्विविधाद्रिकूटैःसेतुंकपींद्रकरकंपितभूरुहांगैः॥ सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनीकैर्लंकांविभीषणदृशाऽऽविशदग्रदग्धाम्॥ १६॥सावानरेंद्रबलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरसदोवलभीविटंका॥निर्भज्यमानधिषणध्वजहेमकुंभशृंगाटकागजकुलैर्द्रुदिनीवघूर्णा॥ १७॥ रक्षःपतिस्तदवलोक्यनिकुंभकुंभधूम्राक्षदुर्मुखसुरांतनरांतकादीन्॥ पुत्रंप्रहस्तमतिकायविकंपनादीन्सर्वानुगान्समहिनोदथकुंभकर्णम् ॥ १८ ॥ तांयातुधानपृतनामसिशूलचापप्रासर्ष्टिशक्तिशरतोमरखड्गदुर्गाम्॥ सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादनीलांगदर्क्षपनसादिभिरन्वितोऽगात् ॥ १९ ॥ तेऽनीकपारघुपतेरभिपत्यसर्वेद्वंद्वंवरूथमिभपत्तिरथाश्वयोधैः ॥ जघ्नुर्द्रुमैर्गिरिगदेषुभिरंगदाद्याःसीताऽभिमर्शहतमंगलरावणेशान्॥ २०॥

कोष्ठंधान्यागारादि श्रीःकोशः द्वारंगृहादीनाम् गोपुरंपुरद्वारम् सदःसभा वलभीप्रासादादिपुरोभागच्छादिनी विटंकःकपोतपालिका धिषणंवेदिकादि शृंगाटकंचतुष्पथम् ॥ १७ ॥ रक्षःपतीरावणः पुत्रमिंद्रजितंप्रहस्तादींश्चसमहिनोत्प्रायुंक्त ॥ १८ ॥ असिशूलादिभिर्दुर्गमांतांयातुधानपृतनांसुग्रीवादिभिरन्वितःश्रीरामोऽभ्यगात् मरुत्सुतोहनुमान् ऋक्षोजांबवान् ॥१९॥ तेरघुपतेरनीकपाअंगदाद्याःसर्वैरावणस्येभादिभिर्यद्वरूथंसैन्यंतत्रद्वंद्वंयथाभवतितथाऽभिपत्यसंगम्यद्रुमादिभिर्जघ्नुः कान् सीतायाअभिमर्शेनहतंमंगलंयस्यसरावणईशोयेषांतान् ॥२०॥

स्वबलस्यनष्टिंनाशमवेक्ष्यरुष्टःक्रुद्धःसन्यानकंपुष्पकंविमानंरथंवाऽऽरुह्यश्रीराममभिससार अथतंस्वःस्यंदनेस्वर्गस्थेइंद्रस्यरथेमातलिनेंद्रसा रथिनोपनीतेद्युमतिदीप्तियुक्तेविभ्राजमानमहनदहन् ॥ २१ ॥ हेपुरुषादपुरीषराक्षसपुरीषप्राय यद्यस्मादपहृता श्ववत् श्वायथाऽसम क्षंगृहंप्रविश्यकिमपिहरतितद्वत् तस्माज्जुगुप्सितस्यकर्मणःकर्तुस्तेऽद्यकालइवालंघ्यवीर्योऽहंफलंयच्छामि अधर्मकर्तुःपुंसःकालोयथाय

रक्षःपतिःस्वबलनष्टिमवेक्ष्यरुष्टआरुह्ययानकमथाभिससाररामम् ॥ स्वस्यंदनेद्युमतिमातलिनोपनीतेवि भ्राजमानमहनन्निशितैःक्षुरप्रैः ॥ २१ ॥ रामस्तमाहपुरुषादपुरीषयन्नःकांतासमक्षमसताऽपहृताश्ववत्ते ॥ त्यक्तत्रपस्यफलमद्यजुगुप्सितस्ययच्छामिकालइवकर्तुरलंघ्यवीर्यः ॥ २२ ॥ एवंक्षिपन्धनुषिसंधितमुत्सस र्जबाणंसवज्रमिवतद्धृदयंबिभेद ॥ सोऽसृग्वमन्दशमुखैर्न्यपतद्विमानाद्धाहेतिजल्पतिजनेसुकृतीवरिक्तः ॥ २३ ॥ ततोनिष्क्रम्यलंकायायातुधान्यःसहस्रशः ॥ मंदोदर्यासमंतस्मिन्प्ररुदत्यउपाद्रवन् ॥ २४ ॥ स्वान्स्वा न्बंधून्परिष्वज्यलक्ष्मणेषुभिरर्दितान् ॥ रुरुदुःसुस्वरंदीनाघ्नंत्यआत्मानमात्मना ॥ २५ ॥ हाहताःस्मवयंनाथ लोकरावणरावण ॥ कंयायाच्छरणंलंकात्वद्विहीनापरार्दिता ॥ २६ ॥ नैवंवेदमहाभागभवान्कामवशंगतः ॥ तेजोऽनुभावंसीतायायेननीतोदशामिमाम् ॥ २७ ॥ कृतैषाविधवालंकावयंचकुलनंदन ॥ देहःकृतोऽन्नं गृध्राणामात्मानरकहेतवे ॥ २८ ॥ श्रीशुकउवाच स्वानांविभीषणश्चक्रेकोशलेंद्रानुमोदितः ॥ पितृमेधवि धानेनयदुक्तंसांपरायिकम् ॥ २९ ॥ ततोददर्शभगवानशोकवनिकाश्रमे ॥ क्षामांस्वविरहव्याधिंशिंशपा मूलमास्थिताम् ॥ ३० ॥

च्छतीतिवा ॥ २२ ॥ रिक्तःक्षीणपुण्यःसुकृतीविमानादिव विमानात्पुष्पकादपतदितिवा ॥ २३ ॥ राक्षसस्त्रीणांविलापमाह ततइतिपं चभिः मंदंस्वल्पमुदरंयस्यास्तयारावणभार्ययासह ॥ २४ ॥ २५ ॥ परैरर्दितापीडिता ॥ २६ ॥ २७ ॥ गृध्राणामन्नंभक्ष्यः नरकहेतवेनरकभो गाय ॥ २८ ॥ सांपरायिकमौर्ध्वदेहिकम् ॥ २९ ॥ ३० ॥

आत्मनःस्वस्यसंदर्शनेनयआह्लादस्तेनविकसन्मुखपंकजंयस्यास्ताम् ॥ ३१ ॥ यानंपुष्पकम् भ्रातृभ्यांलक्ष्मणसुग्रीवाभ्याम् ॥ ३२ ॥ आयुश्चदत्त्वातेनापिसहैवययौ ॥ ३३ ॥ गोमूत्रपक्वयवान्नभोजनम् भ्रातरंभरतम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्वशिबिराद्ग्रामंविनाऽयोध्यामप्रविशन्नस्य

रामःप्रियतमांभार्यादीनांवीक्ष्यान्वकंपत ॥ आत्मसंदर्शनाह्लादविकसन्मुखपंकजाम् ॥ ३१ ॥ आरोप्यारुरुहेयानंभ्रातृभ्यांहनुमद्युतः ॥ विभीषणायभगवान्दत्त्वारक्षोगणेशताम् ॥ ३२ ॥ लंकामायुश्चकल्पांतंययौचीर्णव्रतःपुरीम् ॥ अवकीर्यमाणःकुसुमैर्लोकपालार्पितैःपथि ॥ ३३ ॥ उपगीयमानचरितःशतधृत्यादिभिर्मुदा ॥ गोमूत्रयावकंश्रुत्वाभ्रातरंवल्कलांबरम् ॥ ३४ ॥ महाकारुणिकोऽतप्यज्जटिलंस्थंडिलेशयम् ॥ भरतःप्राप्तमाकर्ण्यपौरामात्यपुरोहितैः ॥ ३५ ॥ पादुकेशिरसिन्यस्यरामंप्रत्युद्यतोऽग्रजम् ॥ नंदिग्रामात्स्वशिबिराद्गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मघोषेणचमुहुःपठद्भिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ स्वर्णकक्षपताकाभिर्हैमैश्चित्रध्वजैरथैः ॥ ३७ ॥ सदश्वैरुक्मसन्नाहैर्भटैःपुरटवर्मभिः ॥ श्रेणीभिर्वारमुख्याभिर्भृत्यैश्चैवपदानुगैः ॥ ३८ ॥ पारमेष्ठ्यान्युपादायपण्यान्युच्चावचानिच ॥ पादयोर्न्यपतत्प्रेम्णाप्रक्लिन्नहृदयेक्षणः ॥ ३९ ॥ पादुकेन्यस्यपुरतःप्रांजलिर्बाष्पलोचनः ॥ तमाश्लिष्यचिरंदोर्भ्यांस्नापयन्नेत्रजैर्जलैः ॥ ४० ॥ रामोलक्ष्मणसीताभ्यांविप्रेभ्योयेऽर्हसत्तमाः ॥ तेभ्यःस्वयंनमश्चक्रेप्रजाभिश्चनमस्कृतः ॥ ४१ ॥ धुन्वंतउत्तरासंगान्पतिंवीक्ष्यचिरागतम् ॥ उत्तराःकोशलामाल्यैःकिरंतोननृतुर्मुदा ॥ ४२ ॥

स्यवासंयत्रनिर्मितवांस्तस्मात्सकाशाद्गीतादिभिर्युक्तोरामंप्रत्युद्यतोऽभिमुखंययौ ॥ ३६ ॥ ब्रह्मघोषेणमहताघोषेणपठद्भिः स्वर्णरसाक्ताःकक्षाःप्रांतायासांताभिःपताकाभिः हैमैरितिचत्वारिरथविशेषणानि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पारमेष्ठ्यानिराजार्हाणिच्छत्रचामरादीनि प्रेम्णाप्रक्लिन्नंहृदयमीक्षणेचनेत्रेयस्य ॥ ३९ ॥ नेत्रजैर्जलैःस्नापयन्नाश्लिष्य ॥ ४० ॥ येऽर्हसत्तमाःकुलवृद्धास्तेभ्योऽपिनमनंचक्रे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

---

१ गोमूत्रपक्वंयावकंयवान्नंभोज्यत्वेनास्यास्तीतिगोमूत्रयावकस्तमित्यर्शआद्यचिफलितोयमर्थः २ श्रेणीभिःसजातीयशिल्पिसंघैः श्रेणिःस्त्रीपुंसयोःपंक्तौसमानशिल्पिसंहताविति मेदिनी ३ पादयोर्न्यपतदितिपूर्वेणसंबंधः ४ रामस्तमाश्लिष्यविप्रादिभ्योनमश्चक्रेइतिसंबंधः

अयोध्याप्रवेशप्रकारमाह पादुकेइतिसार्धैस्त्रिभिः ॥ ४३ ॥ धनुश्चनिषंगौचतान् ऋक्षराड्जांबवान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ गुरुपत्नीःकैकेय्या

पादुकेभरतोगृह्णाच्चामरव्यजनोत्तमे ॥ विभीषणःससुग्रीवःश्वेतच्छत्रंमरुत्सुतः ॥ ४३ ॥ धनुर्निषंगान्शत्रुघ्नःसीतातीर्थकमंडलुम् ॥ अबिभ्रदंगदःखड्गंहैमंचर्मर्क्षराण्नृप ॥ ४४ ॥ पुष्पकस्थोऽन्वितःस्त्रीभिःस्तूयमानश्चबंदिभिः ॥ विरेजेभगवान्राजन्ग्रहैश्चंद्रइवोदितः ॥ ४५ ॥ भ्रातृभिर्नंदितःसोऽपिसोत्सवांप्राविशत्पुरीम् ॥ प्रविश्यराजभवनंगुरुपत्नीःस्वमातरम् ॥ ४६ ॥ गुरून्वयस्यावरजान्पूजितःप्रत्यपूजयत् ॥ वैदेहीलक्ष्मणश्चैवयथावत्समुपेयतुः ॥ ४७ ॥ पुत्रान्स्वमातरस्तास्तुप्राणांस्तन्वइवोत्थिताः ॥ आरोप्यांकेऽभिषिंचंत्योबाष्पौघैर्विजहुःशुचः ॥ ४८ ॥ जटानिर्मुच्यविधिवत्कुलवृद्धैःसमंगुरुः ॥ अभ्यषिंचद्यथैवेंद्रंचतुःसिंधुजलादिभिः ॥ ४९ ॥ एवंकृतशिरःस्नानःसुवासाःस्रग्व्यलंकृतः ॥ स्वलंकृतैःसुवासोभिर्भ्रातृभिर्भार्ययाबभौ ॥ ५० ॥ अग्रहीदासनंभ्रात्राप्रणिपत्यप्रसादितः ॥ प्रजाःस्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ॥ जुगोपपितृवद्रामोमेनिरेपितरंचतम् ॥ ५१ ॥ त्रेतायांवर्तमानायांकालःकृतसमोऽभवत् ॥ रामेराजनिधर्मज्ञेसर्वभूतसुखावहे ॥ ५२ ॥ वनानिनद्योगिरयोवर्षाणिद्वीपसिंधवः ॥ सर्वेकामदुघाआसन्प्रजानांभरतर्षभ ॥ ५३ ॥ नाधिव्याधिजराग्लानिदुःखशोकभयक्लमाः ॥ मृत्युश्चानिच्छतांनासीद्रामेराजन्यधोऽक्षजे ॥ ५४ ॥ एकपत्नीव्रतधरोराजर्षिचरितःशुचिः ॥ स्वधर्मंगृहमेधीयंशिक्षयन्स्वयमाचरन् ॥ ५५ ॥ प्रेम्णाऽनुवृत्त्याशीलेनप्रश्रयावनतासती ॥ धियाह्रियाचभावज्ञाभर्तुःसीताहरन्मनः ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेरामचरितेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥

द्याः ॥ ४६ ॥ वयस्यानवरजांश्च यथावदनुक्रमेणसमुपेयतुः ॥ ४७ ॥ वाष्पौघैरभिषिंचंत्यःशुचःशोकान्विजहुः शेषंस्पष्टम् ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ॥ इतिनवमेटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥

१ स्वमातरस्तन्वइवोत्थिताःसत्यःप्राणानिवपुत्रान्स्वांकआरोप्येत्यन्वयः

ततश्चैकादशेऽयोध्यामावसन्ननुजैःसह ॥ यज्ञादियच्चकोरशोरामस्तदनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ तदंतरातासांदिशांमध्येयावतीभूस्तां ब्राह्मणएवार्हतीतिमन्यमानः ॥ ३ ॥ अयंश्रीरामः तत्तदा सौमंगल्यमाभरणादिकंतावन्मात्रमवशेषितंयस्याः तद्यतिरिक्तंहिरण्यादिस

श्रीशुकउवाच भगवानात्मनाऽऽत्मानंरामउत्तमकल्पकैः॥ सर्वदेवमयंदेवमीज आचार्यवान्मखैः॥ १॥ होत्रेऽददाद्दिशंप्राचींब्रह्मणेदक्षिणांप्रभुः॥ अध्वर्यवेप्रतीचींचउदीचींसामगायसः॥ २॥ आचार्यायददौशेषांयावतीभूस्तदंतरा॥ मन्यमानइदंकृत्स्नंब्राह्मणोऽर्हतिनिःस्पृहः॥ ३॥ इत्ययंतदलंकारवासोभ्यामवशेषितः॥ तथाराज्ञ्यपिवैदेहीसौमंगल्यावशेषिता॥ ४॥ तेतुब्रह्मण्यदेवस्यवात्सल्यंवीक्ष्यसंस्तुतम्॥ प्रीताःक्लिन्नधियस्तस्मैप्रत्यर्प्येदंबभाषिरे॥ ५॥ अप्रत्तंनस्त्वयाकिंनुभगवन्भुवनेश्वर॥ यन्नोऽन्तर्हृदयंविश्यतमोहंसिस्वरोचिषा॥ ६॥ नमोब्रह्मण्यदेवायरामायाकुंठमेधसे॥ उत्तमश्लोकधुर्यायन्यस्तदंडार्पितांघ्रये॥ ७॥ कंदाचिल्लोकजिज्ञासुर्गूढोरात्र्यामलक्षितः॥ चरन्वाचोऽशृणोद्रामोभार्यामुद्दिश्यकस्यचित्॥ ८॥ नाहंबिभर्मित्वांदुष्टामसतींपरवेश्मगाम्॥ स्त्रीलोभीबिभृयात्सीतांरामोनाहंभजेपुनः॥ ९॥ इतिलोकाद्बहुमुखाद्दुराराध्यादसंविदः॥ पत्याभीतेनसात्यक्ताप्राप्ताप्राचेतसाश्रमम्॥ १०॥ अंतर्वत्न्यागतेकालेयमौसासुषुवेसुतौ॥ कुशोलवइतिख्यातौतयोश्चक्रेक्रियामुनिः॥ ११॥ अंगदश्चित्रकेतुश्चलक्ष्मणस्याऽऽत्मजौस्मृतौ॥ तक्षपुष्कलइत्यास्तांभरतस्यमहीपते॥ १२॥ सुबाहुःश्रुतसेनश्चशत्रुघ्नस्यबभूवतुः॥ गंधर्वान्कोटिशोजघ्नेभरतोविजयेदिशाम्॥ १३॥

र्वंददावित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ किमप्रत्तंकिमदत्तंसर्वंदत्तमित्यर्थः विश्यप्रविश्य ॥ ६ ॥ न्यस्तदंडैर्मुनिभिरर्पितौचित्तेन्यस्तावंघ्रीयस्यतस्मै तेष्वर्पितावंघ्रीयेनेतिवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ असंविदोऽज्ञात् प्राचेतसोवाल्मीकिस्तस्याऽऽश्रमंप्राप्ता ॥ १० ॥ अंतर्वत्नीगर्भिणी क्रियाजातकर्माद्याः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

---

१ ब्रह्मणिब्राह्मणेसाधुर्ब्रह्मण्यःसचासौदेवश्चतस्य ब्राह्मणदेवस्येतिप्रचुरःपाठः तत्रब्राह्मणाएवदेवायस्यतस्येत्यर्थः २ तमोऽज्ञानम् ३ शुकोक्तिरियम्

॥ १४ ॥ १५ ॥ ईश्वरोऽपिशुचोरोद्धुंनाशक्नोत् ॥ १६ ॥ नचातिचित्रमेतत् स्त्रीपुंसोःप्रसंगआसक्तिः त्रासमावहतीतितथा विभक्तेरलुगार्षः पाठांतरंसुगमम् किमुतेतिप्रासंगिकोक्तिः ॥ १७ ॥ अग्निहोत्रमजुहोत् प्रभुःरामः ॥ १८ ॥ आत्मज्योतिर्निजंधाम ॥ १९ ॥ जलधिबंधनमस्त्रपूगैश्वरक्षसांवधइतीदंकविभिराश्चर्यमिववर्णितमपियशःस्तुतिर्नभवति तत्रहेतुः अधिकसाम्याभ्यांविमुक्तंधामप्रभावोयस्यतस्य किंकपयःसहायाः अतःसुग्रीवाद्याश्रयणंयथालीलामात्रंतथैवेदमपि युक्तंचैतदित्याह सुराणांयाञ्ज्ञयाऽऽत्तास्वीकृतालीलार्थातनुर्येनतस्य

तदीयंधनमानीयसर्वंराज्ञेन्यवेदयत् ॥ शत्रुघ्नश्चमधोःपुत्रंलवणंनामराक्षसम् ॥ हत्वामधुवनेचक्रेमथुरांनामवैपुरीम् ॥ १४ ॥ मुनौनिक्षिप्यतनयौसीताभर्त्राविवासिता ॥ ध्यायंतीरामचरणौविवरंप्रविवेशह ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वाभगवान्रामोरुंधन्नपिधियाशुचः ॥ स्मरंस्तस्यागुणांस्तांस्तान्नाशक्नोद्रोद्धुमीश्वरः ॥ १६ ॥ स्त्रीपुंप्रसंगएतादृक्सर्वत्रत्रासमावहः ॥ अपीश्वराणांकिमुतग्राम्यस्यगृहचेतसः ॥ १७ ॥ ततऊर्ध्वंब्रह्मचर्यंधारयन्नजुहोत्प्रभुः ॥ त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्निहोत्रमखंडितम् ॥ १८ ॥ स्मरतांहृदिविन्यस्यविद्धंदंडककंटकैः ॥ स्वपादपल्लवंरामआत्मज्योतिरगात्ततः ॥ १९ ॥ नेदंयशोरघुपतेःसुरयाञ्ज्ञयात्तलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः ॥ रक्षोवधोजलधिबंधनमस्त्रपूगैःकिंतस्यशत्रुहननेकपयःसहायाः ॥ २० ॥ यस्यामलंनृपसदस्सुयशोऽधुनाऽपिगायंत्यघघ्नमृषयोदिगिभेंद्रपट्टम् ॥ तन्नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादांबुजंरघुपतिंशरणंप्रपद्ये ॥ २१ ॥ सयैःस्पृष्टोऽभिदृष्टोवासंविष्टोऽनुगतोऽपिवा ॥ कोशलास्तेययुःस्थानंयत्रगच्छंतियोगिनः ॥ २२ ॥

॥ २० ॥ एवंविधलीलाप्रयोजनंदर्शयन्प्रणमति यस्ययशोनृपाणांयुधिष्ठिरादीनांसदस्सुऋषयोमार्कंडेयादयोगायंति दिगिभेंद्राणांपट्टवदाभरणरूपम् तत्पर्यंतंव्याप्तमित्यर्थः नाकपालादेवाःवसुपालावसुंधापालाश्चतेषांकिरीटैर्जुष्टंपादांबुजंयस्यतंरघुपतिम् पाठांतरेतत्तस्यरघुपतेर्नाकपालादिभिर्जुष्टंपादांबुजंप्रपद्यइत्यर्थः ॥ २१ ॥ सरामः संविष्टउपवेशितोऽनुगतोवायैस्तेकोशलदेशवासिनःसर्वेऽपियत्रयोगिनोगच्छंतितत्स्थानंययुः ॥ २२ ॥

---

१ सर्वत्रैवभयावहइत्येवंरूपम् २ अधिकेतिभावप्रधानोनिर्देशः आधिक्यसाम्याभ्यामित्यर्थः ३ राजानइत्यर्थः मूलेधालोपआर्षः वसुधारकत्वाद्वसुशब्देनवसुधावालक्ष्यते टीकांतरेतुकुबेरादयइत्यर्थइति ४ जुष्टंपादांबुजंरघुपतेरित्येवंरूपे मूलपाठेतन्नाकपालेत्यत्रतमितिच्छेदः द्वितीयेतदितिच्छेदः

आनृशंस्यपरउपशमनिष्ठःसन्विमुच्यते ॥ २३ ॥ सरामःस्वयंकथमवर्ततभ्रातॄन्प्रतिवाकथमवर्तत कथंभूतान् आत्मनआत्मांशभूतान् त स्मिन्वाईश्वरेतेभ्रात्रादयोऽनुअनंतरंकथमवर्ततेतिप्रश्नत्रयम् ॥ २४ ॥ तत्रश्रीरामस्यभ्रात्रादिषुप्रवृत्तिप्रकारमाह अथेति अनेनैवभ्रातॄणाम पितदाज्ञाऽनुसारितयाप्रवृत्तिरुक्ता अथसिंहासनस्वीकारानंतरम् ॥ २५ ॥ पुरींवर्णयतित्रिभिः गंधोदकैर्मदबिंदुभिश्वाऽऽसिक्ताभार्गायस्या

पुरुषोरामचरितंश्रवणैरुपधारयन् ॥ आनृशंस्यपरोराजन्कर्मबंधैर्विमुच्यते ॥ २३॥ राजोवाच कथंस भगवान्रामोभ्रातॄन्वास्वयमात्मनः ॥ तस्मिन्वातेऽन्ववर्ततप्रजाःपौराश्चईश्वरे ॥ २४ ॥ श्रीशुकउवाच अथाऽऽदिशद्दिग्विजयेभ्रातॄंस्त्रिभुवनेश्वरः॥ आत्मानंदर्शयन्स्वानांपुरीमैक्षतसानुगः॥२५॥ आसिक्तमार्गां गंधोदैःकरिणांमदसीकरैः ॥ स्वामिनंप्राप्तमालोक्यमत्तांवासुतरामिव ॥ २६ ॥ प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेव गृहादिषु॥ विन्यस्तहेमकलशैःपताकाभिश्चमंडिताम् ॥ २७॥ पूगैःसवृंतैरंभाभिःपट्टिकाभिःसुवाससाम्॥ आदर्शैरंशुकैःस्रग्भिःकृतकौतुकतोरणाम् ॥ २८ ॥ तमुपेयुस्तत्रतत्रपौराअर्हणपाणयः॥ आशिषोयुयुजुर्दे वपाहीमांप्राक्त्वयोद्धृताम् ॥ २९ ॥ ततःप्रजावीक्ष्यपतिंचिरागतंदिदृक्षयोत्सृष्टगृहांस्त्रियोनराः ॥ आरुह्य हर्म्याण्यरविंदलोचनमतृप्तनेत्राःकुसुमैरवाकिरन्॥ ३० ॥ अथप्रविष्टःस्वगृहंजुष्टंस्वैःपूर्वराजभिः ॥ अनंता खिलकोशाढ्यमनर्घ्योरुपरिच्छदम् ॥ ३१॥

म् सुतरांमत्तामिवसमृद्धाम् वाइतिवितर्के पाठांतरेवासितांकामोन्मत्तांगामिवेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ पौराणांतस्मिन्वृत्तिमाह तमुपेयुरिति वराहरूपेणत्वयोद्धृतामिमांपृथ्वींपाहीति ॥ २९ ॥ प्रजानांतस्मिन्वृत्तिमाह ततःप्रजाइति ॥ ३० ॥ स्वयंकथमवर्ततेत्यस्योत्तर माह अथेतियावत्समाप्ति स्वगृहंप्रविष्टःसंस्तस्मिन्नूरेमइतिपंचमेनान्वयः गृहंवर्णयति सार्धैस्त्रिभिः अनंतायेऽखिलानांरत्नादीनांकोशास्तैरा ढ्यम् अनर्घ्याउरवःपरिच्छदायस्मिन् ॥ ३१ ॥

---

१ वृंतसहितैःपूगैःक्रमुकफलगुच्छैरित्यर्थः सवृंदैरितिसुवृंदैरितिवापाठेऽप्ययमेवार्थः २ मत्तांवासितगामित्येवंरूपे अत्रसमासांताभावआर्षः

विद्रुममयाउदुंबरादेहल्योयेषुतैर्द्वारैः स्वच्छैःस्थलैः तृतीयांतानांमंडितमितितृतीयेनान्वयः ॥ ३२ ॥ वाससांमणिगणानांचांशुकैर्दीप्तिभिः चित्चैतन्यंतद्वदुल्लासैरुज्वलैः यद्वाचिदितिक्वचित् वैदूर्यस्तंभादिषुयथाशोभमुज्वलैर्मुक्ताफलैर्मंडितमित्यर्थः कांताःकमनीयाःकामोपपत्तयोभोगसाधनानिताभिः ॥ ३३ ॥ भूषणानांभूषणभूतैः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ नृणांमध्ये यद्वानृणांनृभिरभिध्यातमंघ्रिपल्लवंयस्येति ॥ ३६ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ ॥ द्वादशेरामपुत्रस्यकुशस्यान्वयउच्यते ॥ एव

विद्रुमोदुंबरद्वारैर्वैदूर्यस्तंभपंक्तिभिः ॥ स्थलैर्मारकतैःस्वच्छैर्भ्राजत्स्फटिकभित्तिभिः ॥ ३२ ॥ चित्रस्रग्भिःपट्टिकाभिर्वासोमणिगणांशुकैः ॥ मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैःकांतकामोपपत्तिभिः ॥ ३३ ॥ धूपदीपैःसुरभिभिर्मंडितंपुष्पमंडनैः ॥ स्त्रीपुंभिःसुरसंकाशैर्जुष्टंभूषणभूषणैः ॥ ३४ ॥ तस्मिन्सभगवान्रामःस्निग्धयाप्रिययेष्टया ॥ रेमेस्वारामधीराणामृषभःसीतयाकिल ॥ ३५ ॥ बुभुजेचयथाकालंकामान्धर्ममपीडयन् ॥ वर्षपूगान्बहून्नृणामभिध्यातांघ्रिपल्लवः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेश्रीरामोपाख्यानेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ श्रीशुकउवाच कुशस्यचातिथिस्तस्मान्निषधस्तत्सुतोनभः ॥ पुंडरीकोऽथतत्पुत्रःक्षेमधन्वाऽभवत्ततः ॥ १ ॥ देवानीकस्ततोऽनीहःपारियात्रोऽथतत्सुतः ॥ ततोबलस्थलस्तस्माद्वज्रनाभोऽर्कसंभवः ॥ २ ॥ खगणस्तत्सुतस्तस्माद्विधृतिश्चाभवत्सुतः ॥ ततोहिरण्यनाभोभूद्योगाचार्यस्तुजैमिनेः ॥ ३ ॥ शिष्यःकौशल्यआध्यात्मंयाज्ञवल्क्योऽध्यगाद्यतः ॥ योगंमहोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदकम् ॥ ४ ॥ पुष्पोहिरण्यनाभस्यध्रुवसंधिस्ततोऽभवत् ॥ सुदर्शनोऽथाग्निवर्णःशीघ्रस्तस्यमरुःसुतः ॥ ५ ॥

मिक्ष्वाकुपुत्रस्यशशादस्येरितोऽन्वयः ॥ १ ॥ कुशस्यरामपुत्रस्यातिथिःसुतोऽभवत् ॥ १ ॥ अर्कसंभवोऽर्कस्यांशात्संभूतः ॥ २ ॥ ततोविधृतेर्हिरण्यनाभः कथंभूतः जैमिनेःशिष्योयोगाचार्यः ॥ ३ ॥ तदाह यतःसकाशात् कौशल्योयाज्ञवल्क्यऋषिराध्यात्मंयोगमध्यगात्महांतउदयाःसिद्धयोयस्मिंस्तम् हृदयग्रंथेर्भेदकंच ॥ ४ ॥ ५ ॥

१ भ्राजत्स्फटिकेत्यपिक्वचित्पाठः २ समासांताभावआर्षः ३ शंखणइत्यंकितांध्रपु०पाठः ४ सुदतोऽथाग्निवर्णश्चेतिपुस्तकचतुष्टयेपाठः ध्रुवसंधेःसुदर्शनस्तस्याग्निवर्णस्तस्यशीघ्रस्तस्यमरुरित्यर्थः

मरुंविशिनष्टि योऽसाविति पुनर्भावयिताभावयिष्यति ॥ ६ ॥ ७ ॥ पित्राऽभिमन्युना ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तत्तस्मादमित्रजित्
॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ निष्ठावंशस्यस्थितिस्तस्याअंतः ॥ १५ ॥ तदेवाऽऽह इक्ष्वाकूणामिति ॥ १६ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनव

योऽसावास्तेयोगसिद्धःकलापग्राममाश्रितः॥ कलेरंतेसूर्यवंशंनष्टंभावयितापुनः ॥ ६ ॥ तस्मात्प्रसुश्रुतस्त
स्यसंधिस्तस्याप्यमर्षणः ॥ महस्वांस्तत्सुतस्तस्माद्विश्वसाह्वोऽन्वजायत ॥ ७ ॥ ततःप्रसेनजित्तस्मात्तक्षको
भवितापुनः ॥ ततोबृहद्बलोयस्तुपित्रातेसमरेहतः ॥ ८ ॥ एतेहीक्ष्वाकुभूपालाअतीताःशृण्वनागतान् ॥
बृहद्बलस्यभवितापुत्रोनामबृहद्रणः ॥ ९ ॥ उरुक्रियस्ततस्तस्यवत्सवृद्धोभविष्यति ॥ प्रतिव्योमस्ततोभा
नुर्दिवाकोवाहिनीपतिः ॥ १० ॥ सहदेवस्ततोवीरोबृहदश्वोऽथभानुमान् ॥ प्रतीकाश्वोभानुमतःसुप्रतीको
ऽथतत्सुतः ॥ ११ ॥ भवितामरुदेवोऽथसुनक्षत्रोऽथपुष्करः ॥ तस्यांतरिक्षस्तत्पुत्रःसुतपास्तदमित्रजित्
॥ १२ ॥ बृहद्राजस्तुतस्यापिबर्हिस्तस्मात्कृतंजयः॥ रणंजयस्तस्यसुतःसंजयोभवितानतः॥ १३ ॥ तस्माच्छा
क्योथऽशुद्धोदोलांगलस्तत्सुतःस्मृतः॥ ततःप्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रकोभवितानतः॥ १४ ॥ रणकोभवितातस्मा
त्सुरथस्तनयस्ततः॥ सुमित्रोनामनिष्ठांतएतेबार्हद्बलान्वयाः ॥ १५ ॥ इक्ष्वाकूणामयंवंशःसुमित्रांतोभवि
ष्यति॥ यतस्तंप्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यतिवैकलौ ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधे
इक्ष्वाकुवंशवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच निमिरिक्ष्वाकुतनयोवसिष्ठ
मवृतर्त्विजम्॥ आरभ्यसत्रंसोऽप्याहशक्रेणप्राग्वृतोऽस्मिभोः॥ १ ॥

मस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इक्ष्वाकोरेवपुत्रस्यनिमेर्वंशस्त्रयोदशे ॥ वर्ण्यतेजज्ञिरेयत्रब्रह्मज्ञाजनका
दयः ॥ १ ॥ निमेरौरसःपुत्रोनाभूदितिदर्शयन्कथामाह निमिरित्येकादशभिः सत्रमारभ्यवसिष्ठमृत्विजमवृतवत्रे ॥ १ ॥

तंशक्रस्यमखंनिर्वर्त्य प्रतिपालयप्रतीक्षस्वेति गृहपतिर्निमिः ॥ २ ॥ इदंजीवितंचलमस्थिरंविद्वान् ॥ ३ ॥ इंद्रस्यमखंनिर्वर्त्याऽऽगतोगुरुःशिष्यस्यव्यतिक्रममन्यायंवीक्ष्यनिमेर्देहःपतत्वित्यशपत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नंरेतस्ताभ्यांकुंभेनिषिक्तंतस्मात्प्रपितामहोवसिष्ठोजज्ञे तदाह मित्रावरुणयोरिति तथाचश्रुतिः कुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ यदिप्रसन्नाःप्रभवःसमर्थाश्चेत्तर्हिजीवत्वित्यूचुः ॥

तंनिर्वर्त्याऽऽगमिष्यामितावन्मांप्रतिपालय॥तूष्णीमासीद्गृहपतिःसोपींद्रस्याकरोन्मखम्॥२॥निमिश्चलमिदंविद्वान्सत्रमारभताऽऽत्मवान्॥ ऋत्विग्भिरपरैस्तावन्नागमद्यावतागुरुः॥ ३॥ शिष्यव्यतिक्रमंवीक्ष्यनिर्वर्त्यगुरुरागतः॥ अशपत्पताद्देहोनिमेःपंडितमानिनः॥४॥निमिःप्रतिददौशापंगुरवेऽधर्मवर्तिने॥ तवापिपतताद्देहोलोभाद्धर्ममजानतः॥ ५ ॥इत्युत्ससर्जस्वंदेहंनिमिरध्यात्मकोविदः॥ मित्रावरुणयोर्जज्ञेउर्वश्यांप्रपितामहः॥ ६॥ गंधवस्तुषुतंद्देहंनिधायमुनिसत्तमाः॥समाप्तेसत्रयागेऽथदेवानूचुःसमागतान्॥ ७॥ राज्ञोजीवतुदेहोऽयंप्रसन्नाःप्रभवोयदि॥ तथेत्युक्तेनिमिःप्राहमाभून्मेदेहबंधनम्॥८॥ यस्ययोगंनवांछंतिवियोगभयकातराः॥ भजंतिचरणांभोजंमुनयोहरिमेधसः ॥ ९ ॥ देहंनावरुरुत्सेऽहंदुःखशोकभयावहम्॥ सर्वत्रास्ययतोमृत्युर्मत्स्यानामुदकेयथा ॥ १० ॥ देवाऊचुः विदेहउष्यतांकामंलोचनेषुशरीरिणाम् ॥ उन्मेषणनिमेषाभ्यांलक्षितोऽध्यात्मसंस्थितः॥ ११॥ अराजकभयंनृणांमन्यमानामहर्षयः॥ देहंममंथुःस्मनिमेःकुमारःसमजायत॥ १२॥

॥ ८ ॥ यस्यदेहस्ययोगंनवांछंत्यपितुमोक्षायैवभजंति ॥ ९ ॥ १० ॥ निमिर्विदेहएवसन्नुष्यतांवसतु कामंयथेच्छम् एवंसतियुष्माभिःप्रार्थितंजीवितमस्यभविष्यतिनचदेहबंधइतिभावः सचाध्यात्मसंस्थितोलोचनयोःस्थितःसन्नुन्मेषणनिमेषाभ्यांतत्प्रवर्तकत्वेनलक्षितोवर्ततइतिशेषः ॥ ११ ॥ तदेवंमृतादपिनिमेर्देहाद्वंशप्रवृत्तिंदर्शयति अराजकभयमिति ॥ १२ ॥

१ उर्वशीदर्शनस्कन्नमित्रावरुणरेतःसेकाधिकरणेकुंभेइत्यर्थः २ तस्यनिमेर्देहम् ३ विष्णोः ४ नावरुरुत्सेनधर्तुमिच्छामि ५ उदकेऽन्यत्माज्जलचरादन्यत्रस्थलेत्स्वभावाच्चमृत्युसत्वाद्यथासर्वत्रमृत्युर्मत्स्यानांतथेत्यर्थः

तस्यान्वर्थानित्रीणिनामान्याह जन्मनाऽसाधारणेन जनएवजनकः यद्वा स्वदेहद्वाराजनकत्वात्सनिमिर्जनकोऽभूदित्यर्थः मिथिलायेन

जन्मनाजनकःसोभूद्वैदेहस्तुविदेहजः॥ मिथिलोमथनाज्जातोमिथिलायेननिर्मिता॥ १३॥ तस्मादुदावसुस्तस्यपुत्रोभून्नंदिवर्धनः॥ ततःसुकेतुस्तस्यापिदेवरातोमहीपते ॥ १४ ॥ तस्माद्बृहद्रथस्तस्यमहावीर्यःसुधृत्पिता॥ सुधृतेर्धृष्टकेतुर्वैहर्यश्वोऽथमरुस्ततः॥ १५ ॥ मरोःप्रतीपकस्तस्माज्जातःकृतिरथोयतः ॥ देवमीढस्तस्यसुतोविसृतोऽथमहाधृतिः॥ १६॥ कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाऽथतत्सुतः॥ स्वर्णरोमासुतस्तस्यह्रस्वरोमाव्यजायत॥ १७॥ ततःसीरध्वजोजज्ञेयज्ञार्थंकर्षतोमहीम् ॥ सीतासीराग्रतोजातातस्मात्सीरध्वजःस्मृतः॥ १८॥ कुशध्वजस्तस्यपुत्रस्ततोधर्मध्वजोनृपः॥ धर्मध्वजस्यद्वौपुत्रौकृतध्वजमितध्वजौ॥ १९ ॥ कृतध्वजात्केशिध्वजःखांडिक्यस्तुमितध्वजात् ॥ कृतध्वजसुतोराजन्नात्मविद्याविशारदः ॥ २० ॥ खांडिक्यःकर्मतत्त्वज्ञोभीतःकेशिध्वजाद्द्रुतः ॥ भानुमांस्तस्यपुत्रोऽभूच्छतद्युम्नस्तुतत्सुतः ॥ २१ ॥ शुचिस्तत्तनयस्तस्मात्सनद्वाजस्ततोऽभवत्॥ ऊर्ध्वकेतुःसनद्वाजादजोऽथपुरुजित्सुतः ॥ २२॥ अरिष्टनेमिस्तस्यापिश्रुतायुस्तत्सुपार्श्वकः ॥ ततश्चित्ररथोयस्यक्षेमधिर्मिथिलाधिपः २३ ॥ तस्मात्समरथस्तस्यसुतःसत्यरथस्ततः॥ आसीदुपगुरुस्तस्मादुपगुप्तोग्निसंभवः ॥ २४ ॥ वस्वनंतोऽथतत्पुत्रोयुयुधोयत्सुभाषणः॥ श्रुतस्ततोजयस्तस्माद्विजयोऽस्माद्दतःसुतः॥ २५॥ शुनकस्तत्सुतोजज्ञेवीतहव्योधृतिस्ततः ॥ बहुलाश्वोधृतेस्तस्यकृतिरस्यमहावशी॥ २६॥

निर्मिताइत्यनेनव्युत्पत्त्यंतरमर्थादुक्तम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ सुधृत्सुधृतिस्तस्यपिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ तस्यकेशिध्वजस्यभानुमान् ॥ २१ ॥ २२ ॥ तत्तस्मात्सुपार्श्वकः ॥ २३ ॥ अग्निसंभवोऽग्नेरंशात्संभूतः ॥ २४ ॥ यद्यस्मात्सुभाषणः ॥ २५ ॥ २६ ॥

---

१ कृतरथइतिकृतरयइतिचपाठद्वयंक० २ सोरएवध्वजःकीर्तिव्यंजकोयस्यसः ३ द्रुतःपलायितः क०गतइतिपाठः

योगेश्वरायाज्ञवल्क्यादयस्तेषांप्रसादेन ॥ २७ ॥ ॥ इतिनवमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥
चतुर्दशादिभिःसोमवंशमाहासमाप्तितः ॥ यस्मिन्नैलादयोभूपाःकीर्त्यंतेपुण्यकीर्तयः ॥ १ ॥ चतुर्दशेगुरोःपत्न्यांतारायांसोमजाद्बुधात् ॥ जातश्चैलःषड्उर्वश्यामायुमुख्यानजीजनत् ॥ २ ॥ १ ॥ २ ॥ दृग्भ्यआनंदाश्रुभ्यःअतएवामृतमयः किलेत्याश्चर्ये पाठांतरेदृशोनेत्रात् वक्ष्यमाण

एतेवैमैथिलाराजन्नात्मविद्याविशारदाः ॥ योगेश्वरप्रसादेनद्वंद्वैर्मुक्तागृहेष्वपि ॥ २७ ॥ ॥ इ० भा० म० न० निमिवंशानुवर्णनंनामत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ॐ ॥ श्रीशुकउवाच अथातःश्रूयतांराजन्वंशःसोमस्यपावनः ॥ यस्मिन्नैलादयोभूपाःकीर्त्यंतेपुण्यकीर्तयः ॥ १ ॥ सहस्रशिरसःपुंसोनाभिह्रदसरोरुहात् ॥ जातस्यासीत्सुतोधातुरत्रिःपितृसमोगुणैः ॥ २ ॥ तस्यदृग्भ्योऽभवत्पुत्रःसोमोऽमृतमयःकिल ॥ विप्रौषध्युडुगणानांब्रह्मणाकल्पितःपतिः ॥ ३ ॥ सोऽयजद्राजसूयेनविजित्यभुवनत्रयम् ॥ पत्नींबृहस्पतेर्दर्पात्तारांनामाहरद्बलात् ॥ ४ ॥ यदासदेवगुरुणायाचितोऽभीक्ष्णशोमदात् ॥ नात्यजत्तत्कृतेजज्ञेसुरदानवविग्रहः ॥ ५ ॥ शुक्रोबृहस्पतेर्द्वेषादग्रहीत्सासुरोडुपम् ॥ हरोगुरुसुतंस्नेहात्सर्वभूतगणावृतः ॥ ६ ॥ सर्वदेवगणोपेतोमहेंद्रोगुरुमन्वयात् ॥ सुरासुरविनाशोऽभूत्समरस्तारकामयः ॥ ७ ॥ निवेदितोऽथांगिरसासोमंनिर्भर्त्स्यविश्वकृत् ॥ तारांस्वभर्त्रेप्रायच्छदंतर्वत्नीमवैत्पतिः ॥ ८ ॥ त्यजत्यजाशुदुष्प्रज्ञेमत्क्षेत्रादाहितंपरैः ॥ नाहंत्वांभस्मसात्कुर्यांस्त्रियंसांतानिकःसति ॥ ९ ॥

दर्पकारणमाह विप्रेति ॥ ३ ॥ सोमस्यपुत्रोबुधइतिकथाद्वारेणाऽऽह पत्नीमितिसार्धैर्नवभिः ॥ ४ ॥ तत्कृतेतन्निमित्तम् ॥ ५ ॥ सुराणांदानवानांचविग्रहेकारणमाह शुक्रइति असुरैःसहितः उडुपमग्रहीदित्यर्थः संधिरार्षः गुरोःसुतंबृहस्पतिमग्रहीत् अंगिरसःसकाशात्प्राप्तविद्योहरइतिप्रसिद्धिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ निवेदितोविज्ञापितः विश्वकृद्ब्रह्मा अवैदबुध्यत ॥ ८ ॥ बृहस्पतिराह त्यजत्यजेति परैराहितंगर्भम् गर्भेत्यक्तेभस्मीकरिष्यतीतिबिभ्यतींप्रत्याह नाहमिति सांतानिकःसंतानार्थी सांतानिकेइतिपाठेहेसंतुष्ट्येइत्यर्थः ॥ ९ ॥

---

१ आसमाप्तितःस्कंधसमाप्तिपर्यंतग्रंथेनेत्यर्थः २ तस्यदृशइत्येवंरूपे ३ तारैवतारकातस्याहेतोरागतःप्राप्तस्तारकामयः मयट्चेतिहेतुवाचकादागतइत्यर्थेमयट् ४ गुरोरंगिरसः ५ क०सपुत्रइतिपाठः

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ रहःएकांते ॥ १३ ॥ पुरूरवसउर्वश्यामायुप्रमुखाःषट्पुत्राजाताइतिवक्तुंकथामाह तस्येत्यादिनायावत्समाप्ति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ननुदेवीकुतोमनुष्यस्यांतिकमुपागच्छेत्तत्राऽऽह मित्रावरुणयोःशापान्नरलोकतांमनुष्यभावमापन्नासती ॥ १७ ॥

तत्याजव्रीडितातारा कुमारंकनकप्रभम् ॥ स्पृहामांगिरसश्चक्रे कुमारेसोमएवच ॥ १० ॥ ममायंनतवेत्युच्चै स्तस्मिन्विवदमानयोः ॥ पप्रच्छुर्ऋषयोदेवानैवोचेव्रीडितातुसा ॥ ११ ॥ कुमारोमातरंप्राहकुपितोऽलीकल ज्जया ॥ किंनवोचस्यसद्वृत्तेआत्मावद्यंवदाशुमे ॥ १२ ॥ ब्रह्मातांरहआहूयसमप्राक्षीच्चसांत्वयन् ॥ सोम स्येत्याहशनकैःसोमस्तंतावदग्रहीत् ॥ १३ ॥ तस्याऽऽत्मयोनिरकृतबुधइत्यभिधांनृप ॥ बुद्ध्यागंभीरयायेनपु त्रेणापोडुराण्मुदम् ॥ १४ ॥ ततःपुरूरवाजज्ञेइलायांयउदाहृतः ॥ तस्यरूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् ॥ १५ ॥ श्रुत्वोर्वशींद्रभवनेगीयमानान्सुरर्षिणा ॥ तदंतिकमुपेयायदेवीस्मरशरार्दिता ॥ १६ ॥ मित्रावरु णयोःशापादापन्नानरलोकताम् ॥ निशम्यपुरुषश्रेष्ठंकंदर्पमिवरूपिणम् ॥ १७ ॥ धृतिंविष्टभ्यललनाउपत स्थेतदंतिके ॥ सतांविलोक्यनृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचादेवींहृष्टतनूरुहः ॥ १८ ॥ राजोवाच स्वागतंतेवरारोहेआस्यतांकरवामकिम् ॥ संरमस्वमयासाकंरतिर्नौशाश्वतीःसमाः ॥ १९ ॥ उर्वश्युवाच कस्यास्त्वयिनसज्जेतमनोदृष्टिश्चसुंदर ॥ यदंगांतरमासाद्यच्यवतेहरिरंसया ॥ २० ॥ एतावुरण कौराजन्न्यासौरक्षस्वमानद ॥ संरंस्येभवतासाकंश्लाघ्यःस्त्रीणांवरःस्मृतः ॥ २१ ॥

॥ १८ ॥ नौआवयोरतिरस्त्विति ॥ १९ ॥ यस्यतवांगांतरंवक्षआसाद्यरिरंसयारंतुमिच्छयाहरस्फुटंनच्यवतेनापयाति यद्यस्मादितिवा ॥ २० ॥ शापावसानेभाषाभंगमिषेणजिगमिषोस्तस्याभाषाबंधमाह एतावितिद्वाभ्याम् उरणकौमेषौन्यासौनिक्षेपरूपौरक्षस्व यश्लाघ्यःसएवस्त्री णांवरःस्मृतः अतोविजातीयत्वंनदोषइतिभावः ॥ २१ ॥

---

१ नवोचसिनवदसि २ मनोदृष्टिश्चेतिशेषः पूर्वार्धगतनञोत्राऽपिसंबंधः

हेवीरघृतंमेभक्ष्यंस्यात् अमृतंवाआज्यमितिश्रुतेः देवानांचामृताशित्वात् मैथुनादन्यत्रविवाससंनेक्षिष्ये इतिप्रतिपेदेंऽगीकृतवान्॥ २२ ॥ तदेवाऽऽह अहोइति ॥ २३ ॥ २४ ॥ पद्मकिंजल्कस्यगंधइवगंधोयस्यास्तस्यामुखामोदेनमुषितःप्रलोभितःसन् ॥ २५॥ मह्यंमम

घृतंमेवीरभक्ष्यंस्यान्नेक्षेत्वाऽन्यत्रमैथुनात्॥ विवाससंतत्तथेतिप्रतिपेदेमहामनाः ॥ २२॥ अहोरूपमहोभावोनरलोकविमोहनम् ॥ कोनसेवेतमनुजोदेवींत्वांस्वयमागताम् ॥ २३॥ तयासपुरुषश्रेष्ठोरमयंत्यायथार्हतः ॥ रेमेसुरविहारेषुकामंचैत्ररथादिषु ॥ २४ ॥ रममाणस्तयादेव्यापद्मकिंजल्कगंधया॥ तन्मुखामोदमुषितोमुमुदेऽहर्गणान्बहून् ॥ २५॥ अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रोगंधर्वान्समनोदयत्॥ उर्वशीरहितंमह्यमास्थानंनातिशोभते॥ २६॥ तउपेत्यमहारात्रेतमसिप्रत्युपस्थिते ॥ उर्वश्याउरणौजह्रुर्न्यस्तौराजनिजायया॥२७॥ निशम्याऽऽक्रंदितंदेवीपुत्रयोर्नीयमानयोः॥ हतास्म्यहंकुनाथेननपुंसावीरमानिना॥२८॥ यद्विश्रंभादहंनष्टाहृतापत्याचदस्युभिः ॥ यःशेतेनिशिसंत्रस्तोयथानारीदिवापुमान्॥ २९॥ इतिवाक्सायकैर्विद्धःप्रतोत्त्रैरिवकुंजरः ॥ निशिनिस्त्रिंशमादायविवस्त्रोऽभ्यद्रवद्रुषा ॥ ३० ॥ तेविसृज्योरणौतत्रव्यद्योतंतस्मविद्युतः॥ आदायमेषावायांतंनग्नमैक्षतसापतिम् ॥ ३१ ॥ ऐलोऽपिशयनेजायामपश्यन्विमनाइव॥ तच्चित्तोविह्वलःशोचन्बभ्रामोन्मत्तवन्महीम्॥ ३२॥

॥ २६ ॥ महारात्रेमध्यरात्रे महानिशाद्वेघटिकेरात्रौमध्यमयामयोरितिस्मृतेः ॥ २७॥ जिगमिषोस्तस्याःपरुषोक्तिमाह हताऽस्मीतिसार्द्धेन नपुंसानपुंसकेन ॥ २८ ॥ यथानारीतथासंत्रस्तःशेते ॥ २९ ॥ ३० विद्युतोविशिष्टद्युतिमंतोव्यद्योतंतदीप्तिमकुर्वत येद्वातदैवतडितःप्राकाशंतेत्यर्थः नग्नमैक्षत अतोभाषाभंगान्निर्जगामेतिज्ञेयम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

---

१ केषु०पु०मुमुदेइतिपाठः २ वीरोयमितिविश्वासात् ३ यःपुमान्सन्नपियथानारीतथानिशिदिवाचसंत्रस्तःसन्शेते चक्रवर्तीतुयथानारीतथासंत्रस्तःसन्निशिशेते तस्माद्दिवैवयःपुमान्नतुरात्राविनिव्याचष्ट ४ एतदग्रे "मुंचमुंचाश्वपसरग्राहमद्रात्रवेष्टितौ ॥ अतीवकातरोहात्वंमायद्यायोऽतिलंपटः" इत्येकःश्लोकोऽधिकोंकितांधपु० ५ अस्मिन्पक्षेतेगंधर्वाउरणौविसृज्यगताइतिशेषः

तस्याःसखीश्चपंचवीक्ष्य सूक्तंशोभनंवचनम् हयेजायेइत्यादि ॥ ३३ ॥ तदेवार्थतआह अहोइतिद्वाभ्याम् अनिर्वर्त्यमत्कृतांनिर्वृतिम प्राप्य पाठांतरेमांनिर्वृतिमगमयित्वामंत्राननुक्त्वेतिवा वचांसिकृणवावहैगोष्ठीःकरवावहै ॥ ३४ ॥ सुदेहोऽतिकमनीयोऽयंममदेहः ॥ ३५ ॥ पुरूरवोमामृथाइत्यादितस्याःसूक्तंतदप्यर्थतआह मामृथाइतिचतुर्भिः माम्रियस्वपुरुषोऽसि अतोधैर्यमाबहेतिभावः इमेवृकाःप्रसिद्धाइं द्रियाणिवात्वाइतित्वांमास्मअशुर्भक्षयेयुः इंद्रियवशोमाभवेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ प्रियेनिमित्तेसाहसंयासाम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तंसांत्वयति संव

सतांवीक्ष्यकुरुक्षेत्रेसरस्वत्यांचतत्सखीः॥ पंचप्रहृष्टवदनाःप्राहसूक्तंपुरूरवाः॥ ३३॥ अहोजायेतिष्ठतिष्ठघो रेनत्यक्तुमर्हसि॥ मांत्वमद्याप्यनिर्वर्त्यवचांसिकृणवावहै॥ ३४॥ सुदेहोऽयंपतत्यत्रदेविदूरंहृतस्त्वया॥ खादं त्येनंवृकागृध्रास्त्वप्रसादस्यनास्पदम्॥ ३५॥ उर्वश्युवाच मामृथाःपुरुषोऽसित्वंमास्मत्वाऽद्युर्वृकाइमे॥ क्वापिसख्यंनवैस्त्रीणांवृकाणांहृदयंयथा॥ ३६॥ स्त्रियोह्यकरुणाःक्रूरादुर्मर्षाःप्रियसाहसाः॥ घ्नंत्यल्पार्थे ऽपिविश्रब्धंपतिंभ्रातरमप्युत॥ ३७॥ विधायालीकविश्रंभमज्ञेषुत्यक्तसौहृदाः॥ नवंनवमभीप्संत्यःपुंश्चल्यः स्वैरवृत्तयः॥ ३८॥ संवत्सरांतेहिभवानेकरात्रंमयेश्वर॥ वत्स्यत्यपत्यानिचतेभविष्यंत्यपराणिभोः॥ ३९॥ अंतर्वत्नीमुपालक्ष्यदेवींसप्रययौपुरम्॥ पुनस्तत्रगतोऽब्दांतउर्वशींवीरमातरम्॥ ४०॥ उपलभ्यमुदायुक्तः समुवासतयानिशाम्॥ अथैनमुर्वशीप्राहकृपणंविरहातुरम्॥ ४१॥ गंधर्वानुपधावेमांस्तुभ्यंदास्यंतिमा मिति॥ तस्यसंस्तुवतस्तुष्टाअग्निस्थालींददुर्नृप॥ उर्वशींमन्यमानस्तांसोऽबुध्यतचरन्वने॥ ४२॥ स्थालींन्य स्यवनेगत्वागृहानाध्यायतोनिशि॥ त्रेतायांसंप्रवृत्तायांमनसित्रय्यवर्तत॥ ४३॥

त्सरांतइति ॥ ३९ ॥ अपराणीतिवचनादंतर्वत्नीमुपालक्ष्यज्ञात्वा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनेनाग्निनाकर्मकृत्वातद्वशादुर्वशींप्राप्स्यतीत्यभिप्राये णाग्निस्थालींददुः सतुतांस्थालीमेवोर्वशींमन्यमानस्तयासहितोवनेविचरन्नेयमुर्वशीकिंत्वग्निस्थालीत्यबुध्यत ॥ ४२ ॥ ततश्चतांस्थालींवने स्थापयित्वागृहान्गत्वानिशिनित्यंतामेवाऽऽध्यायतस्तस्यमनसित्रेतायांत्रयीअवर्ततकर्मबोधकंवेदत्रयंप्रादुरभूत् ॥ ४३ ॥

---

१ अनिर्वर्त्येत्येवंरूपे २ वृकाणांयथाहृदयंतथास्त्रीणांहृदयमित्यर्थः

ततःस्थालीस्थानंगतःसन्शम्यागर्भेजातमश्वत्थंविलक्ष्यास्मिन्नसावग्निरस्तीतिविशेषेणलक्षयित्वातेनाश्वत्थेनद्वेअरणीकृत्वाऽग्निममंथेतिशे
षःशमीगर्भादग्निममंथेतिश्रुतिः ॥ ४४ ॥ मथनप्रकारमाह अधरारणिमुर्वशींध्यायन्नुत्तरारणिमात्मानंध्यायन्नुभयोर्मध्येयत्काष्ठंतत्प्रजननं
पुत्रंध्यायन् तथाचमंत्रः उर्वश्यस्यायुरसिपुरूरवाइति ॥ ४५ ॥ तस्यतेनकृतान्निर्मथनाद्विभावसुरग्निर्जातः कथंभूतः जातवेदोधनंभोग्यं
यस्मात् सचत्रय्याविद्ययाविहितेनाधानसंस्कारेणत्रिवृदाहवनीयादिरूपःसन्राज्ञापुरूरवसापुत्रत्वेकल्पितः पुण्यलोकप्रापकत्वात् ॥ ४६ ॥
तदाह तेनेति ॥४७॥ नन्वनादिर्वेदत्रयबोधितोब्राह्मणादीनामिंद्राद्यनेकदेवयजनेनस्वर्गप्राप्तिहेतुःकर्ममार्गःकथंसादिरिवबर्ण्यतेतत्राऽऽह एक

स्थालीस्थानंगतोऽश्वत्थंशमीगर्भंविलक्ष्यसः ॥ तेनद्वेअरणीकृत्वाउर्वशीलोककाम्यया ॥ ४४ ॥ उर्वशींमं
त्रतोध्यायन्नधरारणिमुत्तराम् ॥ आत्मानमुभयोर्मध्येयत्तत्प्रजननंप्रभुः ॥ ४५॥ तस्यनिर्मथनाज्जातोजा
तवेदाविभावसुः ॥ त्रय्यासविद्ययाराज्ञापुत्रत्वेकल्पितस्त्रिवृत् ॥ ४६ ॥ तेनायजतयज्ञेशंभगवंतमधोक्ष
जम् ॥ उर्वशीलोकमन्विच्छन्सर्वदेवमयंहरिम् ॥ ४७ ॥ एकएवपुरावेदःप्रणवःसर्ववाङ्मयः ॥ देवोनारा
यणोनान्यएकोऽग्निर्वर्णएवच ॥ ४८ ॥ पुरूरवसएवासीत्त्रयीत्रेतामुखेनृप ॥ अग्निनाप्रजयाराजालोकंगां
धर्वमेयिवान् ॥ ४९ ॥ ॥ इ० भा० म० न० ऐलोपाख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥ श्रीशुकउवाच
ऐलस्यचोर्वशीगर्भात्षडासन्नात्मजानृप ॥ आयुःश्रुतायुःसत्यायूरयोऽथविजयोजयः ॥ १ ॥ श्रुतायोर्वसुमा
न्पुत्रःसत्यायोश्चश्रुतंजयः ॥ रयस्यसुतएकश्चजयस्यतनयोऽमितः ॥ २ ॥

एवेतिद्वाभ्याम् पुराकृतयुगेसर्ववाङ्मयःसर्वासांवाचांबीजभूतःप्रणवएकएववेदः देवश्चनारायणएकएव अग्निश्चैकएवलौकिकः वर्णश्चै
कएवहंसोनाम ॥ ४८ ॥ वेदत्रयीतुपुरूरवसःसकाशादासीत् एयिवान्प्राप अयंभावः कृतयुगेसत्त्वप्रधानाःप्रायशःसर्वेऽपिध्याननिष्ठाः रजः
प्रधानेतुत्रेतायुगेवेदादिविभागेनकर्ममार्गःप्रकटोबभूवेति ॥ ४९ ॥ ॥ इतिनवमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ततःपंचद
शेगाधिरैलपुत्रान्वयेऽजनि ॥ यद्दौहित्रसुतोरामःकार्तवीर्यमहन्रुषा ॥ १ ॥१ ॥ सुपहत्वायाल्पादिक्रमेणाश्रुतायुप्रभृतिषण्णांवंशानाह श्रुता
योरित्यादिना एकएकसंज्ञः अमितस्तत्संज्ञः ॥ २ ॥

जह्नोः पूरुस्तस्य बलाकस्तस्याजकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ गाधेः पुत्रो विश्वामित्रो ब्रह्मर्षिरभूदित्युत्तराध्याये वक्ष्यति गाधेरभून्महातेजा इत्यादिना त त्रतावत्तदुपोद्घातत्वेन भृगुवंशसंभवस्यर्चीकस्य चरित्रं प्रसक्तानुप्रसक्तेन च परशुरामावतारचरितमाह तस्य सत्यवतीमित्यादिना विसदृशमन नुरूपम् भार्गवमृचीकम् ॥ ५ ॥ दक्षिणवामयोरेकतः श्यामः कर्णो येषाम् सर्वस्मिन्नंगे चंद्रस्येव वर्चो येषाम् न चेदमपि पर्याप्तमस्मत्कन्यायाः यतः कुशिकाः कौशिका वयम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ उभयैर्मंत्रैः पत्न्यै ब्राह्मैर्मंत्रैः श्वश्र्वै तु क्षात्रैरित्यर्थः ॥ ८ ॥ यावत्स्नात्वा मुनिर्नागतस्तावद्भार्यायां भ

भीमस्तु विजयस्याथ कांचनो होत्रकस्ततः ॥ तस्य जह्नुः सुतो गंगां गंडूषीकृत्य योऽपिबत् ॥ जह्नोस्तु पूरुस्तत्पुत्रो बलाकश्चात्मजोऽजकः ॥ ३ ॥ ततः कुशः कुशस्यापि कुशांबुर्मूर्तयो वसुः ॥ कुशनाभश्च चत्वारो गाधिरासीत्कुशांबुजः ॥ ४ ॥ तस्य सत्यवतीं कन्यामृचीकोऽयाचत द्विजः ॥ वरं विसदृशं मत्वा गाधिर्भार्गवमब्रवीत् ॥ ५ ॥ एकतः श्यामकर्णानां हयानां चंद्रवर्चसाम् ॥ सहस्रं दीयतां शुल्कं कन्यायाः कुशिका वयम् ॥ ६ ॥ इत्युक्तस्तन्मतं ज्ञात्वा गतः स वरुणांतिकम् ॥ आनीय दत्वा तानश्वानुपयेमे वराननाम् ॥ ७ ॥ स ऋषिः प्रार्थितः पत्न्या श्वश्र्वा चापत्यकाम्यया ॥ श्रपयित्वोभयैर्मंत्रैश्चरुं स्नातुं गतो मुनिः ॥ ८ ॥ तावत्सत्यवती मात्रा स्वचरुं याचिता सती ॥ श्रेष्ठं मत्वा तयायच्छन्मात्रे मातुरदत्स्वयम् ॥ ९ ॥ तद्विज्ञाय मुनिः प्राह पत्नीं कष्टमकारषीः ॥ घोरो दंडधरः पुत्रो भ्राता ते ब्रह्मवित्तमः ॥ १० ॥ प्रसादितः सत्यवत्या मैवं भूदिति भार्गवः ॥ अथ तर्हि भवेत्पौत्रो जमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ ११ ॥ सा चाभूत्सुमहापुण्या कौशिकी लोकपावनी ॥ रेणोः सुतां रेणुकां वै जमदग्निरुवाह याम् ॥ १२ ॥ तस्यां वै भार्गवऋषेः सुता वसुमदादयः ॥ यवीयान्जज्ञ एतेषां राम इत्यभिविश्रुतः ॥ १३ ॥

र्तृस्नेहाधिक्यात्पुत्र्याः सत्यवत्याश्चरुं श्रेष्ठं मत्वा तया मात्रा सत्यवती याचिता सती ब्राह्ममंत्राभिमंत्रितं स्वचरुं मात्रे अयच्छत्प्रादात् मातुश्चरुं क्षात्रमंत्राभिमंत्रितं स्वयमददादत्त ॥ ९ ॥ कष्टं जुगुप्सितम् तदेवाऽऽह ते पुत्रो घोरो भविष्यति भ्राता तु ब्रह्मवित्तमो भविष्यतीति ॥ १० ॥ एवं माभूदिति प्रसादितो भार्गव आह अथ तर्हि पौत्रो घोरो भविष्यति जमदग्निः पुत्रोऽभवदित्यर्थः ॥ ११ ॥ सा च सत्यवती कौशिकी नद्यभूत् ॥ १२ ॥ भार्गवऋषेर्जमदग्नेः सुताः ॥ १३ ॥

---

१ प्रसक्तमनुयत्प्रसक्तं प्रसंगस्तेनेत्यर्थः २ सर्वापेक्षयास्वस्य कुलीनत्वमनेन सूचितम् ३ मूर्तयसंज्ञः क्वचिन्मूर्तपइतिमूर्तजइतितनयइतिचपाठः अंतेतनयसंज्ञः

॥ १४ ॥ अनीनशन्नाशयामास तदेवाऽऽह रजस्तमोवृतमिति पांठांतरेसुगमम् ॥१५॥ १६ ॥ कार्तवीर्यार्जुनेनकृतमपराधंवक्तुंतस्यदर्पहेतुमै
श्वर्यादिकमाह हैहयानामितिषड्भिः परिकर्मभिःपरिचर्याभिर्दत्तंदत्तात्रेयमाराध्य ॥ १७ ॥ अव्याहतमिंद्रियादिकंचलेभे ॥ १८ ॥ यत्रय
स्मिन्नैश्वर्येऽणिमादयोगुणाः ॥ १९ ॥ रेवांभसिनर्मदाजले सरितंनर्मदाम् ॥ २० ॥ रावणोदिग्विजयेमाहिष्मत्याःसमीपेनर्मदायांदेवपू

यमाहुर्वासुदेवांशंहैहयानांकुलांतकम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वोयइमांचक्रेनिःक्षत्रियांमहीम् ॥ १४ ॥ दुष्टंक्षत्रंभु
वोभारमब्रह्मण्यमनीनशत् ॥ रजस्तमोवृतमहन्फल्गुन्यपिकृतेंऽहसि ॥ १५ ॥ राजोवाच किंतदंहोभ
गवतोराजन्यैरजितात्मभिः ॥ कृतंयेनकुलंनष्टंक्षत्रियाणामभीक्ष्णशः ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच हैहयानाम
धिपतिरर्जुनःक्षत्रियर्षभः ॥ दत्तंनारायणस्यांशमाराध्यपरिकर्मभिः ॥ १७ ॥ बाहून्दशशतंलेभेदुर्धर्षत्वमरा
तिषु ॥ अव्याहतेंद्रियौजःश्रीतेजोवीर्ययशोबलम् ॥ १८ ॥ योगेश्वरत्वमैश्वर्यंगुणायत्राणिमादयः ॥ चचा
राव्याहतगतिर्लोकेषुपवनोयथा ॥ १९ ॥ स्त्रीरत्नैरावृतःक्रीडन्रेवांभसिमदोत्कटः ॥ वैजयंतींस्रजंबिभ्रद्रुरो
धसरितंभुजैः ॥ २० ॥ विप्लावितंस्वशिबिरंप्रतिस्रोतःसरिज्जलैः ॥ नामृष्यत्तस्यतद्वीर्यंवीरमानीदशाननः
॥ २१ ॥ गृहीतोलीलयास्त्रीणांसमक्षंकृतकिल्बिषः ॥ माहिष्मत्यांसन्निरुद्धोमुक्तोयेनकपिर्यथा ॥ २२ ॥ सएक
दातुमृगयांविचरन्विपिनेवने ॥ यदृच्छयाऽऽश्रमपदंजमदग्नेरुपाविशत् ॥ २३ ॥ तस्मैसनरदेवायमुनिरर्ह
णमाहरत् ॥ ससैन्यामात्यवाहायहविष्मत्यातपोधनः ॥ २४ ॥

जांकुर्वंस्तेनप्रवाहस्यावरोधात्प्रतिस्रोतसःसत्यास्तस्याःसरितोजलैर्विप्लावितंस्वशिबिरमालक्ष्यतस्यतद्वीर्यंनसेहे ॥ २१ ॥ ततश्चकृतकिल्बि
षःक्रीडंतमभिभवितुंप्रवृत्तःसन्गृहीतोमाहिष्मत्यांस्वपुर्यांकपिरिवसन्निरुद्धश्चपुनश्चावज्ञयायेनमुक्तः ॥ २२ ॥ इदानींतत्कृतमपराधंदर्श
यन्नाह सएकदेत्यादिना ॥ २३ ॥ अर्हणमातिथ्यादि हविष्मत्याकामधेन्वा ॥ २४ ॥

---

१ अब्रह्मण्यमधार्मिकमित्येवंरूपे इदंचप्राचीनएकस्मिन्पुस्तकेउपलब्धम् २ दृप्तंक्षत्रमितिक्वचित्पाठः ३ नारायणांशांशमितिकेषु० पु० पाठः ४ वेपंतेप्रवेष्टुमपिकंपंते
जनाअस्मिन्नितिव्युत्पत्त्यावनविशेषणम् विजनेवनइतिप्राचीनएकस्मिन्पु० पाठः

तदर्हणंनाद्रियततस्मिन्नातुष्यत् यतोऽग्निहोत्र्यांहोमधेनौसाभिलाषः सहैहयोहैहयैःसहवर्तमानः ॥ २५ ॥ दर्पाद्धेतोःऋषेर्हविर्धानीमग्नि होत्रधेनुंहर्तुंनरानचोदयत्प्रेरितवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ सतूणंकार्मुकंचचर्मचाऽऽदाय ॥ २८ ॥ ऐणेयंचर्मकृष्णाजिनमंबरंयस्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रहरन्परश्वधोयस्य मनश्चानिलश्चतयोरिवौजोवीर्यंयस्य परेषांचक्रंसैन्यंसूदयतीतितथा छिन्नाभुजाऊरवःकंधराश्चयेषाम् हताःसूता

सवीरस्तत्रतद्दृष्ट्वाआत्मैश्वर्यातिशायनम्॥तन्नाद्रियताग्निहोत्र्यांसाभिलाषःसहैहयः॥ २५॥ हविर्धानीमृषे दर्पान्नरान्हर्तुमचोदयत्॥ तेचमाहिष्मतींनिन्युःसवत्सांक्रंदतींबलात्॥ २६॥ अथराजनिनिर्यातेरामआश्र मआगतः॥ श्रुत्वातत्तस्यदौरात्म्यंचुक्रोधाऽहिरिवाऽऽहतः॥ २७॥ घोरमादायपरशुंसतूणंचर्मकार्मुकम्॥ अन्वधावतदुर्धर्षोमृगेंद्रइवयूथपम् ॥ २८॥ तमापतंतंभृगुवर्यमोजसाधनुर्धरंबाणपरश्वधायुधम् ॥ ऐणे यचर्मांबरमर्कधामभिर्युतंजटाभिर्ददृशेपुरींविशन् ॥ २९ ॥ अचोदयद्धस्तिरथाश्वपत्तिभिर्गदासिबाणर्ष्टि शतघ्निशक्तिभिः॥ अक्षौहिणीःसप्तदशातिभीषणास्ताराम एकोभगवानसूदयत्॥ ३० ॥ यतोयतोऽसौप्रह रत्परश्वधोमनोऽनिलौजाःपरचक्रसूदनः॥ ततस्ततश्छिन्नभुजोरुकंधरानिपेतुरुर्व्यांहतसूतवाहनाः॥ ३१॥ दृष्ट्वास्वसैन्यंरुधिरौघकर्दमेरणाजिरेरामकुठारसायकैः॥ विवृक्णचर्मध्वजचापविग्रहंनिपातितंहैहयआप तद्रुषा ॥ ३२ ॥ अथार्जुनःपंचशतेषुबाहुभिर्धनुःषुबाणान्युगपत्ससंदधे ॥ रामायरामोऽस्त्रभृतांसमग्रणी स्तान्येकधन्वेषुभिराच्छिनत्समम् ॥ ३३ ॥ पुनःस्वहस्तैरचलान्मृधेंऽघ्रिपानुत्क्षिप्यवेगादभिधावतोयुधि ॥ भुजान्कुठारेणकठोरनेमिनाचिच्छेदरामःप्रसभंत्वहेरिव॥ ३४ ॥

वाहनानिचयेषांतेवीरानिपेतुः ॥ ३१ ॥ विवृक्णाश्चर्मादयोयस्य ॥ ३२ ॥ पंचशतेषुधनुःषुसोऽर्जुनोरामायसंदधे एकमेवधनुर्यस्यसः पा ठांतरेएकएवबंधःसंधानंयेषांतैरिषुभिः तानिधनूंषिसमंसहतत्क्षणमेवाच्छिनत् ॥ ३३ ॥ मृधेसाधनभूतानचलानंघ्रिपांश्चोत्क्षिप्याभिधाव तस्तस्यभुजांश्चिच्छेद अहेःफणाइवेत्यर्थः ॥ ३४ ॥

१ तद्दौरात्म्यंहविष्मतीहरणरूपम् २ दुर्मर्षइतिचतुर्थपु०पाठः ३ पुरींविशन्नेवार्जुनोददृशेददर्श ४ हस्त्यादिभिःसहिताअक्षौहिणीः ५ एकबंधेषुभिरित्येवंरूपे

॥ ३५ ॥ समर्पयत्समार्पयत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अर्हणतांपूज्यताम् ॥ ३९ ॥ सौरीसूर्यस्यप्रभेव ॥ ४० ॥ तीर्थसंसेवया चकाराद्यम
नियमैश्च अच्युतेचेतनाचित्तंयस्यसः ॥ ४१ ॥ ॥ इतिनवमस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ षोडशेऽथार्जुन

कृत्तबाहोःशिरस्तस्यगिरेःशृंगमिवाहरत् ॥ हतेपितरितत्पुत्रा अयुतंदुद्रुवुर्भयात् ॥ ३५ ॥ अग्निहोत्रीमुपाव
र्त्यसवत्सांपरवीरहा ॥ समुपेत्याऽऽश्रमंपित्रेपरिक्लिष्टांसमर्पयत् ॥ ३६ ॥ स्वकर्मतत्कृतंरामःपित्रेभ्रातृभ्यएव
च ॥ वर्णयामासतच्छ्रुत्वाजमदग्निरभाषत ॥ ३७ ॥ रामराममहाबाहोभवान्पापमकारषीत् ॥ अवधीन्नर
देवंयत्सर्वदेवमयंवृथा ॥ ३८ ॥ वयंहिब्राह्मणास्तातक्षमयाऽर्हणतांगताः ॥ ययालोकगुरुर्देवःपारमेष्ठ्यम
गात्पदम् ॥ ३९ ॥ क्षमयारोचतेलक्ष्मीर्ब्राह्मीसौरीयथाप्रभा ॥ क्षमिणामाशुभगवांस्तुष्यतेहरिरीश्वरः ॥ ४० ॥
राज्ञोमूर्धावसिक्तस्यवधोब्रह्मवधाद्गुरुः ॥ तीर्थसंसेवयाचांहोजह्यंगाच्युतचेतनः ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेनवमस्कंधेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच पित्रोपशिक्षितोरामस्तथेति
कुरुनंदन ॥ संवत्सरंतीर्थयात्रांचरित्वाऽऽश्रममाव्रजत् ॥ १ ॥ कदाचिद्रेणुकायातागंगायांपद्ममालिनम् ॥ गं
धर्वराजंक्रीडंतमप्सरोभिरपश्यत ॥ २ ॥ विलोकयंतीक्रीडंतमुदकार्थंनदींगता ॥ होमवेलांनसस्मारकिंचि
च्चित्ररथस्पृहा ॥ ३ ॥ कालात्ययंतंविलोक्यमुनेःशापविशंकिता ॥ आगत्यकलशंतस्थौपुरोधायकृतांजलिः ॥
॥ ४ ॥ व्यभिचारंमुनिर्ज्ञात्वापत्न्याःप्रकुपितोऽब्रवीत् ॥ घ्नतैनांपुत्रकाःपापामित्युक्तास्तेनचक्रिरे ॥ ५ ॥

सुतैर्जमदग्नौहतेमुहुः ॥ रामात्क्षत्रवधःप्रोक्तोविश्वामित्रस्यचान्वयः ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ किंचिदीषच्चित्ररथेगंधर्वराजेस्पृहायस्याःसा किं
चिन्नसस्मारेतिवा कलशंपुरोधायाग्रेनिधाय ॥ ४ ॥ व्यभिचारंमानसंज्ञात्वा ॥ ५ ॥

---

१ पलायनंचक्रुः २ ययाक्षमया ३ देवोब्रह्मा ४ तीर्थचर्यामित्यपिप्रचुरःपाठः

आज्ञाऽतिलंघिनांभ्रातॄणांमातुश्चवधेसंचोदितःसन् मुनेर्यःसमाधिस्तपश्चतयोःप्रभावज्ञः यदिनहन्यांतर्हिमामपिशप्तुंसमर्थः यदितुहन्यांतर्हि मयिसंतुष्टःसंस्तानपिजीवयितुंसमर्थइतिजानन्नित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ नन्वतिनिंदितंतत्कथंकृतवांस्तत्राऽऽह पितुर्विद्वानिति पूर्वोक्तएवाभिप्रायः ॥८॥ सर्वक्षत्रियवधेकारणंवक्तुमाह येऽर्जुनस्यसुताइत्यादिना॥९॥१०॥भगवत्यावेशिताधीर्येनतम् ॥११॥१२॥१३॥१४ ॥ दुःखादीनां

रामःसंचोदितःपित्राभ्रातॄन्मात्रासहावधीत्॥ प्रभावज्ञोमुनेःसम्यक्समाधेस्तपसश्चसः ॥ ६ ॥ वरेणच्छंदयामासप्रीतःसत्यवतीसुतः॥ वव्रेहतानांरामोऽपिजीवितंचास्मृतिंवधे ॥ ७ ॥ उत्तस्थुस्तेकुशलिनोनिद्रापायइवांजसा॥ पितुर्विद्वांस्तपोवीर्यंरामश्चक्रेसुहृद्वधम्॥ ८॥ येऽर्जुनस्यसुताराजन्स्मरंतःस्वपितुर्वधम्॥ रामवीर्यपराभूतालेभिरेशर्मनक्वचित्॥ ९ ॥ एकदाऽऽश्रमतोरामेसभ्रातरिवनंगते॥ वैरंसिसाधयिषवोलब्धच्छिद्राउपागमन्॥१०॥दृष्ट्वाऽग्न्यगारआसीनमावेशितधियंमुनिम्॥ भगवत्युत्तमश्लोकेजघ्नुस्तेपापनिश्चयाः॥ ११ ॥ याच्यमानाःकृपणयाराममात्राऽतदारुणाः॥ प्रसह्यशिरउत्कृत्यनिन्युस्तेक्षत्रबंधवः॥ १२॥ रेणुकादुःखशोकार्तानिघ्नंत्यात्मानमात्मना॥ रामरामेहितातेतिविचुक्रोशोच्चकैःसती॥ १३ ॥ तदुपश्रुत्यदूरस्थोहारामेत्यार्तवत्स्वनम्॥ त्वरयाऽऽश्रममासाद्यददर्शपितरंहतम्॥ १४॥ तद्दुःखरोषामर्षार्तिशोकवेगविमोहितः॥ हातातसाधोधर्मिष्ठत्यक्त्वाऽस्मान्स्वर्गतोभवान्॥ १५ ॥ विलप्यैवंपितुर्देहंनिधायभ्रातृषुस्वयम्॥ प्रगृह्यपरशुंरामःक्षत्रांतायमनोदधे ॥ १६ ॥ गत्वामाहिष्मतींरामोब्रह्मघ्नविहतश्रियम्॥ तेषांसशीर्षभीराजन्मध्येचक्रेमहागिरिम्॥ १७॥ तद्रक्तेननदींघोरामब्रह्मण्यभयावहाम्॥ हेतुंकृत्वापितृवधंक्षत्रेऽमंगलकारिणि॥ १८॥

वेगेनविमोहितः ॥ १५ ॥१६ ॥ ब्रह्मघ्नैर्विहताश्रीर्यस्यास्ताम् हेराजन्सरामस्तेषांशीर्षभिर्माहिष्मत्यामध्येमहांतंगिरिंचक्रे ॥ १७ ॥ तेषांरक्तेनाब्रह्मण्यानांभयावहांघोरांनदींचक्रे तथाऽपिसर्वक्षत्रियवधेकिंकारणंतदाह हेतुंकृत्वेतिसार्धेन अमंगलकारिण्यन्यायवर्तिनिसति॥ १८ ॥

१ तत्तदा

त्रिःसप्तकृत्वोरेणुकयादुःखावेशादुरस्ताडनंकृतंततोरामस्तावत्कृत्वःक्षत्रमुत्सादितवानितिप्रसिद्धिः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ संज्ञानंस्मृतिस्तदेवलक्षणंचिह्नंयस्यतंस्वदेहंलब्ध्वासऋषीणांमंडलेसप्तमऋषिरभूत् ॥ २४ ॥ बृहद्ब्रह्मवेदम् वेदप्रवर्तकेषुसप्तर्षिष्वेकतमोभाविष्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ भूवोभारमहन् भारमेवाऽऽह नृपानिति ॥ २७ ॥ तदेवंप्रसक्तानुप्रसक्तंसमाप्यप्रस्तुतमाह गाधेरितिमहातेजा

त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः ॥ स्यमंतपंचकेचक्रेशोणितोदान्ह्रदान्नव ॥ १९ ॥ पितुःकायेनसंधायशिरआदायबर्हिषि ॥ सर्वदेवमयंदेवमात्मानमयजन्मखैः ॥ २० ॥ ददौप्राचींदिशंहोत्रेब्रह्मणेदक्षिणांदिशम् ॥ अध्वर्यवेप्रतीचींवैउद्गात्रेउत्तरांदिशम् ॥ २१ ॥ अन्येभ्योऽवांतरदिशःकश्यपायचमध्यतः ॥ आर्यावर्तमुपद्रष्ट्रेसदस्येभ्यस्ततःपरम् ॥ २२ ॥ ततश्चावभृथस्नानविधूताशेषकिल्बिषः ॥ सरस्वत्यांब्रह्मनद्यांरेजेव्यभ्रइवांशुमान् ॥ २३ ॥ स्वदेहंजमदग्निस्तुलब्ध्वासंज्ञानलक्षणम् ॥ ऋषीणांमंडलेसोऽभूत्सप्तमोरामपूजितः ॥ २४ ॥ जामदग्न्योऽपिभगवान्रामःकमललोचनः ॥ आगामिन्यंतरेराजन्वर्तयिष्यतिवैबृहत् ॥ २५ ॥ आस्तेऽद्यापिमहेंद्राद्रौन्यस्तदंडःप्रशांतधीः ॥ उपगीयमानचरितःसिद्धगंधर्वचारणैः ॥ २६ ॥ एवंभृगुषुविश्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः ॥ अवतीर्यपरंभारंभुवोऽहन्बहुशोनृपान् ॥ २७ ॥ गाधेरभून्महातेजाःसमिद्धइवपावकः ॥ तपसाक्षात्रमुत्सृज्ययोलेभेब्रह्मवर्चसम् ॥ २८ ॥ विश्वामित्रस्यचैवासन्पुत्राएकंशतंनृप ॥ मध्यमस्तुमधुच्छंदामधुच्छंदसएवते ॥ २९ ॥

विश्वामित्रः ॥ २८ ॥ तेसर्वेलिंगसमवायन्यायेनप्राणभृतउपदधातीतिवन्मधुच्छंदसएवोच्यंते तथाचश्रुतिः तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्रआसुःपंचाशदेवज्यायांसोमधुच्छंदसःपंचाशत्कनीयांसइत्यादिः तत्रचविश्वामित्रपुत्रेषुभार्गवस्याजीगर्तस्यदेवरातस्यज्येष्ठत्वमवगम्यते तथाआश्वलायनबौधायनादिभिःकौशिकानांदेवरातप्रवरत्वमुक्तम् प्रवरश्चतस्मिन्नेववंशेऽवांतरभेदोनतुवंशांतरम् तथाचस्मृतिः एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वंविनाभृग्वंगिरोगणादिति ॥ २९ ॥

१ सार्वविभक्तिकस्तसिः मध्यमंभागमित्यर्थः २ परमवशिष्टंभागमित्यर्थः ३ एकाधिकंशतमेकशतम् ४ चयनयागेमंत्रेणसंस्कृताएकवेष्टकाप्राणभृच्छब्देनोच्यतेतत्रतस्याःप्राधान्येनान्याअपीष्टकायथाप्राणभृतउच्यंतेतथामधुच्छंदसःप्राधान्यात्सर्वेमधुच्छंदसइत्यर्थः

तत्कुतोभृगुवंशसंभवस्यदेवरातस्यकौशिकप्रवरत्वमित्याशंक्यतदुपपादयन्नाह पुत्रंकृत्वेत्यादियावत्समाप्ति पूर्वमजीगर्तसुतत्वेमध्यमत्वेनपितृ
भ्यांममतांविहायविक्रीतत्वात्तस्यकृपयासुतानाह ज्येष्ठएषप्रकल्प्यतामिति ॥३० ॥ एतदेवस्पष्टयितुंविशिनष्टि यइतिद्वाभ्याम् मुमुचेअमु
च्यत ॥ ३१ ॥ भार्गवोऽपिगाधिषुगाधेर्वंशजेषुदेवरातइतिख्यातः ॥ ३२ ॥ तत्तस्यज्येष्ठत्वंकुशलंनमेनिरेमध्यमस्यानर्थावहत्वंदृष्ट्वानांगीकृ
तवंतः मुनिर्विश्वामित्रः ॥ ३३ ॥ पंचाशताकनिष्ठैःसाकंसमध्यमोमधुच्छंदाउवाच नोऽस्माकंयज्ज्येष्ठत्वंकनिष्ठत्वंवाभवान्पितासंजानीतेम
न्यतेतस्मिन्वयंतिष्ठामेति ॥ ३४ ॥ एवमुक्त्वामंत्रदृशंकरस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्यादिमंत्राणांद्रष्टारंशुनःशेपंज्येष्ठंचक्रुः तदाह वयंसर्वेत्वा

पुत्रंकृत्वाशुनःशेपंदेवरातंचभार्गवम्॥ आजीगर्तंसुतानाहज्येष्ठएषप्रकल्प्यताम्॥ ३० ॥योवैहरिश्चंद्रमखे
विक्रीतःपुरुषःपशुः ॥ स्तुत्वादेवान्प्रजेशादीन्मुमुचेपाशबंधनात् ॥ ३१ ॥ योरातोदेवयजनेदेवैर्गाधिषुताप
सः॥ देवरातइतिख्यातःशुनःशेपःसभार्गवः ॥ ३२ ॥ येमधुच्छंदसोज्येष्ठाःकुशलंमेनिरेनतत्॥ अशपत्तान्मु
निःक्रुद्धोम्लेच्छाभवतदुर्जनाः ॥ ३३ ॥ सहोवाचमधुच्छंदाःसार्धंपंचशताततः॥ यन्नोभवान्संजानीतेत
स्मिंस्तिष्ठामहेवयम् ॥ ३४॥ ज्येष्ठंमंत्रदृशंचक्रुस्त्वामन्वंचोवयंस्महि॥ विश्वामित्रःसुतानाहवीरवंतोभवि
ष्यथ ॥ येमानंमेऽनुगृह्णंतोवीरवंतमकर्तमाम् ॥ ३५॥ एषवःकुशिकावीरोदेवरातस्तमन्वित॥ अन्येचाष्टक
हारीतजयक्रतुमदादयः ॥ ३६॥ एवंकौशिकगोत्रंतुविश्वामित्रैःपृथग्विधम्॥ प्रवरांतरमापन्नंतद्धिचैवंप्र
कल्पितम्॥ ३७॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेषोडशोऽध्यायः॥ १६ ॥ ॥ छ ॥

मन्वंचःस्महिअनुगंतारः कनिष्ठाःस्मइत्यर्थः ततःप्रसन्नोविश्वामित्रस्तान्सुतानाह वीरवंतःपुत्रवंतोभविष्यथ येयूयंमेमानंपूज्यत्वमनुगृह्णंतोऽ
नुवर्तमानाःसंतोमांवीरवंतंपुत्रवंतमकर्तकृतवंतइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ हेकुशिकाएषदेवरातोवोयुष्मदीयःकौशिकएव यतोवीरोमत्पुत्रस्तमेनम
न्वितानुगच्छत अन्येचाष्टकादयस्तस्यसुताआसन् ॥ ३६ ॥ उपसंहरति एवमिति एकेशप्ताएकेऽनुगृहीताअन्यस्तुपुत्रत्वेनस्वीकृतइत्येवंकौ
शिकगोत्रंपृथग्विधंनानाप्रकारंजातंतच्चप्रवरांतरमापन्नंप्राप्तम् हियस्मादेवंदेवरातज्येष्ठत्वेनतत्प्रकल्पितम् ॥ ३७॥ ॥ इतिभागवतेमहापुरा
णेनवमस्कंधेटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

आयोः सप्तदशे त्वैलज्येष्ठपुत्रस्य पंचसु ॥ सुतेषु क्षत्रवृद्धादिचतुर्णां वंशवर्णनम् ॥ १ ॥ इह श्रीकृष्णावतारप्रस्तावाय वंशानुक्रमणमैलादिक्रमेण प्रक्रांतमिति यस्य वंशे कृष्णावतारस्तस्य वंशोऽतिविततत्वादंते निरूप्यते अतः पुरूरवसः पुत्राणां पंचानां कनिष्ठानां वंशानुक्त्वेदानीं प्रथमस्य वंशमाह य इति एवं नहुषययातियदुप्रभृतिष्वपि द्रष्टव्यम् ॥ १ ॥ क्षत्रवृधः क्षत्रवृद्धस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ दीर्घतमसः पिता ॥ ४ ॥ स्मृतमात्र एवार्तिरोग

श्रीशुकउवाच यः पुरूरवसः पुत्र आयुस्तस्याभवन्सुताः ॥ नहुषः क्षत्रवृद्धश्च रजी रंभश्च वीर्यवान् ॥ १ ॥ अनेना इति राजेंद्र शृणु क्षत्रवृधोऽन्वयम् ॥ क्षत्रवृद्धसुतस्यासन्सुहोत्रस्याऽऽत्मजास्त्रयः ॥ २ ॥ काश्यः कुशो गृत्समद इति गृत्समदादभूत् ॥ शुनकः शौनको यस्य बह्वृचप्रवरो मुनिः ॥ ३ ॥ काश्यस्य काशिस्तत्पुत्रो राष्ट्रो दीर्घतमःपिता ॥ धन्वंतरिर्दैर्घतमं आयुर्वेदप्रवर्तकः ॥ ४ ॥ यज्ञभुग्वासुदेवांशः स्मृतमात्रार्तिनाशनः ॥ तत्पुत्रः केतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्ततः ॥ ५ ॥ दिवोदासो द्युमांस्तस्मात्प्रतर्दन इति स्मृतः ॥ स एव शत्रुजिद्वत्स ऋतध्वज इतीरितः ॥ तथा कुवलयाश्वेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्ततः ॥ ६ ॥ षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ॥ नालर्कादपरो राजन्मेदिनीं बुभुजे युवा ॥ ७ ॥ अलर्कात्संततिस्तस्मात्सुनीथोऽथ सुकेतनः ॥ धर्मकेतुः सुतस्तस्मात्सत्यकेतुरजायत ॥ ८ ॥ धृष्टकेतुः सुतस्तस्मात्सुकुमारः क्षितीश्वरः ॥ वीतिहोत्रस्य भर्गोऽतो भार्गभूमिरभून्नृपः ॥ ९ ॥ इतीमे काशयो भूपाः क्षत्रवृद्धान्वयायिनः ॥ रंभस्य रभसः पुत्रो गंभीरश्चाक्रियस्ततः ॥ १० ॥ तस्य क्षेत्रे ब्रह्म जज्ञे शृणु वंशमनेनसः ॥ शुद्धस्ततः शुचिस्तस्माच्चिककुद्धर्मसारथिः ॥ ११ ॥ ततः शांतरयो जज्ञे कृतकृत्यः स आत्मवान् ॥ रजेः पंचशतान्यासन्पुत्राणाममितौजसाम् ॥ १२ ॥

दुःखं नाशयतीति तथा ॥ ५ ॥ ततः प्रतर्दनादिशब्दवाच्याद्द्युमतः सकाशादलर्कादयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अलर्कात्संततिसंज्ञः ॥ ८ ॥ सत्यकेतोर्धृष्टकेतुस्तस्मात्सुकुमारस्तस्माद्वीतिहोत्रस्तस्य भर्गः अतो भर्गाद्भार्गभूमिः ॥ ९ ॥ काशयः काशेर्वंश्याः काशेः प्रपितामहस्य क्षत्रवृद्धस्यान्वयमयंते यांतीति तथा ॥ १० ॥ ततोऽनेनसः शुद्धो जज्ञे ॥ ११ ॥ कृतकृत्यः सः यत आत्मवान् ज्ञानी अतः पुत्रोत्पादनं न कृतवानित्यर्थः ॥ १२ ॥

---

१ दीर्घतमस इति क्वचित्पाठः तत्राक्षराधिक्यमार्षम् मूलपाठे सकारलोप आर्षः अयं धन्वंतरिः समुद्रमथनजातादन्यः २ त्रिककुद एव नामांतरं धर्मसारथिरिति बाल०

॥ १३ ॥ १४ ॥ तेषांमतिभ्रंशायगुरुणाबृहस्पतिनाऽभिचारविधानेनाग्नौहूयमानेसति ॥ १५ ॥ सिंहावलोकनेनाऽऽह क्षात्रवृद्धात्क्षत्रवृद्ध
पौत्रात्कुशात्प्रतिःप्रतेःसंजयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिनवमस्कंधेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अष्टा

देवैरभ्यर्थितोदैत्यान्हत्वेंद्रायाददाद्दिवम् ॥ इंद्रस्तस्मैपुनर्दत्त्वागृहीत्वाचरणौरजेः ॥ १३ ॥ आत्मानमर्पयामास
प्रह्लादाद्यरिशंकितः ॥ पितर्युपरतेपुत्रायाचमानायनोददुः ॥ १४ ॥ त्रिविष्टपंमहेंद्रायज्ञभागान्समाद
दुः ॥ गुरुणाहूयमानेऽग्नौबलभित्तनयात्रजेः ॥ १५ ॥ अवधीद्भ्रंशितान्मार्गान्नकश्चिदवशेषितः ॥ कुशात्प्र
तिःक्षात्रवृद्धात्संजयस्तत्सुतोजयः ॥ १६ ॥ ततःकृतःकृतस्यापिजज्ञेहर्यवनोनृपः ॥ सहदेवस्ततोहीनोजय
सेनस्तुतत्सुतः ॥ १७ ॥ संकृतिस्तस्यचजयःक्षत्रधर्मामहारथः ॥ क्षत्रवृद्धान्वयाभूपाःश्रृणुवंशंचनाहुषात्
॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेचंद्रवंशानुवर्णनेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ७ ॥ श्री
शुकउवाच यतिर्ययातिःसंयातिरायतिर्वियतिःकृतिः ॥ षडिमेनहुषस्यासन्निंद्रियाणीवदेहिनः ॥ १ ॥ रा
ज्यंनैच्छद्यतिःपित्रादत्तंतत्परिणामवित् ॥ यत्रप्रविष्टःपुरुषआत्मानंनावबुध्यते ॥ २ ॥ पितरिभ्रंशितेस्थाना
दिंद्राण्याधर्षणाद्द्विजैः ॥ प्रापितेऽजगरत्वंवैययातिरभवन्नृपः ॥ ३ ॥ चतसृष्वादिशद्दिक्षुभ्रातॄन्भ्रातायवी
यसः ॥ कृतदारोजुगोपोर्वींकाव्यस्यवृषपर्वणः ॥ ४ ॥ राजोवाच ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यःक्षत्रबंधुश्चनाहुषः ॥
राजन्यविप्रयोःकस्माद्विवाहःप्रतिलोमकः ॥ ५ ॥

दशेययातेस्तुनाहुषस्यकथोच्यते ॥ यस्यपंचसुपुत्रेषुकनीयानग्रहीज्जराम् ॥ १ ॥ १ ॥ तस्यराज्यस्यपरिणाममनर्थावहत्वंवेत्तीतितथा तत्र
हेतुः यत्रेति ॥ २ ॥ स्थानात्स्वर्गात् द्विजैरगस्त्यादिभिः ॥ ३ ॥ यवीयसोभ्रातॄनादिशत् काव्यस्यशुक्रस्यवृषपर्वणश्चकन्याभ्यांकृतदारः
सन् ॥ ४ ॥ ५ ॥

---

१ नाहुषान्नहुषपुत्राद्ययातेरारभ्य क०नाहुषमितिपाठः

नात्रप्रतिलोमतादोषईश्वरघटनादितिदर्शयन्कथामाह एकदेत्यादिनाप्रतिजग्राहतद्वचइत्यंतेन गुरोःशुक्रस्यपुत्र्यादेवयान्याचव्यचरदि तिद्वयोरन्वयः ॥ ६ ॥ कलगीताअलयोयेषुतानिनलिनीपुलिनानियस्मिंस्तस्मिन्पुरोद्याने अबलाशर्मिष्ठा ॥ ७ ॥ सिंचतीःसिंचंत्यः ॥ ८ ॥

श्रीशुकउवाच एकदादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठानामकन्यका ॥ सखीसहस्रसंयुक्तागुरुपुत्र्याचभामिनी ॥ ६ ॥ देवयान्यापुरोद्यानेपुष्पितद्रुमसंकुले ॥ व्यचरत्कलगीतालिनलिनीपुलिनेऽबला ॥ ७ ॥ ताजलाशयमासाद्य कन्याःकमललोचनाः ॥ तीरेन्यस्यदुकूलानिविजह्रुःसिंचतीर्मिथः ॥ ८ ॥ वीक्ष्यव्रजंतंगिरिशंसहदेव्यावृष स्थितम् ॥ सरसोत्तीर्यवासांसिपर्यधुर्व्रीडिताःस्त्रियः ॥ ९ ॥ शर्मिष्ठाऽजानतीवासोगुरुपुत्र्याःसमव्ययत् ॥ स्वीयंमत्वाप्रकुपितादेवयानीदमब्रवीत् ॥ १० ॥ अहोनिरीक्षतामस्यादास्याःकर्मह्यसांप्रतम् ॥ अस्मद्धार्यं धृतवतीशुनीवहविरध्वरे ॥ ११ ॥ यैरिदंतपसासृष्टंमुखंपुंसःपरस्यये ॥ धार्यतेयैरिहज्योतिःशिवःपंथाश्वद र्शितः ॥ १२ ॥ यान्वंदंत्युपतिष्ठंतेलोकनाथाःसुरेश्वराः ॥ भगवानपिविश्वात्मापावनःश्रीनिकेतनः ॥ १३ ॥ वयंतत्रापिभृगवःशिष्योऽस्यानःपिताऽसुरः ॥ अस्मद्धार्यंधृतवतीशूद्रोवेदमिवासती ॥ १४ ॥ एवंशपंतींश र्मिष्ठागुरुपुत्रीमभाषत ॥ रुषाश्वसंत्युरंगीवधर्षितादष्टदच्छदा ॥ १५ ॥ आत्मवृत्तमविज्ञायकत्थसेबहुभि क्षुकि ॥ किंनप्रतीक्षसेऽस्माकंगृहान्बलिभुजोयथा ॥ १६ ॥ एवंविधैःसुपरुषैःक्षिप्त्वाचार्यसुतांसतीम् ॥ श र्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेवासआदायमन्युना ॥ १७ ॥

॥ ९ ॥ अजानतीस्वीयंमत्वागुरुपुत्र्यावासःसमव्ययत्पर्यधात् ॥ १० ॥ असांप्रतमन्याय्यम् ॥ ११ ॥ अन्यायमेवब्राह्मणोत्कर्षवर्णनेनव्य नक्ति यैरितित्रिभिः येब्राह्मणाःपरस्यपुंसोमुखंमुखादुत्पन्नत्वेनतृप्तिद्वारत्वेनश्रेष्ठाइत्यर्थः ज्योतिर्ब्रह्म पंथावेदमार्गः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तदेवंब्रा ह्मणमात्रमेवतावत्पूज्यंतत्रापिभृगवः अस्याश्चपितानःशिष्यः एवंसत्यप्यस्माभिर्धार्यंवासइयमसतीधृतवती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

१ यान्नमंतीतिक्वचित्पाठः

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ निषिद्धोऽयंप्रतिलोमसंबंधइतिचेत्तत्राऽऽह एषइति ॥ २१ ॥ ब्राह्मणमेवत्वंवृणीहिकिमनेनाऽऽग्रहेणेतिचेत्तत्राह नब्राह्मणइति बृहस्पतेःसुतःकचःशुक्रान्मृतसंजीवनींविद्यामध्यगात् तदाचदेवयानीतंपतिचकमे सचगुरुपुत्रीममपूज्येतिनतामुदवहत् ततश्च कुपितासतीतवेयंविद्यानिष्फलाभवत्वितितंशशाप सचतवब्राह्मणःपतिर्नभवेदितितांशशाप तदेतदाह यमहमशपंतस्यशापात् ॥ २२ ॥ अ

तस्यांगतायांस्वगृहंययातिर्मृगयांचरन् ॥ प्राप्तोयदृच्छयाकूपेजलार्थीतांददर्शह ॥ १८ ॥ दत्त्वास्वमुत्तरंवासस्तस्यैराजाविवाससे ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिमुज्जहारदयापरः ॥ १९ ॥ तंवीरमाहौशनसीप्रेमनिर्भरयागिरा ॥ राजंस्त्वयागृहीतोमेपाणिःपरपुरंजय ॥ २० ॥ हस्तग्राहोपरोमाभूद्गृहीतायास्त्वयाहिमे ॥ एषईशकृतोवीरसंबंधोनौनपौरुषः ॥ २१ ॥ यदिदंकूपलग्नायाभवतोदर्शनंमम ॥ नब्राह्मणोमेभविताहस्तग्राहोमहाभुज ॥ कचस्यबार्हस्पत्यस्यशापाद्यमशपंपुरा ॥ २२ ॥ ययातिरनभिप्रेतंदैवोपहृतमात्मनः ॥ मनस्तुतद्गतंबुद्ध्वाप्रतिजग्राहतद्वचः ॥ २३ ॥ गतेराजनिसावीरेतत्रस्मरुदतीपितुः ॥ न्यवेदयत्ततःसर्वमुक्तंशर्मिष्ठयाकृतम् ॥ २४ ॥ दुर्मनाभगवान्काव्यःपौरोहित्यंविगर्हयन् ॥ स्तुवन्वृत्तिंचकापोतींदुहित्रासययौपुरात् ॥ २५ ॥ वृषपर्वातमाज्ञायप्रत्यनीकविवक्षितम् ॥ गुरुंप्रसादयन्मूर्ध्नापादयोःपतितःपथि ॥ २६ ॥ क्षणार्धमन्युर्भगवाञ्शिष्यंव्याचष्टभार्गवः ॥ कामोऽस्याःक्रियतांराजन्नैनांत्यक्तुमिहोत्सहे ॥ २७ ॥ तथेत्यवस्थितेप्राहदेवयानीमनोगतम् ॥ पित्रादत्तायतोयास्येसानुगायातुमामनु ॥ २८ ॥

शास्त्रीयत्वादनभिप्रेतमपिदैवेनोपहृतंप्रापितंबुद्ध्वातद्गतंतस्यांसकामंस्वंमनश्चबुद्ध्वानह्यधर्मेमदीयंमनःप्रविशेदितितस्यावचःप्रतिजग्राहांगीकृतवान् ॥ २३ ॥ शर्मिष्ठासंबधोऽपिदैववशादेवाभवदितिदर्शयन्नाह गतेराजनीतिनवभिः उक्तंभिक्षुकीत्यादि कृतंकूपेप्रक्षेपादि ॥ २४ ॥ कापोतींमुंछवृत्तिम् ॥ २५ ॥ प्रत्यनीकादेवास्तेविवक्षिताजयंप्रापणीयाइत्यभिप्रेतंयस्यतथाभूतंज्ञात्वा प्रत्यनीकानांविवक्षितमितिवा ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ सानगासखीसहिताशर्मिष्ठामामनुयात्विति ॥ २८ ॥

---

१ शुक्रोक्तिरियम्. २ त्यक्तदैत्यस्त्वमस्माकंजयमाशास्वेतिवक्तुमिष्टम्.

तत्तस्मान्निर्गताच्छुक्रात्संकटंवीक्ष्य तत्तस्मादवस्थितादर्थस्यप्रयोजनस्यगौरवंचवीक्ष्य ॥ २९ ॥ तल्पेनाधाः नोपगच्छेरित्यर्थः ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ अपत्यार्थमृतुकालेप्रार्थनात्तस्याःकामपूरणंधर्ममवेक्ष्यशुक्रस्यवचश्चस्मरन्दिष्टंदैवप्रापितमेवतत्संगमभ्यपद्यत नतुकामतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ आसुर्याःशर्मिष्ठायाः भर्तुःसकाशात् ॥ ३४ ॥ उपमंत्रयन्प्रसादयन् ॥ ३५ ॥ विकृतंरूपंकरोतीतितथा ॥ ३६ ॥ तेद्दुहि

स्वानांतत्संकटंवीक्ष्यतदर्थस्यचगौरवम् ॥ देवयानींपर्यचरत्स्त्रीसहस्रेणदासवत् ॥ २९ ॥ नाहुषायसुतांदत्त्वा सहशर्मिष्ठयोशना ॥ तमाहराजन्शर्मिष्ठामाधास्तल्पेनकर्हिचित् ॥ ३० ॥ विलोक्यौशनसींराजन्शर्मिष्ठा सप्रजांक्वचित् ॥ तमेववव्रेरहसिसख्याःपतिमृतौसती ॥ ३१ ॥ राजपुत्र्याऽर्थितोऽपत्यधर्मंचावेक्ष्यधर्मवित् ॥ स्मरन्शुक्रवचःकालेदिष्टमेवाभ्यपद्यत ॥ ३२ ॥ यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजायत ॥ द्रुह्युंचानुंचपूरुंचश र्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ ३३ ॥ गर्भसंभवमासुर्याभर्तुर्विज्ञायमानिनी ॥ देवयानीपितुर्गेहंययौक्रोधविमूर्छिता ॥ ३४ ॥ प्रियामनुगतःकामीवचोभिरुपमंत्रयन् ॥ नप्रसादयितुंशेकेपादसंवाहनादिभिः ॥ ३५ ॥ शुक्रस्त माहकुपितःस्त्रीकामानृतपूरुष ॥ त्वांजराविशतांमंदविरूपकरणीनृणाम् ॥ ३६ ॥ ययातिरुवाच अतृप्तो ऽस्म्यद्यकामानांब्रह्मन्दुहितरिस्मते ॥ व्यत्यस्यतांयथाकामंवयसायोऽभिधास्यति ॥ ३७ ॥ इतिलब्धव्यव स्थानःपुत्रंज्येष्ठमवोचत ॥ यदोतातप्रतीच्छेमांजरांदेहिनिजंवयः ॥ ३८ ॥ मातामहकृतांवत्सनतृप्तोविषये ष्वहम् ॥ वयसाभवदीयेनरंस्येकतिपयाःसमाः ॥ ३९ ॥ यदुरुवाच नोत्सहेजरसास्थातुमंतराप्राप्तयातव ॥ अविदित्वासुखंग्राम्यंवैतृष्ण्यंनैतिपूरुषः ॥ ४० ॥

तरिकामैरद्याप्यतृप्तोऽस्मि कामानांभोगैरितिवा शुक्रआह नहियोऽभिधास्यत्यभितोधारयिष्यतितस्यवयसायथाकामंव्यत्यस्यतांयथेच्छं जराव्यत्ययंयातु व्यत्ययंनीयतामितिवा यद्वा व्यत्यस्येतिच्छेदः तांजरांव्यत्यस्यव्यत्यासंगमयेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ इतिलब्धंव्यवस्थानंजरा याव्यवस्थितिर्येनसः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

१ व्यतिपूर्वस्यास्यतेर्लोण्मध्यमपुरुषैकवचनम्

यतोनधर्मज्ञाः अनित्येचयौवनेनित्यबुद्धयः ॥ ४१ ॥ त्वंजरांकिंग्रहीष्यसीत्यपृच्छत् प्रत्याख्यानंमाकुथाइत्याह नत्वमिति ॥ ४२ ॥ आत्मकृतःस्वदेहकर्तुःप्रत्युपकारंकर्तुंकोनुक्षमः ॥४३॥ तथाऽपिपितुर्यच्चिंतितंकुर्यात्सउत्तमः यस्तुप्रोक्तकारीसमध्यमः यस्त्वश्रद्धयाकुर्यात्सोऽधमः अकर्तापितुरुच्चरितंपुरीषप्रायः ॥ ४४ ॥ जुजुषेसेवितवान् ॥ ४५ ॥ यथोपजोषंयथाप्रीतिजुजुषे ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नानेवभा

तुर्वसुश्चोदितःपित्राद्रुह्युश्चानुश्चभारत ॥ प्रत्याचख्युरधर्मज्ञाह्यनित्येनित्यबुद्धयः ॥ ४१ ॥ अपृच्छत्तनयंपूरुंवयसोनंगुणाधिकम् ॥ नत्वमग्रजवद्वत्समांप्रत्याख्यातुमर्हसि ॥ ४२ ॥ पूरुरुवाच कोनुलोकेमनुष्येंद्र पितुरात्मकृतःपुमान् ॥ प्रतिकर्तुंक्षमोयस्यप्रसादाद्विंदतेपरम् ॥ ४३ ॥ उत्तमश्चिंतितंकुर्यात्प्रोक्तकारीतुमध्यमः ॥ अधमोऽश्रद्धयाकुर्यादकर्तोच्चरितंपितुः ॥ ४४ ॥ इतिप्रमुदितःपूरुःप्रत्यगृह्णाज्जरांपितुः ॥ सोऽपितद्वयसाकामान्यथावज्जुजुषेनृप ॥ ४५॥ सप्तद्वीपपतिःसम्यक्पितृवत्पालयन्प्रजाः ॥ यथोपजोषंविषयान्जुजुषेऽव्याहतेंद्रियः ॥ ४६ ॥ देवयान्यप्यनुदिनंमनोवाग्देहवस्तुभिः ॥ प्रेयसःपरमांप्रीतिमुवाहप्रेयसीरहः ॥ ४७ ॥ अयजद्यज्ञपुरुषंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ सर्वदेवमयंदेवंसर्ववेदमयंहरिम् ॥ ४८ ॥ यस्मिन्निदंविरचितंव्योम्नीवजलदावलिः ॥ नानेवभातिनाभातिस्वप्नमायामनोरथः ॥ ४९ ॥ तमेवहृदिविन्यस्यवासुदेवंगुहाशयम् ॥ नारायणमणीयांसंनिराशीरयजत्प्रभुम् ॥ ५० ॥ एवंवर्षसहस्राणिमनःषष्ठैर्मनःसुखम् ॥ विदधानोऽपिनातृप्यत्सार्वभौमःकदिंद्रियैः ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

तियावदिंद्रियप्रवृत्तिः तदुपरमेनाभाति स्वप्नमायाभ्यांसहितोमनोरथइवेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मनःसुखंकामभोगम् कदिंद्रियैःकुत्सितैः पराङ्मुखैरिंद्रियैः ॥ ५१ ॥ ॥ इतिनवमेटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ऊनविंशेययातिःस्वंचेष्टितंनन्वजोपमम् ॥ देवयानींसमाश्राव्यविरक्तोमुक्तिमाप्तवान् ॥ १ ॥ भुक्तभोगामजांहास्यन्नजवद्वृत्तमात्मनः ॥ विडंबयन्प्रियामाहनिर्वेदयितुमात्मवान् ॥ ॥ २ ॥ कामानाचरन्नुपभुंजानः गाथामितिहासम् ॥ १ ॥

मद्विधेनमत्सदृशेनाचरितामनुष्ठिताम् मद्विधस्याचरितंयस्यामितिवा यस्यग्रामनिवासिनःकामिनोमद्विधस्याऽऽचरितंवनेस्थिताधीराःशोचंतितस्यगाथांश्रृणु ॥ २ ॥ आत्मानमनुलक्ष्याऽऽह बस्तइति प्रियामनुलक्ष्याऽऽह अजामिति वनेसंसारे प्रियंविषयम् ॥ ३ ॥ रोधसीतटेविषाणाग्रेणमृदादिकमुद्धृत्यतीर्थंनिर्गमायमार्गंव्यधत्त ॥ ४॥ बह्वयइतिशर्मिष्ठाप्रमुखाःकामयामासुः कांतंप्रतिकामिनीःकामवत्यः ॥ ५ ॥ पीवानंपुष्टम् श्मश्रुलंश्मश्रुबहुलम् रतिसमर्थमित्यर्थः मीढ्वांसंरेतःसेक्तारम् याभेकोविदमभिज्ञमतएवप्रेष्ठम् नावबुध्यतनान्वबुध्यत ॥ ६ ॥७॥

श्रीशुकउवाच सइत्थमाचरन्कामान्स्त्रैणोपह्नवमात्मनः॥बुद्ध्वाप्रियायैनिर्विण्णोगाथामेतामगायत॥१॥ श्रृणुभार्गव्यमूंगाथांमद्विधाचरितांभुवि ॥ धीरायस्यानुशोचंतिवनेग्रामनिवासिनः॥ २॥ बस्तएकोवनेकश्चिद्विचिन्वन्प्रियमात्मनः॥ददर्शकूपेपतितांस्वकर्मवशगामजाम् ॥ ३ ॥ तस्याउद्धरणोपायंबस्तःकामीविचिंतयन्॥व्यधत्ततीर्थमुद्धृत्यविषाणाग्रेणरोधसी॥४॥ सोत्तीर्यकूपात्सुश्रोणीतमेवचकमेकिल॥तयावृतंसमुद्वीक्ष्यबह्वयोऽजाःकांतकामिनीः॥ ५॥ पीवानंश्मश्रुलंप्रेष्ठंमीढ्वांसंयाभकोविदम्॥सएकोऽजवृषस्तासांबह्वीनांरतिवर्धनः॥रेमेकामग्रहग्रस्तआत्मानंनावबुध्यत॥ ६॥ तमेवप्रेष्ठतमयारममाणमजान्यया॥विलोक्यकूपसंविग्नानामृष्यद्बस्तकर्मतत्॥ ७॥ तंदुर्हृदंसुहृद्रूपंकामिनंक्षणसौहृदम्॥इंद्रियाराममुत्सृज्यस्वामिनंदुःखितायया॥ ८ ॥ सोऽपिचानुगतःस्त्रैणःकृपणस्तांप्रसादितुम्॥कुर्वन्निडविडाकारंनाशक्नोत्पथिसंधितुम्॥ ९ ॥ तस्यास्तत्रद्विजःकश्चिदजास्वाम्यच्छिनद्रुषा ॥ लंबंतंवृषणंभूयःसंदधेऽर्थाययोगवित् ॥ १० ॥ संबद्धवृषणःसोऽपित्यजयाकूपलब्धया॥कालंबहुतिथंभद्रेकामैर्नाद्यापितुष्यति॥ ११॥

स्वामिनमितिशुक्राभिप्रायेणाऽऽह ॥ ८ ॥ इडविडाकारंबस्तजातिशब्दम् संधितुंप्रसादयितुम् ॥ ९ ॥ वृषणमच्छिनज्जरयासंभोगासमर्थमकरोत् अर्थायस्वपुत्र्याःकामोपभोगाय योगविदुपायज्ञः जराव्यत्ययेनरतिशक्तिंददावित्यर्थः ॥ १० ॥ कूपलब्धयासहकामैःसेव्यमानैर्नतुष्यति ॥ ११ ॥

१ ययातेरुक्तिरियम् २ अन्ययेतिशर्मिष्ठाभिप्रायेण ३ कूपसंलग्नेतिक्वचित्पाठः इदंदेवयान्यभिप्रायेण ४ याअजातस्याःस्वामीकश्चिद्विजइत्यन्वयः प्राची०पु०द्वये तस्यतत्रद्विजइतिपाठःसचसुगमः

॥ १२ ॥ ननुतर्हिपुनरपिबहवोविषयाःसेव्यंतांततोमनसिप्रीतेसतिकामोपशांत्यामोहोनिवर्ततेतिचेत्तत्राऽऽह यदितिद्वाभ्याम् नदुह्यंतिनपूरयं
ति ॥ १३ ॥ हविषाघृतेनकृष्णवर्त्माऽग्निरिव ॥ १४ ॥ तर्हिकदाकेनोपायेनवामनसःसंपूर्णाप्रीतिःस्याद्ययाकामोपशमःस्यादित्यतआह
यदेतिषड्भिः अमंगलंभावंरागद्वेषादिवैषम्यम् ॥ १५ ॥ दुःखानिनितरांवहतीतितथाताम् ॥ १६ ॥ स्त्रीसन्निधानंतुसर्वथात्याज्यमित्याह मा

तथाऽहंकृपणःसुभ्रुभवत्याःप्रेमयंत्रितः॥ आत्मानंनाभिजानामिमोहितस्तवमायया॥१२॥ यत्पृथिव्यांव्री
हियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः॥ नदुह्यंतिमनःप्रीतिंपुंसःकामहतस्यते ॥ १३ ॥ नजातुकामःकामानामुपभोगे
नशाम्यति॥हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धते ॥ १४॥ यदानकुरुतेभावंसर्वभूतेष्वमंगलम्॥समदृष्टे
स्तदापुंसःसर्वाःसुखमयादिशः ॥ १५ ॥ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्जीर्यतोयानजीर्यते ॥ तांतृष्णांदुःखनिवहां
शर्मकामोद्रुतंत्यजेत् ॥ १६ ॥ मात्रास्वस्रादुहित्रावानाविविक्तासनोभवेत्॥ बलवानिंद्रियग्रामोविद्वांस
मपिकर्षति ॥ १७॥ पूर्णवर्षसहस्रंमेविषयान्सेवतोऽसकृत्॥ तथाऽपिचानुसवनंतृष्णातेषूपजायते॥१८॥
तस्मादेतामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसम्॥ निर्द्वंद्वोनिरहंकारश्चरिष्यामिमृगैःसह॥१९॥ दृष्टंश्रुतमसद्बुद्ध्वा
नानुध्यायेन्नसंविशेत्॥ संसृतिंचात्मनाशंचतत्रविद्वान्स आत्मदृक्॥२०॥ इत्युक्त्वानाहुषोजायांतदीयंपूरवे
वयः॥ दत्त्वास्वांजरसंतस्मादाददेविगतस्पृहः॥ २१॥ दिशिदक्षिणपूर्वस्यांद्रुह्युंदक्षिणतोयदुम्॥ प्रतीच्यांतु
र्वसुंचक्रउदीच्यामनुमीश्वरम् ॥ २२ ॥

त्रेति अविविक्तसंकीर्णमासनंयस्यसः कर्षत्याकर्षति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननुतृष्णात्यागस्यातिदुष्करत्वात्कथंब्रह्मणिमनसआधानंस्या
त्तत्राऽऽह दृष्टमिति योनानुध्यायेन्नसंविशेन्नचोपभुंजीत तत्रदृष्टश्रुतयोरनुध्यानादौ सआत्मदृक्भवति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

---

१ तेव्रीह्यादयः २ अनुसवनमनुकालम्

तस्यपूरोर्वंशेस्थापयित्वा ॥ २३ ॥ विषयेषुशब्दादिष्वासेवितंषड्वर्गंषडिंद्रियसुखंमुमुचेतत्याज यद्वाविषयेष्वासेवितंसेवांकारितंषण्णामिं द्रियाणांवर्गंमुमुचेउपैक्षतेत्यर्थः ॥ २४ ॥ विधुतंनिरस्तम् त्रिगुणात्मकंलिंगंयेन प्रतीतःप्रख्यातः ॥ २५ ॥ प्रस्तोभमेवाऽऽह परिहासमिवेति

भूमंडलस्यसर्वस्यपूरुमर्हत्तमंविशाम्॥ अभिषिच्याग्रजांस्तस्यवशेस्थाप्यवनंययौ ॥ २३ ॥ आसेवितंवर्षपूगान्षड्वर्गंविषयेषुसः॥ क्षणेनमुमुचेनीडंजातपक्षइवद्विजः ॥ २४ ॥ सतत्रनिर्मुक्तसमस्तसंगआत्मानुभूत्याविधुतत्रिलिंगः॥ परेऽमलेब्रह्मणिवासुदेवेलेभेगतिंभागवतींप्रतीतः ॥ २५ ॥ श्रुत्वागाथांदेवयानीमेनेप्रस्तोभमात्मनः॥ स्त्रीपुंसोःस्नेहवैक्लव्यात्परिहासमिवेरितम्॥ २६ ॥ सासन्निवासंसुहृदांप्रपायामिवगच्छताम्॥ विज्ञायेश्वरतंत्राणांमायाविरचितंप्रभोः ॥ २७॥ सर्वत्रसंगमुत्सृज्यस्वप्नौपम्येनभार्गवी॥ कृष्णेमनःसमावेश्यव्यधुनोल्लिंगमात्मनः ॥ २८ ॥ नमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायवेधसे ॥ सर्वभूताधिवासायशांतायबृहतेनमः॥ २९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥ श्रीशुकउवाच पूरोर्वंशंप्रवक्ष्यामियत्रजातोऽसिभारत॥ यत्रराजर्षयोवंश्याब्रह्मवंश्याश्चजज्ञिरे ॥ १ ॥ जन्मेजयोह्यभूत्पूरोःप्रचिन्वांस्तत्सुतस्ततः॥ प्रवीरोऽथनमस्युर्वैतस्माच्चारुपदोऽभवत्॥ २ ॥ तस्यसुद्युरभूत्पुत्रस्तस्माद्बहुगवस्ततः॥ संयातिस्तस्याहंयातीरौद्राश्वस्तत्सुतःस्मृतः॥ ३ ॥ ऋतेयुस्तस्यकुक्षेयुःस्थंडिलेयुःकृतेयुकः॥ जलेयुःसंततेयुश्चधर्मसत्यव्रतेयवः॥ ४ ॥

यद्वा प्रस्तोभंनिवृत्तिमार्गेप्रोत्साहनंमेने ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कथंसमावेश्यतदाह नमइति नमनादिभिःसमावेश्येत्यर्थः शुकोवानमस्करोति ॥ २९ ॥ ॥ इतिनवमेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विंशेपितृप्रसादान्नराजासनमहोन्नतेः ॥ पूरोर्वंशेहिदौष्यंतेर्भरतस्येर्यतेयशः ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ तत्सुतःअहंयातेःसुतः ॥ ३ ॥ धर्मेयुश्चसत्येयुश्चव्रतेयुश्चधर्मसत्यव्रतेयवः ॥४॥

---

१ सर्वस्यभूमंडलस्यसंबंधिनांविशांप्रजानामर्हत्तमंपूज्यतममभिषिच्यचक्रवर्तिनंकृत्वेत्यर्थः विशामित्यत्रविभुमितिक्वचित्पाठः २ प्रस्तोभमुपालंभम् ३ लिंगंशरीरम् ४ यत्रपूरोर्वंशेवंश्याराजर्षयस्तथाब्रह्मवंश्याब्राह्मणाश्चजज्ञिरेइत्यर्थः

वनेयुश्चावमःस्मृतः एवंदशैतेकृतेयुप्रमुखास्तस्यरौद्राश्वस्यघृताच्यामप्सरसिपुत्राजाताः अप्सरसइतिषष्ठीसप्तम्यर्थे वशवर्तित्वेदृष्टांतः जगदात्मनोजगतआत्मभूतस्यमुख्यस्यप्राणस्येंद्रियाणीव ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दुष्यंतस्यशकुंतलायांभरतःपुत्रोऽभवदितिकथाद्वारेणाऽऽह दुष्यंतो मृगयामितिपंचदशभिः तमाश्रममंडयंतीम् ॥ ८ ॥ स्त्रियंविलोक्यमुमुहेऽमुह्यत् ॥ ९ ॥ तस्यादर्शनेनप्रमुदितोऽतएवसन्निवृत्तःपरिश्रमो

दशैतेऽप्सरसःपुत्रावनेयुश्चावमःस्मृतः॥ घृताच्यामिंद्रियाणीवमुख्यस्यजगदात्मनः॥५॥ कृतेयोरंतिभारो भूत्त्रयस्तस्यात्मजान्नृप॥ सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथःकण्वोऽप्रतिरथात्मजः॥६॥तस्यमेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कण्वाद्याद्विजातयः॥ पुत्रोभूत्सुमतेरैभ्योदुष्यंतस्तत्सुतोमतः ॥ ७॥ दुष्यंतोमृगयांयातःकण्वाश्रमपदंगतः॥ तत्रासीनांस्वप्रभयामंडयंतींरमामिव॥८॥विलोक्यसद्योमुमुहेदेवमायामिवस्त्रियम्॥ बभाषेतांवरारोहांभटैःकतिपयैर्वृतः॥९॥तद्दर्शनप्रमुदितःसन्निवृत्तपरिश्रमः॥पप्रच्छकामसंतप्तःप्रहसन्श्लक्ष्णयागिरा॥१०॥कात्वंकमलपत्राक्षिकस्यासिहृदयंगमे ॥ किंवाचिकीर्षितंत्वत्रभवत्यानिर्जनेवने॥ ११ ॥ व्यक्तंराजन्यतनयांवेद्म्यहंत्वांसुमध्यमे ॥ नहिचेतःपौरवाणामधर्मेरमतेक्वचित् ॥ १२ ॥ शकुंतलोवाच विश्वामित्रात्मजैवाहंत्यक्तामेनकयावने ॥ वेदैतद्भगवान्कण्वोवीरकिंकरवामते ॥ १३ ॥ आस्यतांह्यरविंदाक्षगृह्यतामर्हणंचनः ॥ भुज्यतांसंतिनीवाराउष्यतांयदिरोचते॥ १४॥ दुष्यंतउवाच उपपन्नमिदंसुभ्रुजातायाःकुशिकान्वये॥ स्वयंहिवृणतेराज्ञांकन्यकाःसदृशंवरम्॥ १५॥

यस्य ॥ १० ॥ ११ ॥ पौरवाणांचेतोनह्यधर्मेरमते अतोमच्चेतसस्त्वयिरमणादेवाहंत्वांराजन्यतनयांवेद्मि ॥ १२ ॥ विश्वामित्रस्याऽऽत्मजाऽहं मेनकायांजातातयाचस्वर्गंगच्छंत्याऽत्रत्यक्ता अतोराजकन्यैवाहमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ किंकरवामेत्यादिवाक्यात्तदभिप्रायंज्ञात्वाऽऽह उपपन्नमिति ॥ १५ ॥

---

१ पूर्वमत्रपरत्रचदुष्कंतइत्यपिपाठःक्वचित्क्वचित्पुस्तकेउपलभ्यते २ बहुवचनंसख्यभिप्रायेण

गांधर्वविधिनामिथःसमयपूर्वकेण ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दुरत्ययंविक्रांतंविक्रमणंयस्य ॥ १९ ॥ २० ॥ भस्त्राचर्मपात्रंतद्वन्माताआधारमात्रम् पितुरेवतुपुत्रः तत्रहेतुः येनेति आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः भरस्वपुषाण अनेनभरतनामनिरुक्तम् ॥ २१ ॥ किंच रेतोधारेतःसेक्तावंशकृत्पुत्रोयमक्षयात्पितरंनयतितारयति तथाचश्रुतिः पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवेति

ओमित्युक्तेयथाधर्ममुपयेमेशकुंतलाम् ॥ गांधर्वविधिनाराजादेशकालविधानवित्[1] ॥ १६ ॥ अमोघवीर्योराजर्षिर्महिष्यांवीर्यमादधे ॥ श्वोभूतेस्वपुरंयातःकालेनासूतसासुतम् ॥ १७॥ कण्वःकुमारस्यवनेचक्रेसमुचिताः[2]क्रियाः ॥ बद्धास्मृगेंद्रांस्तरसाक्रीडतिस्मसबालकः ॥ १८ ॥ तंदुरत्ययविक्रांतमादायप्रमदोत्तमा॥ हरेरंशांशसंभूतंभर्तुरंतिकमागमत्॥ १९ ॥ यदानजगृहेराजाभार्यापुत्रावनिंदितौ॥ शृण्वतांसर्वभूतानांखेवागाहाशरीरिणी॥ २० ॥ माताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः ॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतमाऽवमंस्थाःशकुंतलाम्॥ २१ ॥ रेतोधाःपुत्रोनयतिनरदेवयमक्षयात्॥ त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला॥ २२॥ पितर्युपरतेसोऽपिचक्रवर्तीमहायशाः॥ महिमागीयतेतस्यहरेरंशभुवोभुवि ॥ २३ ॥ चक्रंदक्षिणहस्तेऽस्यपद्मकोशोऽस्यपादयोः ॥ ईजेमहाभिषेकेणसोऽभिषिक्तोधिराड्विभुः ॥ २४ ॥ पंचपंचाशतामेध्यैर्गंगायामनुवाजिभिः॥ मामतेयं[3]पुरोधाययमुनायामनुप्रभुः॥ २५॥

पाठांतरे मातापित्रोःपुत्रंप्रतिविवादेयमक्षयाद्धर्मनिर्णेतुर्यमस्यसभायाःसकाशाद्रेतोधारेतःसेक्तापितैवधर्मेणविजित्यपुत्रंनयतिनतुमातेत्यर्थः ततश्चभार्यापुत्रौस्वीकृतवानितिज्ञेयम् ॥ २२ ॥ चक्रवर्तीबभूवेतिशेषः तस्यमहिमागीयतेतदप्येतेश्लोकाअभिगीताइत्यादिबह्वृचश्रुत्याहरेरंशभुवोंऽशाज्जातस्य ॥ २३ ॥ तत्रलिंगमाह चक्रमिति ॥ २४ ॥ गंगायामनुलोमंपंचपंचाशतावाजिभिरीजे पुरोधायपुरोहितंकृत्वा यमुनायामनुचयमुनायाश्चानुलोमम् ॥ २५ ॥

१ विभागविदितिक्वचित्पाठः २ समुदिताइतिक्वचित्पाठः तत्रविभ्युक्ताइत्यर्थः ३ मामतेयंममतायाःपुत्रंदीर्घतमसम् ४ पुत्रंनयतीत्येवंरूपे

अष्टाधिकसप्ततिमेध्यानश्वान्बबंध किंकुर्वन् वसुधनंप्रकर्षेणददत् साचीगुणेप्रकृष्टगुणवतिदेशेऽग्निश्चितोऽभूत् यस्मिन्नग्निचयनेदेशेवा सहस्रंब्राह्मणाभरतेनभूरिदानेनदत्तागाबद्धशःप्रत्येकंबद्वंबद्वंविभेजिरेविभज्यजगृहुः चतुरशीत्यधिकैस्त्रयोदशसहस्रैरेकंबद्वंभवति तथाहि हिरण्येनपरीवृतान्कृष्णान्शुक्लदतोमृगान् मष्णारेभरतोददाच्छतंबद्वानिसप्तचेतिश्रुत्युक्तानिसप्ताधिकशतंबद्वानिश्रीशुकेनोत्तरश्लोकेचतुर्दशलक्षत्वेनसंगृहीतानि अदात्कर्मणिमष्णारेनियुतानिचतुर्दशेति एवंचतुर्दशलक्षाणांसप्ताधिकशतभागोबद्वमित्युक्तम् इयंचबद्वसंख्याश्लोकेनसंगृह्यते चतुर्दशानांलक्षाणांसप्ताधिकशतांशकः बद्वंचतुरशीत्यग्रसहस्राणित्रयोदश ॥ २६ ॥ देवानामपिमायांवैभवमत्यगादत्य

अष्टसप्ततिमेध्याश्वान्बबंधप्रददद्वसु ॥ भरतस्यहिदौष्यंतेरग्निःसाचीगुणेचितः ॥ सहस्रंबद्वशोयस्मिन्ब्राह्मणागाविभेजिरे ॥ २६ ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतंत्यश्वान्बद्ध्वाविस्मापयन्नृपान् ॥ दौष्यंतिरत्यगान्मायांदेवानांगुरुमाययौ ॥ २७ ॥ मृगान्शुक्लदतःकृष्णान्हिरण्येनपरीवृतान् ॥ अदात्कर्मणिमष्णारेनियुतानिचतुर्दश ॥ २८ ॥ भरतस्यमहत्कर्मनपूर्वेनापरेनृपाः ॥ नैवापुर्नैवप्राप्स्यंतिबाहुभ्यांत्रिदिवंयथा ॥ २९ ॥ किरातहूणान्यवनानंध्रान्कंकान्खशान्शकान् ॥ अब्रह्मण्यान्नृपांश्चाहन्म्लेच्छान्दिग्विजयेऽखिलान् ॥ ३० ॥ जित्वापुराऽसुरादेवान्येरसौकांसिभेजिरे ॥ देवस्त्रियोरसांनीताःप्राणिभिःपुनराहरत् ॥ ३१ ॥ सर्वकामान्दुदुहतुःप्रजानांतस्यरोदसी ॥ समास्त्रिणवसाहस्रीर्दिक्षुचक्रमवर्तयत् ॥ ३२ ॥

शेत यतः गुरुंपूज्यंहरिमाययौप्राप्तः तदंशभवत्वात् मांयवत्तरइतिपाठेऽस्वःश्रुत्यनुसारेण मायावतांश्रेष्ठोहरिरेवासावित्यर्थः ॥ २७ ॥ मृगान्श्रेष्ठगजान् भद्रमंद्रमृगादयोगजजातिभेदाः मष्णारेइत्यस्यश्रुतिपदस्यव्याख्यानंकर्मणीति कस्मिंश्चित्कर्मविशेषे केचित्तुमष्णारेतीर्थइतिव्याचक्षते ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ पुरादेवान्जित्वायेऽसुरारसौकांसिरसातलादिस्थानानिभेजिरेतैःप्राणिभिर्बलिभिर्देवस्त्रियोरसातलंनीताःसतीःपुनराहरदानिन्ये प्राणिभिरन्यैर्मनुष्यादिभिःसहनीताइतिवा पणिभिरितिपाठेपणयोऽसुरास्तैर्नीताःसतीः यद्वा पणयोदूतास्तैर्दूतान्प्रस्थाप्याहरदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ त्रिणवसाहस्रीःसमाःसप्तविंशतिसहस्रंवत्सरान् चक्रंसेनाआज्ञावा ॥ ३२ ॥

---

१ गुरुमाययावित्यत्र

तस्यवैराग्येणमोक्षप्रकारमाह सइति मृषेतिविचार्येतिशेषः ॥ ३३ ॥ नानुरूपामत्सदृशानभवंतीतिभर्त्राईरितेसतिव्यभिचारशंकयाऽस्मां स्त्यक्ष्यतीतिभयात्पुत्रान्जघ्नुःपुनःपुत्राणांदर्शनेवैसादृश्यानुसंधानेनत्यजेन्नान्यथेत्याशयेनहतवत्यः ॥ २४ ॥ वितथेव्यर्थेसतितदर्थंपुत्रार्थंमरुत्स्तोमेनयागेनयजतस्तस्यप्रसन्नाःसंतोमरुतोभरद्वाजंनामपुत्रमुपाददुःसमर्पयामासुः॥३५॥ मरुतांभरद्वाजागमप्रकारंप्रदर्शयन्नाह अंतर्वत्न्यामितिचतुर्भिः अंतर्वत्न्यांगर्भिण्यांभ्रातुरुतथ्यस्यपत्न्यांममतायांचौर्येणमैथुनायकदाचित्प्रवृत्तोबृहस्पतिस्तदाद्वितीयगर्भस्यावकाशाभावादाक्रोशपूर्वकंगर्भस्थेनवारितस्ततःक्रुद्धोबृहस्पतिरंधोभवेतितंगर्भंशप्त्वाबलाद्वीर्यंन्यषिंचत्ततोबृहस्पतेःशापाद्गर्भस्थोदीर्घतमाअंधोबभूवतेन

ससम्राड्लोकपालाख्यमैश्वर्यमधिराट्श्रियम् ॥ चक्रंचास्खलितंप्राणान्मृषेत्युपरराम ह ॥ ३३ ॥ तस्यासन्नृपवैदर्भ्यःपत्न्यस्तिस्रःसुसंमताः ॥ जघ्नुस्त्यागभयात्पुत्रान्नानुरूपाइतीरिते ॥ ३४ ॥ तस्यैवंवितथेवंशेतदर्थंयजतःसुतम् ॥ मरुत्स्तोमेनमरुतोभरद्वाजमुपाददुः ॥ ३५ ॥ अंतर्वत्न्यांभ्रातृपत्न्यांमैथुनायबृहस्पतिः ॥ प्रवृत्तोवारितोगर्भंशप्त्वावीर्यमवासृजत् ॥ ३६ ॥ तंत्यक्तुकामांममतांभर्तृत्यागविशंकिताम् ॥ नामनिर्वचनंतस्यश्लोकमेनंसुराजगुः ॥ ३७ ॥ मूढेभरद्वाजमिमंभरद्वाजंबृहस्पते ॥ यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ ३८ ॥

चतद्वीर्यंपार्ष्णिप्रहारेणयोनेर्बहिर्निःसारितंभूमौपतितंसद्यएवकुमारोऽभवत् ॥ ३६ ॥ तंचपरवीर्यजंभर्तुस्त्यागाद्विशंकितांसतींत्यक्तुकामांममतांप्रतिसुराएनंबृहस्पतेर्ममतायाश्चविवादरूपंश्लोकंजगुः किमर्थंजगुरतआह तस्यनामनिरुच्यतेयेनतत् तन्नामनिर्वचनेनैवभर्तुस्त्यागशंकामपाकर्तुमित्यर्थः ॥३६॥ तत्रपुत्रंत्यक्त्वायांतींममतांबृहस्पतिराह हेमूढेइमंपुत्रंभरपुषाण भर्तुर्बिभेमीतिचेत्तत्राऽऽह द्वाजमेकस्यक्षेत्रेऽन्यस्यबीजादित्येवंद्वाभ्यांजातमतस्तस्याप्ययंपुत्रइतिनतस्माद्भयशंकेत्यर्थः एवमुक्तासतींतंप्रत्याह हेबृहस्पतेत्वमिमंभरयतोद्वाजंद्वाभ्यामावाभ्यामन्यायतोजातम् अतोनाहमेकाकिनीभरामीत्यर्थः यद्यस्मादेवमुक्त्वापितरौममताबृहस्पतीविवदमानौपुत्रंपरित्यज्ययातौततोहेतोरयंभरद्वाजइति पाठांतरेयस्यत्यागदुःखात्पितरौयातावित्यर्थः ॥ ३८ ॥

१ यातौयद्दुःखात्पितरावित्येवंरूपे

वितथंव्यभिचारसंभवात्तमात्मजंवितथंनिरर्थकंमत्वाममताव्यसृजत्तत्याज पाठांतरेंआदिजंप्रथमजंभर्तुर्वीर्याज्जातमेवमुख्यमात्मजंमत्वा बृहस्पतेर्जातंतत्याजेत्यर्थः एवंतयात्यक्तंमरुतोऽबिभ्रन्नबिभरुः तदेवंमरुद्भिःप्राप्तोऽयंभरतस्यान्वयेवितथेसतिदत्तः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥एकविंशेतुदौष्यंतेःसुतस्यान्वयउच्यते ॥ रंतिदेवाजमीढादेर्यत्रकीर्तिःप्रतन्यते ॥ १ ॥ भरतस्यान्वयेवितथेसतिदत्तत्वाद्वितथसंज्ञोभरद्वाजः सचब्राह्मणोऽपिभरतस्यदत्तःपुत्रोजातइतितद्वंशोऽनुकम्य

चोद्यमानासुरैरेवंमत्वावितथमात्मजम् ॥ व्यसृजन्मरुतोऽबिभ्रन्दत्तोऽयंवितथेऽन्वये ॥ ३९ ॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥७॥ श्रीशुकउवाच वितथस्यसुतोमन्युर्बृहत्क्षत्रोजयस्ततः ॥ महावीर्योनरोगर्गःसंकृतिस्तुनरात्मजः ॥ १ ॥ गुरुश्चरंतिदेवश्चसंकृतेःपांडुनंदन ॥ रंतिदेवस्यहियशइहामुत्रचगीयते ॥ २ ॥ वियद्वित्तस्यददतोलब्धंलब्धंबुभुक्षतः ॥ निष्किंचनस्यधीरस्यसकुटुंबस्यसीदतः ॥ ३ ॥ व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिबतःकिल ॥ घृतपायससंयावंतोयंप्रातरुपस्थितम् ॥ ४ ॥ कृच्छ्रप्राप्तकुटुंबस्यक्षुत्तृड्भ्यांजातवेपथोः ॥ अतिथिर्ब्राह्मणःकालेभोक्तुकामस्यचागमत् ॥ ५ ॥ तस्मैसंव्यभजत्सोऽन्नमादृत्यश्रद्धयान्वितः ॥ हरिंसर्वत्रसंपश्यन्सभुक्त्वाप्रययौद्विजः ॥ ६ ॥ अथान्योभोक्ष्यमाणस्यविभक्तस्यमहीपते ॥ विभक्तंव्यभजत्तस्मैवृषलायहरिंस्मरन् ॥ ७ ॥ यातेशूद्रेतमन्योगादतिथिःश्वभिरावृतः ॥ राजन्मेदीयतामन्नंसगणायबुभुक्षते ॥ ८ ॥

ते वितथस्यसुतोमन्युस्तस्माद्बृहत्क्षत्रजयमहावीर्यनरगर्गाःपंचपुत्राबभूवुः ॥ १ ॥ २ ॥ वियद्वित्तस्यवियतोगगनादिवोद्यमंविनादैवादुपस्थितमेववित्तंभोग्यंयस्य यद्वा वियद्वययंप्राप्नुवद्वित्तंभोग्यंयस्य तदेवाऽऽह बुभुक्षतोऽपिसतोलब्धंलब्धंददतः तत्प्रपंचयति निष्किंचनस्येत्यादिसार्धैःपंचदशभिः ॥ ३ ॥ अपिबतोजलपानमप्यकुर्वतः घृतादित्रयाणांद्वंद्वैक्यम् तोयंच ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अथान्योवृषलोऽतिथिरागमत् विभक्तस्यकुटुंबार्थमन्नादिकंविभक्तवतः ॥ ७ ॥ सगणायश्वयूथसहिताय ॥ ८ ॥

---

१ पाठांतरेआदितरंप्रथमजमितिटीकापाठःप्राचीनतरपुस्तकद्वयेदृश्यतेतदामत्वाऽऽदितरमात्मजमितिपाठांतरंबोध्यम् आदिजमितिपाठेतुमत्वाचादिजमात्मजमितिपाठांतरंकल्पनीयम् २ सुतान्मन्योरितिक्वचित्पाठः अत्रततइत्यनन्वितम्

॥ ९ ॥ उच्छेषमुर्वरितम् एकमेवतर्पयतीतितथा ॥ १० ॥ ११ ॥ परदुःखासहिष्णुतयासर्वेषांदुःखंस्वयंभोक्तुमाशास्ते नेति अणिमाद्यष्टसमृद्धियुक्तांगतिमपिमोक्षमपिचाहंनकामये तर्हिकिंकामयसेतदाह अखिलदेहभाजामार्तिंदुःखंतत्तद्भोक्तृरूपेणांतःस्थितः सन्नहंप्रपद्येप्राप्नुयामित्येवंकामयेयेनतद्दुःखभोक्तामयाहेतुभूतेनतेसर्वेऽदुःखाभवंति ॥ १२ ॥ ननुदुःखंकिमितिप्रार्थयसे परदुःखनिवृत्त्यैवममसर्वदुःखनिवृत्ति

सआहृत्यावशिष्टंयद्बहुमानपुरस्कृतम् ॥ तच्चदत्त्वानमश्चक्रेश्वभ्यःश्वपतयेविभुः ॥ ९ ॥ पानीयमात्रमुच्छेषंतच्चैकपरितर्पणम् ॥ पास्यतःपुल्कसोऽभ्यागादपोदेह्यशुभस्यमे ॥ १० ॥ तस्यतांकरुणांवाचंनिशम्यविपुलश्रमाम् ॥ कृपयाभृशसंतप्तइदमाहामृतंवचः ॥ ११ ॥ नकामयेऽहंगतिमीश्वरात्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवंवा ॥ आर्तिंप्रपद्येऽखिलदेहभाजामंतःस्थितोयेनभवंत्यदुःखाः ॥ १२ ॥ क्षुत्तृट्श्रमो[1]गात्रपरिश्रमश्चदैन्यंक्लमः शोकविषादमोहाः ॥ सर्वेनिवृत्ताःकृपणस्यजंतोर्जिजीविषोर्जीवजलार्पणान्मे[2] ॥ १३ ॥ इतिप्रभाष्यपानीयंम्रियमाणःपिपासया ॥ पुल्कसायाददाद्धीरो[3]निसर्गकरुणोनृपः ॥ १४ ॥ तस्यत्रिभुवनाधीशाःफलदाःफलमिच्छताम् ॥ आत्मानंदर्शयांचक्रुर्मायाविष्णुविनिर्मिताः ॥ १५ ॥ सवैतेभ्योनमस्कृत्यनिःसंगोविगतस्पृहः ॥ वासुदेवेभगवतिभक्त्याचक्रेनमःपरम् ॥ १६ ॥ ईश्वरालंबनंचित्तंकुर्वतोनन्यराधसः ॥ मायागुणमयीराजन्स्वप्नवत्प्रत्यलीयत ॥ १७ ॥

रित्याह क्षुत्तृडिति कृपणस्यजंतोर्जीवनहेतोर्जलस्यार्पणान्मेसर्वेक्षुत्तृडादयोनिवृत्ताः ॥ १३ ॥ इत्येवंप्रभाष्य ॥ १४ ॥ त्रिभुवनाधीशाब्रह्मादयः मायास्तदीयधैर्यपरीक्षाऽर्थंप्रथमंमाययात्र्वषलादिरूपेणप्रतीताःसंतइत्यर्थः ॥ १५ ॥ परंकेवलंवासुदेवेभक्त्यानमश्चक्रेनतुतान्किमपियाचितवान् ॥ १६ ॥ अनन्यराधसईश्वरातिरिक्तफलांतरानपेक्षस्य प्रत्यलीयताऽऽत्मन्येवलीनाबभूव ॥ १७ ॥

१ श्रमोमानसआयासः गात्रपरिश्रमःशारीरआयासः क्लमोग्लानिः २ क्वचिन्मूलेटीकायांचसंभाष्येतिपाठः ३ अददाद्धीरइतिप्रचुरःपाठः

॥ १८॥ मन्युसुतस्यनरस्यवंशमुक्त्वातत्सुतस्यैवगर्गस्यवंशमाह गर्गादिति महावीर्यस्यवंशमाह दुरितक्षयस्तस्यत्रय्यारुणिःकविःपुष्करारुणि श्चेतित्रयःपुत्राः ॥ १९ ॥ कथंभूताः येअत्रक्षत्रवंशेब्राह्मणगतिंब्राह्मणरूपतांगतास्ते मन्युपुत्राणांपंचानांज्येष्ठस्यवंशमाह बृहत्क्षत्रस्येति य येनहस्तिनापुरंकृतमित्यर्थः ॥ २० ॥ अजमीढादयस्त्रयोहस्तिनःपुत्राः ॥ २१ ॥ अजमीढादेवान्यःपुत्रोबृहदिषुर्नामाऽभवत् ॥ २२ ॥२३ ॥ पारस्यतनयोनीपः नीपस्यपुत्रशतम् ॥२४॥ संएवकृत्व्यांकृत्वीसंज्ञायांशुककन्यायांब्रह्मदत्तंचजनयामास तदुक्तंहरिवंशादिषु पराशरकुलो

तत्प्रसंगानुभावेनरंतिदेवानुवर्तिनः ॥ अभवन्योगिनःसर्वेनारायणपरायणाः ॥ १८ ॥ गर्गाच्छिनिस्ततो गार्ग्यःक्षत्राद्ब्रह्मह्यवर्तत ॥ दुरितक्षयोमहावीर्यात्तस्यत्रय्यारुणिःकविः ॥ १९ ॥ पुष्करारुणिरित्यत्रयेब्राह्म णगतिंगताः ॥ बृहत्क्षत्रस्यपुत्रोऽभूद्धस्तीयद्धस्तिनापुरम् ॥ २० ॥ अजमीढोद्विमीढश्वपुरुमीढश्वहस्तिनः ॥ अ जमीढस्यवंश्याःस्युःप्रियमेधादयोद्विजाः ॥ २१ ॥ अजमीढाद्बृहदिषुस्तस्यपुत्रोबृहद्धनुः ॥ बृहत्कायस्ततस्तस्य पुत्रआसीज्जयद्रथः ॥ २२ ॥ तत्सुतोविशदस्तस्यसेनजित्समजायत ॥ रुचिराश्वोदृढहनुःकाश्योवत्सश्वतत्सु ताः ॥ २३ ॥ रुचिराश्वसुतःपारःपृथुसेनस्तदात्मजः ॥ पारस्यतनयोनीपस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् ॥ २४ ॥ सकृत्व्यां शुककन्यायांब्रह्मदत्तमजीजनत् ॥ सयोगीगविभार्यायांविष्वक्सेनमधात्सुतम् ॥ २५ ॥

त्पन्नःशुकोनाममहायशाः व्यासादरण्यांसंभूतोविधूमोग्निरिवोज्वलन् सतस्यांपितृकन्यायांवीरिण्यांजनयिष्यति कृष्णंगौरप्रभंशंभुंतथाभू रिश्रुतंजयम् कन्यांकीर्तिमतींषष्ठींयोगिनींयोगमातरम् ब्रह्मदत्तस्यजननींमहिषीमणुहस्यचेति यद्यपिशुकउत्पत्त्यैवविमुक्तसंगोनिर्गतस्तथाऽ पिविरहातुरंव्यासमनुयांतंदृष्ट्वाछायाशुकंनिर्मायगतवांस्तदभिप्रायेणैवगार्हस्थ्यादिव्यवहारइत्यविरोधः सब्रह्मदत्तोयोगी गविवाचिसरस्व त्याम् ॥ २५ ॥

---

१ अत्रप्रमाणग्रंथेअणुहस्यमहिषीत्युक्तम् अणुहश्वनीपात्सप्तमस्तस्यब्रह्मदत्तःपुत्रउक्तोहरिवंशे अत्रचनीपस्यपुत्रउक्तइतिविरोधःसुधीभिर्विचारणीयः २ रुचिराश्व सुतःपृथुसेनस्तदात्मजःपारइतिकेचिद्व्याचक्षते । अपरेतुपारस्यैकःपुत्रःपृथुसेनोऽपरोनीपइतिव्याचक्षते तत्राद्ये पारस्यतनयोनीपइत्याद्युत्तरार्धव्याख्यानमनुपयुक्तम् द्विती येतुपारस्यैवान्यस्तनयइतिवक्तव्येपारस्यतनयइतिव्याख्यानासांगत्यम् तस्मात् रुचिराश्वसुतःप्राज्ञःपृथुसेनस्तदात्मजः । पारस्ततनयोनीपइत्यंकितांध्रपुस्तकस्थोबाल बोधिनीस्थश्वपाठएवयुक्तःश्रीधरसंमतश्चेतिभाति

सएवयोगतंत्रंचकार बार्हदीषवाबृहदिषोर्वंश्याइमे दीर्घत्वमार्षम् ॥ २६ ॥ सुपार्श्वकृत्सुपार्श्वस्यपिता ॥ २७ ॥ प्राच्यसाम्नांषट्संहिताजगौ विभज्याध्यापितवान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ अजमीढस्यवंश्याःप्रियमेधादयःकेचिद्ब्राह्मणाबभूवुर्बृहदिषुप्रभृतयःक्षत्रियाश्चेतिवंशद्वयमुक्तम् त

जैगीषव्योपदेशेनयोगतंत्रंचकारह ॥ उदक्स्वनस्ततस्तस्माद्भल्लादोबार्हदीषवाः ॥ २६ ॥ यवीनरोद्विमीढस्य कृतिमांस्तत्सुतःस्मृतः ॥ नाम्नासत्यधृतिर्यस्यदृढनेमिःसुपार्श्वकृत् ॥ २७ ॥ सुपार्श्वात्सुमतिस्तस्यपुत्रःसन्न तिमांस्ततः ॥ कृतिर्हिरण्यनाभाद्योयोगंप्राप्यजगौस्मषट् ॥ २८ ॥ संहिताःप्राच्यसाम्नांवैनीपोह्युग्रायुधस्त तः ॥ तस्यक्षेम्यःसुवीरोऽथसुवीरस्यरिपुंजयः ॥ २९ ॥ ततोबहुरथोनामपुरुमीढोऽप्रजोऽभवत् ॥ नलिन्या मजमीढस्यनीलःशांतिःसुतस्ततः ॥ ३० ॥ शांतःसुशांतिस्तत्पुत्रःपुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् ॥ भर्म्याश्वस्तनयस्त स्यपंचासन्मुद्गलादयः ॥ ३१ ॥ यवीनरोबृहदिषुःकांपिल्यःसंजयःसुताः ॥ भर्म्याश्वःप्राहपुत्रामेपंचानांरक्ष णायहि ॥ ३२ ॥ विषयाणामलमिमेइतिपंचालसंज्ञिताः ॥ मुद्गलाद्ब्रह्मनिर्वृत्तंगोत्रंमौद्गल्यसंज्ञितम् ॥ ३३ ॥ मिथुनंमुद्गलाद्भार्म्याद्दिवोदासःपुमानभूत् ॥ अहल्याकन्यकायस्यांशतानंदस्तुगौतमात् ॥ ३४ ॥ तस्यसत्य धृतिःपुत्रोधनुर्वेदविशारदः ॥ शरद्वांस्तत्सुतोयस्मादुर्वशीदर्शनात्किल ॥ ३५ ॥ शरस्तंबेऽपतद्रेतोमिथुनंतद भूच्छुभम् ॥ तद्दृष्ट्वाकृपयाऽगृह्णाच्छंतनुर्मृगयांचरन् ॥ कृपःकुमारःकन्याचद्रोणपत्न्यभवत्कृपी ॥ ३६ ॥ ॥इ तिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

स्यैववंशांतरमाह नलिन्यामितियावत्समाप्ति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मुद्गलएकोयवीनरादयश्चत्वारइत्येवंपंच ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ भार्म्याद्भर्म्या श्वपुत्रात् मिथुनंचाभूत् तदेवाऽऽह दिवोदासःपुमानहल्याचकन्यकेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इतिनवमेटीकायामेकविंशति तमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

१ उग्रायुधइतिनीपविशेषणम् २ बृहदश्वइतिप्रचुरःपाठः

द्वाविंशेनुदिवोदासवंशमुक्त्वाऽथर्वर्णिताः ॥ ऋक्षवंशेजरासंधपार्थदुर्योधनादयः ॥ १ ॥ १ ॥ तस्यसोमकस्यपुत्राणांशतंबभूव तेषांजंतुर्ज्ये ष्ठोयवीयान्पृषतः ॥ २ ॥ अजमीढस्यैववंशांतरमाह यइति ततःसंवरणात्कुरुः ॥ ३ ॥ ४ ॥ तस्यकृतिनः उपरिचरोवसुःततोवसोः बृहद्रथो

श्रीशुकउवाच मित्रेयुश्चदिवोदासाच्च्यवनस्तत्सुतोनृप ॥ सुदासःसहदेवोऽथसोमकोजंतुजन्मकृत् ॥ १ ॥ तस्यपुत्रशतंतेषांयवीयान्पृषतःसुतः ॥ द्रुपदोद्रौपदीतस्यधृष्टद्युम्नादयःसुताः ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नाद्धृष्टकेतुर्भार्म्याःपंचालकाइमे ॥ योऽजमीढसुतोह्यन्यऋक्षःसंवरणस्ततः ॥ ३ ॥ तपत्यांसूर्यकन्यायांकुरुक्षेत्रपतिःकुरुः ॥ परीक्षित्सुधनुर्जह्नुर्निषधाश्वःकुरोःसुताः ॥ ४ ॥ सुहोत्रोऽभूत्सुधनुषश्च्यवनोऽथततःकृती ॥ वसुस्तस्योपरिचरो बृहद्रथमुखास्ततः ॥ ५ ॥ कुशांबमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्चचेदिपाः ॥ बृहद्रथात्कुशाग्रोऽभूदृषभस्तस्यतत्सुतः ॥ ६ ॥ जज्ञेसत्यहितोऽपत्यंपुष्पवांस्तत्सुतोजह्नुः ॥ अन्यस्यांचापिभार्यायांशकलेद्वेबृहद्रथात् ॥ ७ ॥ तेमात्राबहिरुत्सृष्टेजरयाचाभिसंधिते ॥ जीवजीवेतिक्रीडंत्याजरासंधोऽभवत्सुतः ॥ ८ ॥ ततश्चसहदेवोभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः ॥ परीक्षिदनपत्योभूत्सुरथोनामजाह्नवः ॥ ९ ॥ ततोविदूरथस्तस्मात्सार्वभौमस्ततोऽभवत् ॥ जयसेनस्तत्तनयोराधिकोऽतोऽयुतोह्यभूत् ॥ १० ॥ ततश्चक्रोधनस्तस्माद्देवातिथिरमुष्यच ॥ ऋष्यस्तस्यदिलीपोभूत्प्रतीपस्तस्यचात्मजः ॥ ११ ॥ देवापिःशंतनुस्तस्यबाह्लीकइतिचाऽऽत्मजाः ॥ पितृराज्यंपरित्यज्यदेवापिस्तुवनंगतः ॥ १२ ॥ अभवच्छंतनूराजाप्राङ्महाभिषसंज्ञितः ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंयौवनमेतिसः ॥ १३ ॥

मुखमादिर्येषाम् ॥ ५ ॥ तानेवाऽऽह कुशांबेति तत्सुतःपुष्पवान्जज्ञे तस्यापत्यंसत्यहितइतियोज्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ जरयाराक्षस्या ॥ ८ ॥ यद्यस्मात्सोमापेःश्रुतश्रवाः कुरोःपुत्रःपरीक्षिदनपत्यः जाह्नवोजह्नोःपुत्रः ॥ ९ ॥ अतोराधिकादयुतोऽभूदित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्यप्रतीपस्यदेवापिशंतनुबाह्लीकाः ॥ १२ ॥ प्राक्पूर्वजन्मनिमहाभिषइतिसंज्ञायस्यसः ॥ १३ ॥

---

१ मित्रायुरितिप्रचुरःपाठः

यदादेवोनववर्षतदाशंतनुस्तत्रकारणंब्राह्मणान्पप्रच्छ ॥ १४ ॥ ब्राह्मणैश्चैवमुक्तः दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते परिवेत्तासविज्ञेयः[१]परिवित्तिस्तुपूर्वजइतिस्मृतेर्योऽग्रभुक्भुवमग्रतोभुनक्तिअयंत्वादृशोऽपिपरिवेत्तैवभवति अतस्तद्दोषपरिहारायराज्यमग्रजायदेहिततोवृष्टिर्भविष्यतीत्येवमुक्तःशंतनुर्वनंगत्वाज्येष्ठंछंदयामासराज्ञःप्रजापालनादिःपरोधर्मोऽतस्त्वंराज्यंस्वीकुर्विति प्रार्थितवान् ततःपूर्वमेवतस्यमंत्रिणाअश्मरावसंज्ञेनदेवापिंपाखंडीकृत्यराज्यानर्हंकर्तुंयेप्रहिताविप्रास्तैःपाखंडमताश्रययागिरावेदाद्विभ्रंशितःसन् वेदवादस्यातिवादान्निंदाव

शांतिमाप्नोतिचैवाग्र्यांकर्मणातेनशंतनुः ॥ समाद्वादशतद्राज्येनववर्षयदाविभुः ॥ १४ ॥ शंतनुर्ब्राह्मणैरुक्तः परिवेत्ताऽयमग्रभुक् ॥ राज्यंदेह्यग्रजायाऽऽशुपुरराष्ट्रविवृद्धये ॥ १५ ॥ एवमुक्तोद्विजैर्ज्येष्ठंछंदयामाससोऽब्रवीत् ॥ तन्मंत्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितोगिरा ॥ १६ ॥ वेदवादातिवादान्वैतदादेवोववर्षह ॥ देवापिर्योगमास्थायकलापग्राममाश्रितः ॥ १७ ॥ सोमवंशेकलौनष्टेकृतादौस्थापयिष्यति ॥ बाह्लीकात्सोमदत्तोभूद्भूरिर्भूरिश्रवास्ततः ॥ १८ ॥ शलश्चशंतनोरासीद्गंगायांभीष्मआत्मवान् ॥ सर्वधर्मविदांश्रेष्ठोमहाभागवतःकविः ॥ १९ ॥ वीरयूथाग्रणीर्येनरामोऽपियुधितोषितः ॥ शंतनोर्दाशकन्यायांजज्ञेचित्रांगदःसुतः ॥ २० ॥ विचित्रवीर्यश्चावरजोनाम्नाचित्रांगदोहतः ॥ यस्यांपराशरात्साक्षादवतीर्णोहरेःकला ॥ २१ ॥ वेदगुप्तोमुनिःकृष्णोयतोऽहमिदमध्यगाम् ॥ हित्वास्वशिष्यान्पैलादीन्भगवान्बादरायणः ॥ २२ ॥

चनानिसोऽब्रवीत् ततस्तस्यपातित्येनराज्यानर्हत्वेजातेशंतनोर्दोषाभावाद्देवोववर्षेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ततःसोमदत्ताद्भूरिर्भूरिश्रवाःशलश्चेतित्रयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ रामोजामदग्न्यः दाशकन्यायामिति उपरिचरस्यवसोर्वीर्येणमत्स्यगर्भादुत्पन्नादाशैःकैवर्तैःपालिताऽतोदाशकन्येतिप्रसिद्धायांसत्यवत्याम् ॥ २० ॥ नाम्नातत्समाननाम्नाचित्रांगदेनगंधर्वेणयुद्धेहतः यस्यांसत्यवत्यांशंतनुपरिग्रहात्पूर्वमेव ॥ २१ ॥ वेदागुप्तायेन यतोऽहंजातइदंभागवतंचाध्यगामधिगतवानस्मि ॥ २२ ॥

---

१ राज्ञोभूपतित्वेनभुवोपिदारत्वादग्रजेस्थितेदारसंयोगकर्तृत्वादितिभावः २ त्वमग्रभुगितिपाठेयद्यपिवह्वषुपुस्तकेषुदृश्यतेतथाप्ययंत्वादृशोऽपीतिव्याख्यातवतःश्रीधरस्यायमितिपाठएवसंमतइतिभाति

॥ २३ ॥ स्वयंवराद्भीष्मेणबलादुपानीते ॥ २४ ॥ मात्रासत्यवत्योक्तइतिनिषेधाभावमाह अपतिरपत्यलिप्सुर्देवराद्गुरुप्रयुक्ताऋतुमतीया दित्यादिवचनात् ॥ २५ ॥ दुःशलानामकन्याचजज्ञे ॥ २६ ॥ अरण्येमृगशापान्मैथुनेनरुद्धस्यप्रतिबद्धस्य ॥ २७ ॥ नासत्यदस्राभ्याम

मत्यंपुत्रायशांतायपरंगुत्यमिदंजगौ ॥ विचित्रवीर्योऽथोवाहकाशिराजसुतेबलात् ॥ २३ ॥ स्वयंवरादुपानीतेअंबिकांऽबालिकेउभे ॥ तयोरासक्तहृदयोगृहीतोयक्ष्मणामृतः ॥ २४ ॥ क्षेत्रेऽप्रजस्यवैभ्रातुर्मात्रोक्तोबादरायणः ॥ धृतराष्ट्रंचपांडुंचविदुरंचाप्यजीजनत् ॥ २५ ॥ गांधार्यांधृतराष्ट्रस्यजज्ञेपुत्रशतंनृप ॥ तत्रदुर्योधनोज्येष्ठोदुःशलाचापिकन्यका ॥ २६ ॥ शापान्मैथुनरुद्धस्यपांडोःकुंत्यांमहारथाः ॥ जाताधर्मानिलेंद्रेभ्योयुधिष्ठिरमुखास्त्रयः ॥ २७ ॥ नकुलःसहदेवश्चमाद्र्यांनासत्यदस्रयोः ॥ द्रौपद्यांपंचपंचभ्यःपुत्रास्तेपितरोऽभवन् ॥ २८ ॥ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यःश्रुतसेनोवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनाकुलिः ॥ २९ ॥ सहदेवसुतोराजञ्श्रुतकर्मातथाऽपरे ॥ युधिष्ठिरात्तुपौरव्यांदेवकोऽथघटोत्कचः ॥ ३० ॥ भीमसेनाद्धिडिंबायांकाल्यांसर्वगतस्ततः ॥ सहदेवात्सुहोत्रंतुविजयाऽसूतपार्वती ॥ ३१ ॥ करेणुमत्यांनकुलोनिरमित्रंतथाऽर्जुनः ॥ इरावंतमुलूप्यांवैसुतायांबभ्रुवाहनम् ॥ मणिपूरपतेःसोऽतितत्पुत्रःपुत्रिकासुतः ॥ ३२ ॥ तवतातःसुभद्रायामभिमन्युरजायत ॥ सर्वातिरथजिद्वीरउत्तरायांततोभवान् ॥ ३३ ॥ परिक्षीणेषुकुरुषुद्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसा ॥ त्वंचकृष्णानुभावेनसजीवोमोचितोंऽतकात् ॥ ३४ ॥

श्विनीकुमाराभ्याम् पंचभ्योयुधिष्ठिरादिभ्यःपंचाभवन् ॥ २८ ॥ २९ ॥ तथाऽपरेभार्यांतरेषु ॥ ३० ॥ कालीचान्याभीमस्यभार्यातस्यां ततोभीमसेनात्सर्वगतोनामपुत्रोऽभवदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ उलूप्यांनागकन्यायाम् मणिपूरपतेःसुतायांपुत्रिकाधर्मेणदत्तायांबभ्रुवाहनमसूत अतस्तत्पुत्रःसन्नपिसपुत्रिकासुतः मातामहसुतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

---

१ समासांतविधेरनित्यत्वान्नासिच्

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तुरसंज्ञंपुरोहितंकृत्वा ॥ ३७ ॥ भविष्यानाह तस्यपुत्रइतियावत्समाप्ति याज्ञवल्क्यात्क्रियाज्ञानंपरंचात्मानंशौनकात्प्रा
प्स्यत्यस्त्रज्ञानंचकृपाचार्यादितिद्रष्टव्यम् याज्ञवल्क्यात्त्रयीमधीत्यकृपादस्त्राण्यवाप्येतिवैष्णवोक्तेः ॥ क्वचित्तुअस्त्रज्ञानंकृपाचार्यादित्येवपा

तवेमेतनयास्तातजनमेजयपूर्वकाः॥ श्रुतसेनोभीमसेनउग्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ ३५ ॥ जनमेजयस्त्वांविदि
त्वातक्षकान्निधनंगतम्॥ सर्पान्वैसर्पयागाग्नौसहोष्यतिरुषाऽन्वितः ॥ ३६ ॥ कावषेयंपुरोधायतुरंतुरगमे
धयाट् ॥ समंतात्पृथिवींसर्वांजित्वायक्ष्यतिचाध्वरैः॥ ३७॥ तस्यपुत्रःशतानीकोयाज्ञवल्क्यात्त्रयींपठन् ॥
अस्त्रज्ञानंक्रियाज्ञानंशौनकात्परमेष्यति ॥ ३८ ॥ सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः ॥ असीमकृष्ण
स्तस्यापिनेमिचक्रस्तुतत्सुतः॥३९॥ गजाह्वयेह्हृतेनद्याकौशांब्यांसाधुवत्स्यति ॥ उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मा
त्कविरथःसुतः ॥ ४० ॥ तस्माच्चवृष्टिमांस्तस्यसुषेणोऽथमहीपतिः ॥ सुनीथस्तस्यभवितानृचक्षुर्यत्सुखी
नलः ॥ ४१ ॥ परिप्लवःसुतस्तस्मान्मेधावीसुनयात्मजः॥ नृपंजयस्ततोदूर्वस्तिमिस्तस्माज्जनिष्यति ॥ ४२ ॥
तिमेर्बृहद्रथतस्मात्तच्छतानीकःसुदासजः॥ शतानीकाद्दुर्दमनस्तस्यापत्यंवहीनरः॥४३॥ दंडपाणिर्निमिस्त
स्यक्षेमकोभवितानृपः ॥ ब्रह्मक्षत्रस्यवैप्रोक्तोवंशोदेवर्षिसत्कृतः ॥ ४४ ॥ क्षेमकंप्राप्यराजानंसंस्थांप्रा
प्स्यतिवैकलौ ॥ अथमागधराजानोभवितारोवदामिते॥ ४५ ॥ भवितासहदेवस्यमार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवाः॥
ततोयुतायुस्तस्यापिनिरमित्रोऽथतत्सुतः ॥ ४६॥ सुनक्षत्रःसुनक्षत्राद्बृहत्सेनोऽथकर्मजित् ॥ ततःसुतंजया
द्विप्रःशुचिस्तस्यभविष्यति॥ ४७॥

ठः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यद्यस्मात्सुखीनलःपुत्रः ॥ ४१ ॥ तस्मात्परिप्लवात्सुनयस्तस्याऽऽत्मजोमेधावीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ तस्मात्सुदासस्त
तःशतानीकइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ बृहद्रथस्यजरासंधस्तस्यसहदेवस्तस्यमार्जारिः यस्मान्मार्जारेःश्रुतश्रवाः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ सहस्रसंवत्सरमेतेभाव्याभूपालास्ततःपरंभाव्यानृद्वादशस्कंधेवक्ष्यति ॥ ४९ ॥ ॥ इतिनवमेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
त्रयोविंशेत्वनोर्द्रुह्योस्तुर्वसोश्चान्वयःक्रमात् ॥ यदोश्चवंशोऽनुक्रांतोयावज्ज्यामघसंभवः ॥ १ ॥ तदेवंययातेःपुत्राणांपंचमस्यपूरोर्वंशोऽनु

क्षेमोऽथसुव्रतस्तस्माद्धर्मसूत्रःशमस्ततः ॥ द्युमत्सेनोऽथसुमतिःसुबलोजनितातत: ॥ ४८ ॥ सुनीथःसत्य
जिदथविश्वजिद्यद्रिपुंजयः ॥ बार्हद्रथाश्चभूपालाभाव्याःसाहस्रवत्सरम् ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेनवमस्कंधेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच अनोःसभानरश्चक्षुःपरोऽक्षश्चत्र
यःसुताः ॥ सभानरात्कालनरःसृंजयस्तत्सुतस्ततः ॥ १ ॥ जनमेजयस्तस्यपुत्रोमहाशीलोमहामनाः ॥ उशी
नरस्तितिक्षुश्चमहामनसआत्मजौ ॥ २ ॥ शिबिर्वनःशमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः ॥ वृषादर्भःसुवीरश्च
मद्रःकैकेयआत्मजाः ॥ ३ ॥ शिबेश्चत्वारएवासंस्तितिक्षोश्चरुशद्रथः ॥ ततोहेमोऽथसुतपाबलिःसुतपसोऽ
भवत् ॥ ४ ॥ अंगवंगकलिंगाद्याःसुह्मपुंड्रांध्रसंज्ञिताः ॥ जज्ञिरेदीर्घतमसोबलेःक्षेत्रेमहीक्षितः ॥ ५ ॥ चक्रुः
स्वनाम्नाविषयान्षडिमान्प्राच्यकांश्चते ॥ खनपानोऽगतोजज्ञेतस्माद्दिविरथस्ततः ॥ ६ ॥ सुतोधर्मरथोय
स्यजज्ञेचित्ररथोऽप्रजाः ॥ रोमपादइतिख्यातस्तस्मैदशरथःसखा ॥ ७ ॥ शांतांस्वकन्यांप्रायच्छदृष्यशृंगउ
वाहताम् ॥ देवेवर्षतियंरामाआनिन्युर्हरिणीसुतम् ॥ ८ ॥ नाट्यसंगीतवादित्रैर्विभ्रमालिंगनार्हणैः ॥ सतु
राज्ञोऽनपत्यस्यनिरूप्येष्टिंमरुत्वतः ॥ ९ ॥ प्रजामदाद्दशरथोयेनलेभेऽप्रजाःप्रजाः ॥ चतुरंगोरोमपादात्पृथु
लाक्षस्तुतत्सुतः ॥ १० ॥

क्रांतइदानींचतुर्थस्यवंशमनुक्रामति अनोरितिकर्णस्यजगतीपतेरित्यंतेन ॥ १ ॥ तस्यजनमेजयस्य महाशीलस्तस्यमहामनाः ॥ २ ॥
चत्वारउशीनरात्मजाः संधिरार्षः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

---

१ धर्मनेत्रइतिक्वचित्पाठः २ कैकयइतिकेकयइतिचपाठद्वयम् ३ प्राच्यकान्भरतवर्षस्यपूर्वदिग्वर्तिनः

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सदुष्यंतः स्ववंशंपौरववंशम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रथमस्यसहस्रजितआत्मजः

बृहद्रथोबृहत्कर्माबृहद्भानुश्चतत्सुताः ॥ आद्याद्बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथउदाहृतः ॥ ११ ॥ विजयस्तस्यसंभूत्यांततोधृतिरजायत ॥ ततोधृतव्रतस्तस्यसत्कर्माऽधिरथस्ततः ॥ १२ ॥ योऽसौगंगातटेक्रीडन्मंजूषांऽतर्गतंशिशुम् ॥ कुंत्यापविद्धंकानीनमनपत्योऽकरोत्सुतम् ॥ १३ ॥ वृषसेनःसुतस्तस्यकर्णस्यजगतीपतेः ॥ द्रुह्योश्चतनयोबभ्रुःसेतुस्तस्यात्मजस्ततः ॥ १४ ॥ आरब्धस्तस्यगांधारस्तस्यधर्मसुतोधृतः ॥ धृतस्यदुर्मनास्तस्मात्प्रचेताःप्राचेतसंशतम् ॥ १५ ॥ म्लेच्छाधिपतयोऽभूवन्नुदीचींदिशमाश्रिताः ॥ तुर्वसोश्चसुतोवह्निर्वह्नेर्भर्गोऽथभानुमान् ॥ १६ ॥ त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्यापिकरंधमउदारधीः ॥ मरुतस्तत्सुतोऽपुत्रःपुत्रंपौरवमन्वभूत् ॥ १७ ॥ दुष्यंतःसपुनर्भेजेस्ववंशंराज्यकामुकः ॥ ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्ययदोर्वंशंनरर्षभ ॥ १८ ॥ वर्णयामिमहापुण्यंसर्वपापहरंनृणाम् ॥ यदोर्वंशंनरःश्रुत्वासर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १९ ॥ यत्रावतीर्णोभगवान्परमात्मानराकृतिः ॥ यदोःसहस्रजित्क्रोष्टानलोरिपुरितिश्रुताः ॥ २० ॥ चत्वारःसूनवस्तत्रशतजित्प्रथमात्मजः ॥ महाहयोवेणुहयोहैहयश्चेतितत्सुताः ॥ २१ ॥ धर्मस्तुहैहयसुतोनेत्रःकुंतेःपिताततः ॥ सोऽहंजिरभवत्कुंतेर्महिष्मान्भद्रसेनकः ॥ २२ ॥ दुर्मदोभद्रसेनस्यधनकःकृतवीर्यसूः ॥ कृताग्निःकृतवर्माचकृतौजाधनकात्मजाः ॥ २३ ॥ अर्जुनःकृतवीर्यस्यसप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् ॥ दत्तात्रेयाद्धरेरंशात्प्राप्तयोगमहागुणः ॥ २४ ॥ ननूनंकार्तवीर्यस्यगतिंयास्यंतिपार्थिवाः ॥ यज्ञदानतपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभिः ॥ २५ ॥

॥ २१ ॥ कुंतेःसोहंजिःसोहंजेर्महिष्मान्महिष्मतोभद्रसेनकः ॥ २२ ॥ भद्रसेनस्यदुर्मदोधनकश्चेतिद्वौपुत्रौ कृतवीर्यस्यजनकः कृतवीर्यादयश्चत्वारोधनकस्यात्मजाइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

१ भागइतिक्वचित्पाठः २ पुरुवंशेजातंदुष्यंतमेवपुत्रमन्वभूत्स्वीकृतवान्

अनष्टमविनाशंवित्तंयेनतथाविधंस्मरणंयस्यसः अक्षय्यंषड्वसुषडिंद्रियविषयंबुभुजे ॥ २६ ॥ २७ ॥ और्वस्यतेजसासगरेणोपसंहृतमित्यर्थः ॥ २८ ॥ तेषांतालजंघपुत्राणांज्येष्ठः तस्यमधोःपुत्रशतम् वृष्णिर्ज्येष्ठोयस्मिन् यतोमधोर्वृष्णेर्यदोश्चहेतोरिदंकुलम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ चतुर्दशमहारत्नानितत्तज्जातिश्रेष्ठानियस्यसः तानिचमार्कंडेयपुराणेवर्णितानि गजवाजिरथस्त्रीषुनिधिमाल्यांबरद्रुमाः शक्तिपाश

पंचाशीतिसहस्राणित्यव्याहतबलःसमाः ॥ अनष्टवित्तस्मरणोबुभुजेऽक्षय्यषड्वसु ॥ २६ ॥ तस्यपुत्रसहस्रेषुपंचैवोर्वरितामृधे ॥ जयध्वजःशूरसेनोवृषभोमधुरूर्जितः ॥ २७ ॥ जयध्वजात्तालजंघस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् ॥ क्षत्रंयत्तालजंघाख्यमौर्वतेजोपसंहृतम् ॥ २८ ॥ तेषांज्येष्ठोवीतिहोत्रोवृष्णिःपुत्रोमधोःस्मृतः ॥ तस्यपुत्रशतंत्वासीद्वृष्णिज्येष्ठंयतःकुलम् ॥ २९ ॥ माधवावृष्णयोराजन्यादवाश्चेतिसंज्ञिताः ॥ यदुपुत्रस्यचक्रोष्टोःपुत्रोवृजिनवांस्ततः ॥ ३० ॥ श्वाहिस्ततोरुशेकुर्वैतस्यचित्ररथस्ततः ॥ शशबिंदुर्महायोगीमहाभोजोमहानभूत् ॥ ३१ ॥ चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यपराजितः ॥ तस्यपत्नीसहस्राणांदशानांसुमहायशाः ॥ ३२ ॥ दशलक्षसहस्राणिपुत्राणांतास्वजीजनत् ॥ तेषांतुषट्प्रधानानांपृथुश्रवसआत्मजः ॥ ३३ ॥ धर्मोनामोशनातस्यहयमेधशतस्ययाट् ॥ तत्सुतोरुचकस्तस्यपंचासन्नात्मजाःशृणु ॥ ३४ ॥ पुरुजिद्रुक्मरुक्मेषुपृथुज्यामघसंज्ञिताः ॥ ज्यामघस्त्वप्रजोऽप्यन्यांभार्यांशैब्यापतिर्भयात् ॥ ३५ ॥ नाविंदच्छत्रुभवनाद्भोज्यांकन्यामहरषीत् ॥ रथस्थांतांनिरीक्ष्याऽऽहशैब्यापतिममर्षिता ॥ ३६ ॥

मणिच्छत्रविमानानिचतुर्दशेति दशानांपत्नीसहस्राणांभार्यायुतस्यप्रत्येकंलक्षंलक्षमित्येवंतासुपुत्राणांदशलक्षसहस्राणिजनयामास ॥ ३२ ॥ पृथुश्रवाःपृथुकीर्तिः पृथुयशाइत्यादयःषट्प्रधानाःश्रेष्ठायेषांतेषांमध्ये ॥ ३३ ॥ पंचआत्मजाआसंस्तान्शृणु ॥ ३४ ॥ तानेवाऽऽह पुरुजिदिति भार्याभयादेवैकभार्यस्यवंध्यापतेर्ज्यामघस्यापुत्रस्यतद्वयमेवपुत्रप्रदमभवदितिदर्शयन्नाह ज्यामघस्त्विति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

---

१ और्वतेजसारक्षितत्वात्तच्छिष्यत्वादौर्वतेजःशब्देनसगरोगृहीतः सर्वमिदमेतत्स्कंधस्याष्टमेऽध्यायेसगरोत्पत्तिप्रकरणेऽनुसंधेयम्

॥ ३७ ॥ यदिमेसपत्नीस्यात्तर्हिस्नुषेयंयुज्येतापिनत्वेतदस्तीत्याह असपत्नीचेति अतिभयव्याकुलआह जनयिष्यसीति ॥ ३८ ॥ भार्याभयप्रकंपमानस्विन्नसर्वांगस्यराज्ञःप्राणसंकटमालोक्यानुकंपितास्तेनपूर्वंबहुकालमाराधिताश्चविश्वेदेवाःपितरश्चतथेत्यन्वमोदंत त तश्चदेवताप्रसादेनजनयिष्यसीतिप्रतिवचनमुहूर्तगुणेनचनिवृत्तरजस्काऽपिशैब्यागर्भमधात् तस्यचमहिमापराशरादिभिरुक्तः यथोक्तम्

॥४५॥

केयंकुहकमत्स्थानंरथमारोपितेतिवै ॥ स्नुषातवेत्यभिहितेस्मयंतीपतिमब्रवीत् ॥ ३७॥ अहंवंध्याऽसपत्नीच स्नुषामेयुज्यतेकथम् ॥ जनयिष्यसियंराज्ञितस्येयमुपयुज्यते ॥ ३८ ॥ अन्वमोदंतताद्विश्वेदेवाःपितरएवच ॥ शैब्यागर्भमधात्कालेकुमारंसुषुवेशुभम् ॥ सविदर्भइतिप्रोक्तउपयेमेस्नुषांसतीम् ॥३९॥ ॥इतिश्रीभागवते महापुराणेनवमस्कंधेयदुवंशानुवर्णनेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३॥ ॥ ७॥ श्रीशुकउवाच तस्यांविदर्भो जनयत्पुत्रौनाम्नाकुशक्रथौ ॥ तृतीयंरोमपादंचविदर्भकुलनंदनम् ॥ १ ॥ रोमपादसुतोबभ्रुर्बभ्रोःकृतिरजा यत ॥ उशिकस्तत्सुतस्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयोनृप ॥ २ ॥ क्रथस्यकुंतिःपुत्रोऽभूद्वृष्णिस्तस्याथनिर्वृतिः ॥ ततोदशा र्होनाम्नाऽभूत्तस्यव्योमःसुतस्ततः ॥ ३ ॥ जीमूतोविकृतिस्तस्ययस्यभीमरथःसुतः ॥ ततोनवरथःपुत्रोजातो दशरथस्ततः ॥ ४ ॥ करंभिःशकुनेःपुत्रोदेवरातस्तदात्मजः ॥ देवक्षत्रस्ततस्तस्यमधुःकुरुवशादनुः ॥ ५ ॥ पुरुहोत्रस्त्वनोःपुत्रस्तस्यायुःसात्वतस्ततः ॥ भजमानोभजिर्दिव्योवृष्णिर्देवावृधोऽधकः ॥ ६ ॥ सात्वतस्यसु ताःसप्तमहाभोजश्चमारिष ॥ भजमानस्यनिम्लोचिःकिंकिणोधृष्टिरेवच ॥ ७॥

भार्यावश्यास्तुयेकेचिद्भविष्यंत्यथवामृताःतेषांनुज्यामघःश्रेष्ठःशैब्यापतिरभून्नृपइति ॥ ३९ ॥ ॥ इतिभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधे टीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ चतुर्विंशेविदर्भस्यपुत्रत्रयसमुद्भवाः ॥ वंशानानामुखाःप्रोक्तारामकृष्णोद्भ वावधि ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ चैद्यादयोदमघोषादयः ॥ २ ॥ ३ ॥ ततोदशरथाच्छकुनिः पुराणांतरादेवमादिविशेषोद्रष्टव्यः ॥ ४ ॥ ततःकुरुवशा दनुः अनोःपुत्रःपुरुहोत्रः ॥ ५ ॥ ६ ॥ महाभोजश्चेत्येवंसप्त मारिषहेआर्य ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ ततस्तदुपदेशेनयेपंचषष्ट्यादिसंख्याःपुरुषास्तेऽमृतत्वंमोक्षंप्राप्ताः ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्ययुधाजितः शिनिरनमित्रश्च ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ सत्यकस्यपुत्रोयुयुधानस्तस्यजयस्तस्यकुणिस्ततःकुणेर्युगंधरः अनमित्रस्यैवापरोवृष्णिर्नामपुत्रः ॥ १४ ॥ अक्रूरःप्रमुखोयेषामि

एकस्यामात्मजाःपत्न्यामन्यस्यांचत्रयःसुताः ॥ शताजिच्चसहस्राजिदयुताजिदितिप्रभो ॥ ८ ॥ बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोःश्लोकौपठंत्यमू ॥ यथैवशृणुमोदूरात्संपश्यामस्तथांऽतिकात् ॥ ९ ॥ बभ्रुःश्रेष्ठोमनुष्याणांदेवैर्देवावृधःसमः ॥ पुरुषाःपंचषष्टिश्चषट्सहस्राणिचाष्टच ॥ १० ॥ येऽमृतत्वमनुप्राप्ताबभ्रोर्देवावृधादपि ॥ महाभोजोऽपिधर्मात्माभोजाआसंस्तदन्वये ॥ ११ ॥ वृष्णेःसुमित्रःपुत्रोऽभूद्युधाजिच्चपरंतप ॥ शिनिस्तस्यानमित्रश्चनिघ्नोऽभूदनमित्रतः ॥ १२ ॥ सत्राजितःप्रसेनश्चनिघ्नस्याप्यासतुःसुतौ ॥ अनमित्रसुतोयोऽन्यःशिनिस्तस्याथसत्यकः ॥ १३ ॥ युयुधानःसात्यकिर्वैजयस्तस्यकुणिस्ततः ॥ युगंधरोऽनमित्रस्यवृष्णिःपुत्रोऽपरस्ततः ॥ १४ ॥ श्वफल्कश्चित्ररथश्चगांदिन्यांचश्वफल्कतः ॥ अक्रूरप्रमुखाआसन्पुत्राद्वादशविश्रुताः ॥ १५ ॥ आसंगःसारमेयश्चमृदुरोमृदुविद्गिरिः ॥ धर्मवृद्धःसुकर्माचक्षेत्रोपेक्षोऽरिमर्दनः ॥ १६ ॥ शत्रुघ्नोगंधमादश्चप्रतिबाहुश्चद्वादश ॥ तेषांस्वसासुचीराख्याद्वावक्रूरसुतावपि ॥ १७ ॥ देववानुपदेवश्चतथाचित्ररथात्मजाः ॥ पृथुर्विदूरथाद्याश्चबहवोवृष्णिनंदनाः ॥ १८ ॥ कुकुरोभजमानश्चशुचिःकंबलबर्हिषः ॥ कुकुरस्यसुतोवह्निर्विलोमातनयस्ततः ॥ १९ ॥

त्यतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः ॥ १५ ॥ अतोऽक्रूरातिरिक्तान्द्वादशदर्शयति आसंगइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ पृथुरेकः विदूरथाद्याअन्येचबहवः विपृथुधामाद्याइतिपाठेआद्यशब्देनविदूरथोऽप्युक्तस्ततश्चशूरोविदूरथादासीदितिवक्ष्यमाणनिर्देशोपपत्तिः ॥ १८ ॥ कुकुरादयश्चत्वारोंऽधकस्यसुताइतिज्ञेयम् तथाचपराशरः कुकुरभजमानशुचिकंबलबर्हिषाख्यास्तथांधकस्यपुत्राइति ॥ १९ ॥

---

१ सुचाराख्येतिसुवीराख्येतिचकेषुचित्पुस्तकेषुपाठद्वयम् २ वृष्णिवंशजाएतेबहवः

अनोरंधकोंऽधकादुंदुभिरित्यपितद्वचनादेवज्ञेयम् ॥ २० ॥ २१ ॥ धृतदेवाआदिर्यासांशांतिदेवादीनांषण्णांताःसप्त ॥ २२ ॥ ताःसप्त ॥ २३ ॥ औग्रसेनयउग्रसेनस्यसुताः ॥ २४ ॥ वसुदेवस्ययेऽनुजादेवभागादयस्तेषांस्त्रियोभार्याः ॥ २५ ॥ अंधकसुतानांचतुर्णांप्रथमस्य कुकुरस्यवंशउक्तोद्वितीयस्यभजमानस्यवंशमाह शूरोविदूरथादिति भजमानाच्चविदूरथःपुत्रोऽभूद्विदूरथाच्चशूरइतिपराशरादिवचनात्

कपोतरोमातस्यानुःसखायस्यचतुंबुरुः॥ अंधकोदुंदुभिस्तस्यदरिद्योतःपुनर्वसुः॥ २० ॥ तस्याहुकश्चाहुकीचकन्याचैवाहुकात्मजौ ॥ देवकश्चोग्रसेनश्चचत्वारोदेवकात्मजाः ॥ २१ ॥ देववानुपदेवश्चसुदेवोदेववर्धनः॥ तेषांस्वसारःसप्तासन्धृतदेवादयोनृप ॥ २२ ॥ शांतिदेवोपदेवाचश्रीदेवादेवरक्षिता ॥ सहदेवादेवकीचवसुदेवउवाहताः॥ २३ ॥ कंसःसुनामान्यग्रोधःकंकःशंकुःसुहूस्तथा ॥ राष्ट्रपालोऽथसृष्टिश्चतुष्टिमानौग्रसेनयः॥ २४॥ कंसाकंसवतीकंकाशूरभूराष्ट्रपालिका ॥ उग्रसेनदुहितरोवसुदेवानुजस्त्रियः ॥ २५ ॥ शूरोविदूरथादासीद्भजमानःसुतस्ततः ॥ शिनिस्तस्मात्स्वयंभोजोहृदीकस्तत्सुतोमतः॥ २६ ॥ देवबाहुःशतधनुःकृतवर्मेतितत्सुताः॥ देवमीढस्यसूरस्यमारिषानामपत्न्यभूत् ॥ २७ ॥ तस्यांसजनयामासदशपुत्रानकल्मषान्॥ वसुदेवंदेवभागंदेवश्रवसमानकम्॥२८॥ सृंजयंश्यामकंकंकंशमीकंवत्सकंवृकम् ॥ देवदुंदुभयोनेदुरानकायस्यजन्मनि॥ २९ ॥ वसुदेवंहरेःस्थानंवदंत्यानकदुंदुभिम् ॥ पृथाचश्रुतदेवाचश्रुतकीर्तिःश्रुतश्रवाः॥ ३०॥ राजाधिदेवीचैतेषांभगिन्यःपंचकन्यकाः॥ कुंतेःसख्युःपिताशूरोह्यपुत्रस्यपृथामदात्॥ ३१॥

यद्वा पृथुर्विदूरथाद्याश्चेतिपूर्वोक्तचित्ररथात्मजाद्विदूरथात् ॥ २६ ॥ देवमीढस्ययःशूरोनामपुत्रस्तस्य देवमीढोहृदीकस्यैवसुतः यथाह पराशरः तस्यापिकृतवर्मशतधनुर्देवमीढुषाद्याबभूवुः देवमीढुषस्यशूरस्यापिमारिषानामपत्न्यभवत्तस्यांचासौदशपुत्रानजनयद्वसुदेवपूर्वानिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ आनकाश्चनेदुः ॥ २९ ॥ हरेःप्रादुर्भावस्यस्थानम् ॥ ३० ॥ पृथायाःकन्यकावस्थायांकर्णोत्पत्तिप्रकारमाह कुंतेरितिपंचभिः ॥ ३१ ॥

---

१ कुंतेरित्यर्धसहितैःपंचभिरित्यर्थः

कदाचिद्गृहमागतं दुर्वाससं पृथा परिचर्यादिना तोषयामास ततश्च सा तस्माद्देवहूतीं देवाह्वानहेतुं विद्यामवाप तदाह साऽपेति ॥ ३२ ॥ देवमुपागतं वीक्ष्य सा प्राह प्रत्ययार्थं परीक्षार्थं मया विद्या प्रयुक्ता न तु त्वया किंचित्कार्यमित्यभिसंधिना ऽतो याहीति ॥ ३३ ॥ एवमुक्तो रविरुवाचामो

साऽऽप दुर्वाससो विद्यां देवहूतीं प्रतोषितात् ॥ तस्या वीर्यपरीक्षार्थमाजुहाव रविं शुचिम्[1] ॥ ३२ ॥ तदैवोपागतं देवं वीक्ष्य विस्मितमानसा[2] ॥ प्रत्ययार्थं प्रयुक्ता मे याहि देव क्षमस्व मे ॥ ३३ ॥ अमोघं दर्शनं देवि आधत्से त्वयि चाऽऽत्मजम् ॥ योनिर्यथा न दुष्येत कर्ताऽहं ते सुमध्यमे ॥ ३४ ॥ इति तस्यां स आधाय गर्भं सूर्यो दिवं गतः ॥ सद्यः कुमारः संजज्ञे द्वितीय इव भास्करः ॥ ३५ ॥ तं साऽत्यजन्नदीतोये कृच्छ्राल्लोकस्य बिभ्यती ॥ प्रपितामहस्तामुवाह पांडुर्वै सत्यविक्रमः ॥ ३६ ॥ श्रुतदेवां तु कारूषो वृद्धशर्मा समग्रहीत् ॥ यस्यामभूद्दंतवक्त्र ऋषिशप्तो दितेः सुतः[3] ॥ ३७ ॥ कैकेयो धृष्टकेतुश्च श्रुतकीर्तिमविंदत ॥ संतर्दनादयस्तस्यां पंचाऽऽसन्कैकयाः सुताः ॥ ३८ ॥ राजाधिदेव्यामावंत्यौ जयसेनोऽजनिष्टह[4] ॥ दमघोषश्चेदिराजः श्रुतश्रवसमग्रहीत् ॥ ३९ ॥ शिशुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्य संभवः ॥ देवभागस्य कंसायां चित्रकेतुबृहद्बलौ ॥ ४० ॥ कंसवत्यां देवश्रवसः सुवीर इषुमांस्तथा ॥ कंकायामानकाज्जातः सत्यजित्पुरुजित्तथा ॥ ४१ ॥ सृंजयो राष्ट्रपाल्यां च वृषदुर्मर्षणादिकान् ॥ हरिकेशहिरण्याक्षौ शूरभूम्यां च श्यामकः ॥ ४२ ॥ मिश्रकेश्यामप्सरसि वृकादीन्वत्सकस्तथा ॥ तक्षपुष्करशालादीन्दुर्वाक्ष्यां वृक आदधे ॥ ४३ ॥ सुमित्रार्जुनपालादीन्शमीकात्तु सुदामिनी ॥ कंकश्च कर्णिकायां वै ऋतधामजयावपि ॥ ४४ ॥

घं दर्शनमिति कन्याऽहमिति चेत्तत्राऽऽह यथा योनिर्न दुष्येत तथाऽहं कर्ता करिष्यामि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आवंत्यौ विंदानुविंदौ ॥ ३९ ॥ तदेवं वसुदेवस्य भगिनीनां पतीन्पुत्रांश्चोक्त्वा तद्भ्रातॄणां नवानां पत्नीः पुत्रांश्चाऽऽह देवभागस्येति नवभिः श्लोकार्धैः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

---

१ शुचिरितिक्वचित्पाठः २ विस्मयमागतेतिक्वचित्पाठः ३ वैकुंठे ऋषिशप्तो जयो दितेः सुतः प्राक् हिरण्यकशिपुः सन्निदानीं दंतवक्त्रोऽभूदित्यर्थः ४ जयत्सेन इतिक्वचित्पाठः

वसुदेवस्यपत्नीःपुत्रांश्चाऽऽह पौरवीत्येकादशभिः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कौशल्याभद्रा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

पौरवीरोहिणीभद्रामदिरारोचनाइला ॥ देवकीप्रमुखाआसन्पत्न्यआनकदुंदुभेः ॥ ४५ ॥ बलंगदंसारणंच दुर्मदंविपुलंध्रुवम् ॥ वसुदेवस्तुरोहिण्यांकृतादीनुदपादयत् ॥ ४६ ॥ सुभद्रोभद्रबाहश्चदुर्मदोभद्रएवच ॥ पौरव्यास्तनयाह्येतेभूताद्याद्वादशाभवन् ॥ ४७ ॥ नंदोपनंदकृतकशूराद्यामदिरात्मजाः ॥ कौशल्याकेशिनंत्वेकमसूतकुलनंदनम् ॥ ४८ ॥ रोचनायामतोजाताहस्तहेमांगदादयः ॥ इलायामुरुवल्कादीन्यदुमुख्यानजीजनत् ॥ ४९ ॥ विपृष्ठोधृतदेवायामेकआनकदुंदुभेः ॥ शांतिदेवात्मजाराजन्श्रमप्रतिश्रुतादयः ॥ ५० ॥ राजानःकल्पवर्षाद्याउपदेवासुतादश ॥ वसुहंससुवंशाद्याःश्रीदेवायास्तुषट्सुताः ॥ ५१ ॥ देवरक्षितयालब्धानवचात्रगदादयः ॥ वसुदेवःसुतानष्टावादधेसहदेवया ॥ ५२ ॥ पुरुविश्रुतमुख्यांस्तुसाक्षाद्धर्मोवसूनिव ॥ वसुदेवस्तुदेवक्यामष्टपुत्रानजीजनत् ॥ ५३ ॥ कीर्तिमंतंसुषेणंचभद्रसेनमुदारधीः ॥ ऋजुंसंमर्दनंभद्रंसंकर्षणमहीश्वरम् ॥ ५४ ॥ अष्टमस्तुतयोरासीत्स्वयमेवहरिःकिल ॥ सुभद्राचमहाभागातवराजन्पितामही ॥ ५५ ॥ यदायदेहधर्मस्यक्षयोवृद्धिश्चपाप्मनः ॥ तदातुभगवानीशआत्मानंसृजतेहरिः ॥ ५६ ॥ नह्यस्यजन्मनोहेतुःकर्मणोवामहीपते ॥ आत्ममायांविनेशस्यपरस्यद्रष्टुरात्मनः ॥ ५७ ॥

॥ ५४ ॥ अष्टमस्तुस्वयमेवाऽऽसीन्नतुकर्मादिनाहेतुनाताभ्यांजनितोवा यतोऽसौहरिः ॥ ५५ ॥ तदेवोपपादयति यदेतित्रिभिः ॥ ५६ ॥ ईशस्यमायानियंतुः परस्यासंगस्य द्रष्टुःसाक्षिणः आत्मनःसर्वगस्य नह्येवंभूतस्यमायाविनोदंविनाजन्मनःकर्मणोवाहेतुःसंभवतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥

किंच यस्यमायाचेष्टितंपुंसोजीवस्यानुग्रहस्तस्यजीवानुग्राहकस्यकुतःकर्मादिपारतंत्र्येणजन्मादिसंभवः अनुग्रहमेवाऽऽह हियस्मात्तदेवस्थि त्यादयेइष्यते प्रलयेलीनोपाधेर्जीवस्यधर्माद्यसंभवादुपाधिसृष्ट्यादिनाधर्मादिसंपादनेनानुग्रहः तथाऽऽत्मलाभायमोक्षायचेष्यते तत्रहेतुः तेनैवश्रूयमाणेनतस्यस्थित्यादेर्निवृत्तेः ॥ ५८ ॥ तस्यचेष्टितंभूमेरनुग्रहइत्याह अक्षौहिणीनामितिद्वाभ्याम् अभारायभारपरिहाराय ॥५९॥

यन्मायाचेष्टितंपुंसःस्थित्युत्पत्त्यप्ययायहि ॥ अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभायचेष्यते ॥५८॥ अक्षौहिणीनां पतिभिरसुरैर्नृपलांछनैः ॥ भुवआक्रम्यमाणायाअभारायकृतोद्यमः ॥५९॥ कर्माण्यपरिमेयाणिमनसाऽपिसुरेश्वरैः ॥ सहसंकर्षणश्चक्रेभगवान्मधुसूदनः ॥६०॥ कलौजनिष्यमाणानांदुःखशोकतमोनुदम् ॥ अनुग्रहायभक्तानांसुपुण्यंव्यतनोद्यशः ॥६१॥ यस्मिन्सत्कर्णपीयूषेयशस्तीर्थवरेसकृत् ॥ श्रोत्रांजलिरुपस्पृश्यधुनुतेकर्मवासनाम् ॥६२॥ भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकैः ॥ श्लाघनीयेहितःशश्वत्कुरुसृंजयपांडुभिः ॥६३॥ स्निग्धस्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया ॥ नृलोकंरमयामासमूर्त्यासर्वांगरम्यया ॥६४॥

सुरेश्वरैरपिमनसाप्यपरिमेयाण्यवितर्क्याणि संकर्षणसहितश्चक्रे ॥ ६० ॥ संकल्पमात्रेणभूभारहरणसमर्थस्यापिकर्मकरणंयशोविस्तारद्वाराभक्तानुग्रहार्थमित्याह कलाविति द्वाभ्याम् दुःखशोकतमांसिनुदतीतितथातद्यशोव्यतनोत् ॥६१॥ यस्मिन्सतांकर्णपीयूषेयशोरूपेतीर्थवरेश्रोत्रमेवांजलिःपानसाधनंयस्यसपुरुषःसकृदप्युपस्पृश्याऽऽचमनमात्रंकृत्वातत्सौंदर्याकृष्टचित्तःकर्मवासनांधुनुते॥६२॥तदेवाऽऽहद्वाभ्याम् भोजादिभिःश्लाघनीयमीहितंयस्य ॥ ६३ ॥ सर्वैरंगैरम्ययामूर्त्याच ॥ ६४ ॥

तत्प्रदर्शनार्थं मुखशोभामाह यस्याऽऽननंदृशिभिर्नेत्रैः पिबंत्योनार्योनराश्चनततृपुर्नतृप्ताः निमेषोन्मेषमात्रव्यवधानमप्यसहमानास्तंत्कर्तुर्निमेः[1] कुपिताश्चबभूवुः कथंभूतमाननम् मकरकुंडलाभ्यांचारूकर्णौभ्राजंतौकपोलौचतैःसुभगम् सविलासोहासोयस्मिन् नित्यमुत्सवोयस्मिन् ॥ ६५ ॥ श्रीकृष्णस्यचरितंसमासतोवर्णयति जातइतिद्वाभ्याम् जातोनिजेनरूपेणपश्चात्पुरुषोमनुष्याकारःसन्व्रजंगतः व्रजवासिनामेधिता

यस्याऽऽननंमकरकुंडलचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगंसविलासहासम्॥ नित्योत्सवंनततृपुर्दृशिभिःपिबंत्यो नार्योनराश्चमुदिताःकुपितानिमेश्च॥६५॥जातोगतःपितृगृहाद्व्रजमेधितार्थोहत्वारिपून्सुतशतानिकृतोरुदारः॥ उत्पाद्यतेषुपुरुषःक्रतुभिःसमीजेआत्मानमात्मनिगमंप्रथयन्जनेषु ॥६६॥ पृथ्व्याःसवैगुरुभरंक्षपयन्कुरूणामंतःसमुत्थकलिनायुधिभूपचम्वः ॥ दृष्ट्याविधूयविजयेजयमुद्विघोष्यप्रोच्योद्धवायचपरंसमगात्स्वधाम॥६७॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपारमहंस्यांसंहितायामष्टादशसाहस्र्यांनवमस्कंधेश्रीसूर्यसोमवंशानुकीर्तनेयदुवंशानुकीर्तनंनामचतुर्विंशोऽध्यायः॥ २४॥ ॥समाप्तश्चायंनवमःस्कंधः॥ ९॥

अर्थायेनतेषुदारेषुसुतानांशतान्युत्पाद्य आत्मनिगमंस्वकीयंवेदमार्गम् ॥६६॥ अंतःसमुत्थेनकलिनानिमित्तेनगुरुभारंक्षपयन्दृष्ट्यैवभूपचमूविधूयविजयेजयमर्जुनेनजितमित्येवमुद्घोषंकृत्वापरंतत्त्वमुद्धवायोपदिश्यस्वधामसम्यक्स्वेनैवरूपेणजगामेति ॥ ६७ ॥ ॥ इतिश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायांनवमस्कंधेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ समाप्तश्चायंनवमःस्कंधः ॥ ९ ॥

[1] निमेषोन्मेषणकर्तृत्वेमतत्रस्थितंनिमिराजंप्रतीत्यर्थः

॥ इति श्रीमद्भागवते नवमस्कंधः समाप्तः ॥

[OrderDescription]
,CREATED=22.06.20 15:28
,TRANSFERRED=2020/06/22 at 15:43:38
,PAGES=97
,TYPE=STD
,NAME=S0003198
,Book Name=M-2894-SHRIMAD BHAGWAT NAVAM SKANDH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,